

Redactor șef
CRISTIAN POPIȘTEANU

Redactor șef adjuncț
NICOLAE MINEI

Colegiul redacției
DUMITRU ALMAȘ
CONSTANTIN ANTIP

VIRGIL CANDEA

TITU GEORGESCU

DINU C. GIURESCU

ȘTEFAN PASCU

M. PETRESCU-DIMBOVITA

ȘTEFAN ȘTEFANESCU

COPERTELE NOASTRE

①

②

③

④

① La Agra, una din capitalele Imperiului mogul — construcția „Fortului roșu”, din porunca lui Akbar (*Maril moguli și vremea lor*, p. 80)

② Un mozaic al bisericii San Vitale din Ravenna înfățișează pe împăratul Justinian (*Corpus iuris civilis*, p. 62)

③ Constantinopolul într-o gravură de G. B. Probst, aflată la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei R.S.R. (*Cantemir la Istanbul*, p. 43)

④ O vânătoare sălbatică și un vânător îndrăzneț (*Maril moguli și vremea lor*, p. 80)

S U M A R

Gheorghe Lazăr — ctitorul de cultură românească de la Sfântul Sava: VASILE NETEA	2
„... Acest vulcan care flerbe surd”: NICOLAE COPOIU	8
Intrigi...: VALERIU BRANIȘTE	16
Aurel Vlaicu — o glorie, o nădejde, o mândrie: PAUL BALTAGI	20
Am fost un kamikadze: RYUJI NAGATSUKA	24
Continuitate și erudiție în Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor: LUDOVIC DEMÉNY	38
Cantemir la Istanbul: AUREL DECEI	43
Baricade pe străzile Parisului: D. ROSENZWEIG	48
Acel septembrie de lupte: VASIL KOLAROV	58
Corpus iuris civilis: GEORGE BIANU	62
30 septembrie 1938 — vinerea neagră de la München: CRISTIAN POPIȘTEANU	65
Călătorie în Țările de Jos: NICOLAE MINEI	75
Maril moguli și vremea lor: ADINA BERCIU	80
Ginerele lui Mussolini se spovedește: Jurnalul lui Ciano	86
● Zimbete din cronici... 37 ● Cărți sosite la redacție... 95 ● Poșta Magazin istoric... 97	

GH. LAZĂR

CTITORUL
DE CULTURĂ
ROMÂNEASCĂ
DE LA
SFÎNTUL
SAVA

VASILE NETEA

Sibiu 1815. Seară de iunie. Un vînt molatic bate peste grădinile oraşului, răsbindînd pretutindeni miresmele pătrunzătoare ale teilor şi salcîmilor.

În restaurantul din parcul Sibiului, o societate distinsă s-a întrunit spre sărbători ziua împăratului Austriei, Francisc II. La un semn al primului patrician*, orchestra întonează imnul imperial Gott erhalte, iar primarul oraşului se ridică pentru a-şi rosti toastul în onoarea împăratului. Dar şeful urbei nici n-apucă să-şi termine ditirambicul discurs, cînd dintr-un colţ al grădinei se auzi o voce care striga: Trăiască Napoleon!

Încremeniţi, toţi îşi îndreptară brusc privirile spre locul de unde răsunase vocea, iar primarul îşi încetă cuvîntarea. În tăcerea care urmă se auzi încă odată vocea care striga cu şi mai multă energie: Trăiască Napoleon!

Cel care îndrăznise să tulbure astfel vesela serbare era profesorul Gheorghe Lazăr de la Şcoala clericală ortodoxă din localitate, originar din satul Avrig, aflat în apropierea Sibiului. Strigătul său plin de admiraţie pentru Napoleon, care tocmai atunci, reîntors din Insula Elba, îşi juca ultima carte politică, era de fapt, o formă de a-şi exprima revolta împotriva robiei habsburgice, împotriva sistemului reacţionar al lui Metternich.

Lazăr a plătit această faptă cu cariera sa, cu sacrificarea proiectelor sale de luminare a Transilvaniei. Îndrăzneala dovedită atunci i-a făcut imposibilă şederea la Sibiu şi pretutindeni în provincia natală, obligîndu-l să se refugieze la Bucureşti.

Dar ceea ce n-a putut înfăptui în Transilvania, va săvîrşi în capitala Ţării Româneşti, în istoria căreia, prin înfiinţarea învăţămîntului superior în limba română, va înscrie una din cele mai strălucite pagini ale culturii moderne. Numele său va deveni un simbol naţional, iar prin opera sa, împletită cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu, se vor pune bazele unei tradiţii fecunde şi eroice.

„Lumina numai prin învăţatură se poate dobîndi“

Profesor, matematician, inginer, filozof şi gramatician, autor de manuale şi orator, Gheorghe Lazăr şi-a legat numele de înfiinţarea celei dintîi şcoli superioare în limba română, şi totodată de formarea unei întregi generaţii de intelectuali care va călăuzi revoluţia de la 1848 şi lupta pentru unirea Principatelor. Prin Gheorghe Lazăr, limba românească, desconsiderată pînă la dînsul, s-a impus ca o limbă vie, deschizînd astfel calea progresului naţional în toate direcţiile. Prin el s-a făcut trecerea de la învăţămîntul grecesc la cel naţional, eliberîndu-se astfel cultura noastră de o servitute anacronică şi dăunătoare dezvoltării spiritului său propriu.

Marele cărturar s-a născut la 5 iunie 1779 într-un sat căruia prezenţa sa i-a conferit o certă şi permanentă importanţă istorică: **Avrigul**. Aşezat în apropierea Oltului, la poalele Munţilor Făgăraşului, Avrigul era un vechi sat de legătură între românii de pe ambele versante ale Carpaţilor. Cărauşii săi — oameni sprinteni şi harnici — coborau şi urcau mereu pe drumurile care duceau spre Ţara Românească, Dobrogea, Banat, şi pînă departe spre Serbia şi Ungaria. De la părinţii săi, ţărani, Lazăr a moştenit o viguroasă energie. Anii de şcoală primară i-a făcut la Avrig (1791-1798), la o veche şcoală ortodoxă, liceul la Cluj (1798-1801)

şi Sibiu (1801-1802), iar prima parte a studiilor superioare — filozofie şi drept — la Cluj (1802-1806) la Liceul catolic regio academic. Între 1806-1809 — cu o bursă a Episcopiei din Sibiu — a studiat la Viena teologia (ca studiu oficial), dar şi filozofia, literatura, dreptul, pedagogia, economia politică, istoria, fizica, matematica, geografia, topografia.

Muncind cu rîvnă, încă din această perioadă, Lazăr a început să redacteze şi unele lucrări. De atunci datează traducerea **Învăţăturii ortodoxe** a mitropolitului rus Platon, **Învăţăturile morale pentru băieţi** ale lui Gottlich Ehrenwiche, **Istoria împăratului Octavian**, precum şi schiţa unui tratat de pedagogie.

Perioada cît s-a aflat în capitala Austriei i-a trezit totodată şi interesul pentru politică, care în urma revoluţiei franceze şi a războaielor lui Napoleon pasiona întreaga Europă. „Teologul“ s-a întors astfel de la Viena — ca şi Gheorghe Şincai şi Petru Maior cu cîţiva ani mai înainte de la Roma — cu o largă formaţie enciclopedică, iluministă, preocupat de dezvoltarea culturală a poporului român, de emanciparea sa politică şi naţională.

La terminarea studiilor, a fost trimis de către Consistoriul** de la Sibiu — cu aprobarea guvernului — la Mitropolia din Karlowitz pentru a-şi completa studiile teologice (dogmatica şi liturgica ortodoxă) şi, totodată, pentru a fi hirotonisit ca arhieru în vederea numirii sale în scaunul de episcop. Dar la cercetarea canonică obişnuită, Lazăr a fost găsit prea laic şi prea

* Membru al păturii aristocrate din oraş — n.r.

** Organ administrativ bisericesc — n.r.

liberal, motiv pentru care i s-a refuzat atât hirotonisirea, cât și recomandarea pentru episcopat. Pentru locul destinat lui, a fost ales Vasile Moga, tânărul din Avrig urmînd să fie numit profesor la cursul clerical sibian, care pe atunci avea o durată doar de șase luni. Deși fusese indignat de cele întimplute, s-a decis să accepte catedra de la cursul menționat, hotărît a încerca o lărgire a acestuia și o ridicare a nivelului său științific. Deviza sa era: **lumina numai prin învățatură se poate dobîndi.**

Pe baza bogatului material adunat în anii precedenți, Lazăr a redactat o gramatică româno-germană (preoții urmînd să îndeplinească și funcțiunea de notari ai satelor), un compendiu de pedagogie, un compendiu pentru geografia și istoria Transilvaniei, o aritmetică și alte manuale menite să contribuie nu numai la pregătirea și luminarea seminaristilor, ci, totodată, a întregii „națiuni valahice”.

În concepția lui Lazăr, luminarea „națiunii” era însă strîns legată de lupta pentru recunoașterea ei politică și de obținerea egalității în drepturi cu celelalte „națiuni” transilvane. Această luptă fusese începută cu șapte decenii mai înainte de către episcopul Inochentie Micu, și fusese continuată, după răscola lui Horea din 1784, de către învățații Școlii ardelenne prin **Supplexul** din 1791. Lazăr se considera un continuator firesc al acestei neobosite activități; într-o predică rostită în 1814, în modesta biserică românească din Sibiu, el arăta că „**precum e adevărat că românii au datoria de supunere către stăpînire, nu e mai puțin adevărat însă că ei au și dreptul de a fi ocrotiți de ea deopotrivă cu ceilalți supuși ai țării**”.

Nici orientarea sa politică și nici tendințele sale reformatoare n-au dobîndit însă incuviințarea episcopului Moga, care a văzut în Lazăr un spirit recalcitrant, revoluționar, dăunător. Concepțiile sale privind organizarea și rolul seminarului au adîncit și mai mult conflictul dintre Moga și Lazăr. Guvernul a luat partea episcopului.

În această stare de spirit s-a produs incidentul din 9 iunie 1815.

„O școală românească completă”

În vara anului următor, după un scurt popas la Brașov, unde a acceptat în mod provizoriu sarcina de pedagog al copiilor logofetesei Ecaterina Bărcănescu, Gheorghe Lazăr a ajuns la București. Aici, recomandat de logofetesea, a dat mai întîi lecții particulare în diferite familii boieresti, a executat unele lucrări ca topograf

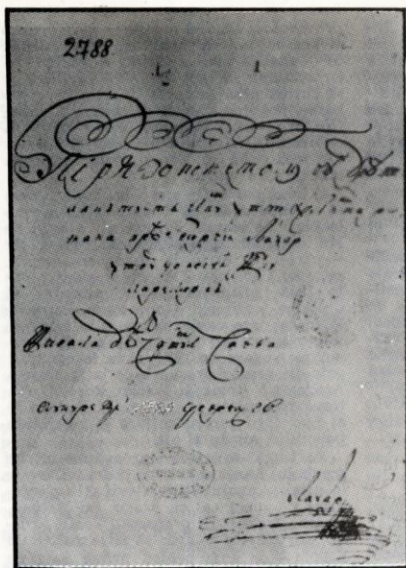
și inginer hotarnic, pentru ca apoi — cum afirmă Ion Heliade-Rădulescu — să organizeze și un curs public de gramatică românească.

Sosirea lui Lazăr la București a coincis cu dorințele unor boieri patrioți care, avînd în față exemplele de „renaștere” transilvăneană reprezentată de scrierile Școlii ardelenne, ca și exemplele date de școlile românești din Moldova, organizate de Veniamin Costache și Gheorghe Asachi, doreau ca și în capitala Țării Românești, dominată pînă atunci de Academia grecească, să se creeze un învățămînt românesc.

La 10 decembrie 1817, Eforia școlară, printre ai cărei membri se aflau viitorul domn Grigore Ghica, banul C. Bălăceanu, precum și Iordache Goleșcu, dorea reorganizarea școlii de la biserica Sf. Gheorghe-Vechi, dîndu-i destinația de a pregăti, în limba română, viitorii preoți, funcționari, topografi și ingineri; școala trebuia să aibă trei profesori. Profesorii de limbă română urmau a fi numiți și la școlile din capitalele județelor, precum și în unele țirguri, ca Urziceni, Cîmpina, Găești, Roșiorii de Vede și altele. Reorganizarea școlară făcea bineînțeles necesară recrutarea unor noi profesori, care, prin pregătirea lor, să corespundă noilor obiective. Depistarea acestora și mai ales a celor chemați să predea aritmetica, geometria și geografia a întîmpinat însă mari dificultăți, cadrele respective fiind o adevărată raritate. De exemplu, pentru catedra de matematică și geometrie creată la școala de la Sf. Gheorghe, în 10 decembrie 1817, abia la 6 martie 1818, Eforia a fost în măsură să raporteze domnitorului că, după multă cercetare, a găsit ca dascăl „pe un Lazăr inginer, ce au venit acum de curînd din părțile Transilvaniei aici într-aceast pămînt”, și care a dat totodată „făgăduială că la orice meșteșug filosoficesc este destoinic”.

Aceasta este prima mențiune oficială a contactului lui Lazăr cu Eforia școlilor din București.

Discuțiile avute de Lazăr cu eforii bucureșteni în legătură cu numirea sa la școala de la Sf. Gheorghe i-au oferit acestuia prilejul unei expuneri mai largi asupra tuturor problemelor învățămîntului din Țara Românească, sfîrșind prin a le propune înființarea unei școli academice românești după modelul celor din Austria. La început unii dintre aceștia, care supra-apreciau Academia grecească, au privit propunerea cu neîncredere, îndoiindu-se că și în limba română s-ar putea face lecții de filozofie și matematică la același nivel ca și în limba greacă. Sceptici s-au arătat respectivii boieri și în privința pregătirii lui Lazăr, necrezînd că și un „geometru” român ar putea face lucrări de inginerie și topografie. Pentru a-i veri-

Petrache Poenaru, elev și strălucit continuator al lui Gh. Lazăr

◀ Foia de titlu a manualului de trigonometrie

fica iscusința și competența, banul Bălăceanu l-a pus să-i calculeze dimensiunile unei grădini. Deși nu dispunea de instrumentele necesare unei astfel de lucrări, Lazăr a izbutit să satisfacă dorința banului, rezultatele sale fiind aidoma cu ale unui „geometru” german, care făcuse anterior măsurătorile respective.

Pentru a-i convinge de temeinicia proiectului său privind înființarea unei școli academice românești și, totodată, de posibilitățile sale de înfăptuire, Lazăr a făcut câteva expuneri în fața boierilor, urmate de îndelungate și pasionante discuții. Banul Bălăceanu și Iancu Văcărescu au îmbrățișat cu căldură proiectul lui Lazăr, antrenând în acțiunea pentru realizarea lui și alți boieri cu vederi înaintate. În cele din urmă, după mai bine de un an, proiectul a ajuns în discuția Divanului domnesc al lui Caragea unde cu toată opoziția întâmpinată din partea profesorilor greci și a unor boieri retrograzi a fost acceptat. La 6 martie 1818 s-a semnat decretul domnesc pentru înființarea școlii românești, ce urma să funcționeze în chiliile Mănăstirii Sf. Sava, aflată în plin centru al Bucureștilor.

Înființarea școlii și deschiderea cursurilor a fost anunțată de Gheorghe Lazăr

printr-o **Înștiințare** care constituia un adevărat manifest național-pedagogic. „Cu rușine vine — ca unui popor și unui neam, ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodirile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești [spirituale] cu un cuvânt neam împărătesc [...] să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință, chiar în limba maicii sale”. În continuare, apelul cuprindea o însuflețită chemare către toți fiii patriei: „Iubită și de toate cinstea vrednică tinerime, iată dar o epohă nouă, o întimplare strălucitoare, un glas dulce, părintesc [...] care vă cheamă, vă strigă, vă îmbrățișează: **Veniți toți din toate părțile și de toată starea, veniți la izvorul tămăduirii, la Muzeul înfloririi [...]** Vremea trece iute, nu se mai întoarce, și noi rămânem tot lipsiți și neciopliți; pentru aceea, grăbiți-vă nu întârziați a vă arăta și a vă trece la condica școlii, ca apoi să putem începe cu ajutorul lui Dumnezeu cât mai în grab paradosirea matemiilor [materiei] după rîndul mai jos însemnat”.

Elevii școlii lui Lazăr urmau să fie împărțiți în patru „tagme”: începătorii, „cei de tot nedepriși”, care aveau să învețe scrierea și citirea slovelor, cunoașterea numerelor și întrebuintarea lor,

ortografia, catechismul, gramatica și, „în-citva”, aritmetica; „tagma” doua, cei care urmau să fie instruiți în gramatică și sintaxă, în poetică, mitologie și geografie globului, în retorică și istoria neamului, împreună cu științele auxiliare acestora; „tagma” următoare trebuia să-și însușească „aritmetica” cu toate părțile ei, geografia „așijderea cu toate părțile ei”, geometria teoretică, trigonometria și algebra, precum și geodezia*, ingineria cîmpului, arhitectura; în ultima „tagmă” aveau să se propună filozofia, dreptul și teologia pentru viitorii preoți.

Programa analitică întocmită de Lazăr avea la bază programele analitice aplicate în învățămîntul cunoscut de el în Transilvania și Austria; ea ținea însă seama de realitățile societății românești de la începutul sec. XIX, de posibilitățile ei de realizare; putem afirma, deci, că Gheorghe Lazăr a înțeles că „o școală românească completă”.

...nu o profesie, ci o chemare...

Deschisă în toamna anului 1818, noua școală a determinat decăderea Academiei grecești, foștii săi elevi grăbindu-se a se înscrie la școala românească. Spre ea s-au îndreptat totodată — după relatările lui Ion Ghica — și elevii de la școlile de la Sf. Gheorghe, de la Colțea, din mahalaua Udricani „și de la toate bisericile, au golit acele școli și au alegeat la Sf. Sava” noua școală fiind deschisă într-adevăr pentru „toată starea”. Printre elevii lui Lazăr s-au aflat, chiar din primul an, și cîțiva tineri moldoveni trimiși de Veniamin Costache. Fără îndoială că nu vor fi lipsit nici transilvănenii atrași de personalitatea inimosului dascăl. În chilile de la Sf. Sava se adunase astfel o adevărată Românie.

Odată cu elevii s-au îndreptat spre noua școală și o parte din foștii profesori români ai Academiei grecești, în frunte cu Eufrosin Poteca și Vasile Erdely, însușiile de aceleași idealuri ca și cititorul ei. „Cînd s-au început întîiu a să paradosi în București științele filosofice în limba noastră — avea să scrie mai tîrziu unul din contemporanii evenimentului, ieromonahul Macarie — pe dascăli și prin divanuri i-au purtat înrăutății [adversarii] pentru ca să-i împiedice, și în toate zilele cu cetele se vedea adunîndu-se și, într-armați cu limbi pline de otrăvă, în toate zilele alerga pentru ca să facă priciri și turburări, umblînd în tot chipul ca și

pre dascăli cu multe supărări să-i împiedice și pre ucenici să-i slăbească din osîrdie. Și — adaugă memorialistul — vîzînd că cu acestea nu pot întineca lumina, nu să rușina prea înrăutății de a lipi pe păreți noaptea stihuri cu lătrări turbate, în care-și arăta pizma și toată uriciunea ce hrănea [...] asupra neamului”. Totul a fost însă zadarnic. Torrentul dezlănțuit n-a mai putut fi oprit.

O bună parte din elevii lui Lazăr aveau să se impună ca luptători politici și intelectuali de seamă. Printre ei, alături de Heliade-Rădulescu — „ajutorul” lui Lazăr — care-l va urma la conducerea școlii, se aflau Christian Tell, revoluționarul de la 1848, viitor general și ministru al Cultelor, scriitorul Anton Pann, Petrache Poenaru, care va deveni una din cele mai importante figuri ale învățămîntului românesc și care, în 1871, îi va face elogii prin discursul de recepție de la Societatea Academică Română, Scarlat Rosetti, viitorul președinte al Ateneului Român și al Societății pentru cultura și învățătura poporului român și alții.

Pe lîngă obiectele de învățămînt, în școala lui Lazăr se cultiva și dramaturgia; la sfîrșitul anului 1818, elevii săi au organizat un spectacol cu drama lui Molière, *Avarul*, tradusă de profesorul Vasile Erdely. „Cu aceasta — avea să scrie mai tîrziu Eliade — se auzi pentru prima oară pe scenă limba română, prin junii elevi de la Sf. Sava”.

Citor de școală și profesor, Lazăr a fost în același timp și un fecund autor de manuale școlare, scriind pentru elevii săi — după Christian Wolff — o Aritmetică matematică, Trigonometria cea dreaptă, o gramatică și o geografie astronomică, și, traducînd totodată, Logica și Metafizica lui Kant.

Se gîndea — după cum anunța într-un apel din 1822 — și la o geografie și istorie universală, preocupările sale fiind cele ale unui enciclopedist.

Despre modul cum predă Gheorghe Lazăr, elevii săi ne-au lăsat amintiri emoționante. „El, slujba sa — precizează Ion Eliade-Rădulescu — niciodată nu și-a socotit-o drept o profesie, ci o chemare, o misioană [...] Pare că era într-adins venit pentru a deschide un drum de regenerație. El își simțea vocația”. Christian Tell adaugă: „Era ascultat ca un profet. Propunea foarte popular”.

Petrache Poenaru menționează și critica aspră adusă regimului feudal și abuzurilor protipendadei. „Nu cruța — precizează fostul ucenic — nici o faptă neomească din barbariile privilegiatilor de atunci, o ataca în frunte și o încărca de epigrame cu îndrăsneala ce-i inspira geniul”.

* Știința care se ocupă de studiul formei și dimensiunilor Pămîntului, culește măsurările și a reprezentării cartografice sau numerice a suprafeței Pămîntului pe porțiuni determinate — n.r.

Ca izvor de educație patriotică Lazăr se servea de **Istoria** lui Petru Maior, pe care a popularizat-o printre elevii săi, și care a avut o puternică influență asupra formării spiritului lui Heliade-Rădulescu și al lui Petrache Poenaru. Lecțiile de inginerie le predă în timp, pentru a-și deprinde astfel elevii să mînuiască instrumentele ingineresti și să lucreze în mod practic.

Alături de Tudor, sub steagul aceleiași cauze

Spiritul patriotic al noii școli s-a vădit în mod concludent în anul 1821, cînd o bună parte din elevii săi, în frunte cu marele lor profesor, au îmbrățișat cu entuziasm cauza mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu. Îndată după intrarea lui Tudor în București, școala s-a închis, iar Lazăr, datorită cunoștințelor sale cu privire la problemele de artilerie și fortificații, a devenit unul din principalii sfetnici militari ai marelui pandur. În timpul organizării taberei de la Cotroceni, Lazăr putea fi văzut zilnic alături de Tudor, fixînd împreună cu acesta obiectivele de tragere ale tunurilor și instruind pe ostași asupra modului de executare.

Sabia lui Tudor Vladimirescu și cuvîntul lui Gheorghe Lazăr urmăreau același lucru: independența patriei, emanciparea țărănimii, lumină și libertate pentru poporul român. În marea furtună, patriotul Gheorghe Lazăr din Avrig nu putea fi decît alături de patriotul din Oltenia, urmaș strălucit al tradițiilor eroice ale lui Mihai Viteazul.

Gheorghe Lazăr a fost și un strălucit orator. Din discursurile lui s-au păstrat două: primul rostit la înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819, iar al doilea, la urcarea pe tron a lui Grigore Ghica în 1822 — primul domn pămîntean după înlăturarea fanarioților.

În cel dintîi, pornind de la învățăturile Școlii ardelen, care considera pe români descendenți direct din vechii romani, Lazăr întreba cu emoție și indignare: „Dar oare cînd s-ar ridica duhul din țărîna acelor și ar privi peste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mari împărătești, și i-ar afla în viziunile și bordiele cele proaste și incenușate; i-ar căuta în scaunul stăpînirii și i-ar afla amărîți subț jugul robiei; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla? Rupti, goli, amărîți și

asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrășmașului omeniei, răpitorul casei părintești [...] **Ajună lacrimile patriei** — afirma în continuare Lazăr — **ajungă jugul robiei, vreme este de cînd cu oftare așteaptă căzuta semenție cuvințioasă izbăvire; țărîna strămoșească cu drept cuvînt pretenderisește acum mîntuire căzuților săi strănepoți**”.

În discursul pregătit pentru domnitor, Lazăr a făcut în forme alegorice elogiul „binelui”, „al milei”, al cîrmuirii prin dreptate și adevăr, fiindcă „**tot cel ce se înalță, acela poate și cădea**”; atrăgea atenția asupra necesității conlucrării cu cei „**harnici și destoinici**”, deoarece „**un om singur nu e nici un om**”. Sfatul său către noul domn era lapidar, concludent: „**ce ție nu-ți place, altuia nu face; ce-ți place ție, fă și altuia**”.

Lazăr n-a apucat să se bucure de consecințele operei sale și nu și-a văzut elevii continuîndu-i începutul, n-a apucat să vadă noul avînt luat de școala românească — după ce îi trasese noua orientare. În vara anului 1823, în urma unei boli de plămîni, convîns că i se apropie sfîrșitul, s-a hotărît să se întoarcă la Avrig. Un frate al său, vechi căraus, a venit cu o căruță pentru a-l trece pe la Turnu Roșu în Transilvania. Cei mai devotați dintre elevii săi, în frunte cu Ion Heliade-Rădulescu și Christian Tell, l-au petrecut pînă la Băneasa, unde au primit binecuvîntarea dascălului lor, a celui care aprinsese în București marea lumină a culturii românești.

În toamnă s-a aflat că dascălul lor a murit la 17 septembrie 1823 și a fost înmormîntat în cimitirul bisericii aflat peste drum de casa natală. La cap avea să i se așeze un monument de marmură alb-roză pe care s-a gravat un epitaf alcătuit de el însuși. Atît monumentul cît și mormîntul, devenite loc de pelerinaj, există și astăzi. În 1885, recunoștința națională i-a ridicat prin subscripție publică monumentul din fața Universității, creație a sculptorului român Ioan Georgescu. Cîtor al școlii românești moderne, vizionar, ca și contemporanii săi, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Iancu Văcărescu, al unei Româнії unite și independente, Gheorghe Lazăr reprezintă în istoria poporului român o pagină simbolică, eroică, pagina de început a unei lupte ce avea să fie continuată apoi cu atîta strălucire de Ion Heliade-Rădulescu, Nicolae Bălcescu, M. Kogălniceanu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Timotei Cipariu, Aron Pumnul și atîția alții.

„...ACEST VULCAN CARE FIERBE SURD“

NICOLAE COPOIU

- 1913-1914: preludii la câteva reforme
- Liberalii vor să dea pentru a nu li se smulge
- La conservatori — scleroză doctrinară ● Reformele — „supapă de siguranță“ ● O armă de loc nouă: demagogia ● Viața țăranilor — o realitate tragică

Ionel Brătianu: Văd că tăind fiecare pentru el, n-a mai rămas nimic pentru țărani...
N. Filipescu: Tamen vorba lui Barbu Catargi: „nimic pentru noi, totul pentru țară“! (Adevărul, primăvara anului 1914)

Istoria României a consacrat ca dată de îndeplinire a două mari deziderate social-economice și politice — reforma agrară și introducerea votului universal — anii de la sfârșitul primului război mondial. Realizate pe fundalul avântului revoluționar din perioada 1918-1921, ele au fost asociate în conștiința publică, explicabile și inevitabile, cu evenimentele petrecute în acel an. Fără îndoială, realizarea celei de-a doua împroprietări și introducerea votului universal (cu unele restricții), dar mai ales modul cum s-au îndeplinit aceste două mari obiective ale luptei maselor populare — pentru care socialiștii români militau încă de la sfârșitul veacului trecut — au purtat

pecetea împrejurărilor istorice nemijlocite și acestea sînt indeobște cunoscute. În paginile de față dorim să insistăm asupra unui fapt mai puțin cunoscut și anume, preluile, ca să le numim așa, ale celor două importante reforme. Aceste preludii care se situează în anii 1913-1914, nu au fost nicidecum neglijabile, dacă avem în vedere că în primăvara anului 1914 s-a ales un parlament special, o Adunare Constituantă, că timp de aproape un an de zile viața politică a țării a fost dominată de dezbaterile concentrate asupra unui singur subiect: reformele. Evidențierea acestui fapt înlătură o lacună în cercetarea istoriei politice a României și permite o apreciere mai nuanțată atît a cauzelor care au impus cele două măsuri și pozițiile unor grupări și lideri politici din rîndurile burgheziei, cît și clarviziunea și înțînifică a socialiștilor români, care au ocupat poziția cea mai înaintată între protagoniștii dezbaterilor.

Răbdarea țaranului se apropie de sfîrșit

„La belle époque” — cum a fost denumită cu nostalgie perioada dinaintea primului război mondial — nu a fost deloc frumoasă pentru masele populare din țara noastră. Anul 1907 a rupt cu desăvîrșire vîlul propagandei oficiale cu privire la „Belgia Orientului”, vîl prin care socialiștii români, conducătorii clasei muncitoare, întrevăzuseră realitatea chiar înainte de răscoală.

După 1907, în viața politică a României s-a produs o anume cotitură, mai puțin spectaculoasă la început, în direcția recunoașterii gravității situației țărănimii române în condițiile structurilor existente. Guvernul liberal, condus după 1908 de proaspătul prim-ministru I.I.C. Brătianu, a adoptat o serie de legi și măsuri, destul de palide, însă, pentru a schimba în chip real condițiile de existență ale țărănimii. Nici Casa rurală*, nici restrîngerea dreptului de arendare nu au putut și nici nu puteau să „rezolve” problema agrară, nevoia țaranului de a avea pămînt pentru muncă și pentru existența sa. Dar dacă guvernarea liberală, de bine de rău, a manifestat un oarecare interes pentru țărani, guvernările conservatoare din anii 1911-1913 au considerat chestiunea țărănească, pur și simplu, închisă. Era evident că partidul moșierilor nu accepta ideea stîrbirii marii proprietăți funciare, considerînd că evoluția de la sine a relațiilor dintre moșieri și țărani va duce la ameliorarea situației truditorilor pămîntului. Această rezistență a conservatorilor la orice concesiune în favoarea țărănilor a obligat Partidul Liberal să se distanțeze de partidul moșierilor, iar distanța s-a mărit așa de mult, încît se poate spune că, dacă nu imediat după 1907, oricum înainte de izbucnirea primului război mondial, **coalitia** burghezo-moșierească aproape că nu mai exista. Lovitura de grație a fost dată de marea răscoală a țărănilor din 1907,

care pusese sub semnul întrebării viabilitatea regimului social-politic existent, dar forma „legală” de înlăturare din coaliție a moșierimii a fost marcată în 1913, prin aducerea de către liberali pe ordinea de zi a Parlamentului a problemelor agrare și electorale.

Unii istorici au socotit că motivul imediat al inițiativei șefului liberal care a lansat campania pentru reforme printr-o scrisoare publică tipărită în organul oficial al partidului, **Vîitorul**, la 20 octombrie 1913 — a izvorît, chipurile, din impresiile personale asupra stării de spirit a maselor țărănești, culese în timpul campaniei militare din vara anului 1913. E posibil ca aceste impresii să-l fi convins pe șeful principalului partid de guvernămînt, travestit în ofițer de rezervă, că răbdarea țaranului se apropia de sfîrșit. Dar tot atît de adevărat este și faptul că în cercurile de studii ale liberalilor, problema găsirii unor soluții care să înlătore scleroza structurilor social-economice și politice existente preocupă spiritele mai clarvăzătoare din acest partid. O ipoteză care s-a făcut chiar la timpul respectiv în legătură cu originea și cauzele aducerii de către Partidul Liberal a problemei reformelor pe ordinea de zi a fost aceea că inițiativa s-ar fi datorat sugestiei „generoșilor” — a foștilor socialiști trecuți în 1899 în rîndurile liberalilor. Dacă ar fi să acceptăm această ipoteză, momentul din 1913-1914 ar fi prima și destul de tirzică încercare a foștilor socialiști de a realiza, prin intermediul unui partid guvernamental, unele desiderate pentru care luptaseră în tinerețea lor. V.G. Morțun era partizanul reformelor, mai ales că realizarea lor ar fi căzut în bună măsură și în sarcina Ministerului de Interne pe care atunci îl conducea. Prezența în guvern a doi „generoși” — V.G. Morțun și Al. Radovici — ar putea fi un indiciu al rolului pe care conducerea Partidului Liberal îl destinase foștilor socialiști în cadrul realizării „reformelor”; așa s-ar explica într-un fel și bănuielele, în special ale bătrînilor liberali reacționari, că „generoșii” voiau să aplice o parte din ideile lor din tinerețe prin intermediul partidului în care aceștia se înregimentaseră.

* Legea privind înființarea Casei rurale, care avea un capital de 10 000 000 lei a fost adoptată în aprilie 1908. Ea avea drept scop cumpărarea de moși pentru a fi parcelate (3 ha) și vindute țărănilor. A favorizat întărirea burgheziei satești — R.R.

Dar în timpul dezbaterilor s-a văzut că foștilor socialiști li s-au alăturat tineri liberali ca I.G. Duca și Constantin Banu, care, din unghiuri de vedere nu totdeauna identice, socoteau totuși că a venit timpul unor măsuri mai serioase, care să scoată țărănimea din situația grea în care se afla, ori, cel puțin, să-i însuflească o nouă iluzie că va fi scosă.

Anunțind cu mare vîlvă, într-un limbaj politicianist că, în eventualitatea venirii la putere va înfăptui improprietărea și va da o nouă lege electorală (să reținem, deci, și acest detaliu: liberalii au anunțat reformele și pentru a face presiuni asupra regelui în vederea chemării lor la guvern cît mai repede!), Partidul Liberal avea să păstreze o mare taină în jurul elementelor concrete ale acestor măsuri. Motiv, pentru a naște bănuiala că reformele, înainte de a schimba cu ceva soarta maselor țărănești, aveau, indiscutabil, și un rost demagogic-diversionist. Iată pentru ce socialiștii au privit cu îndreptățită neîncredere acțiunea reformatoare a liberalilor pe care au analizat-o cu multă pătrundere.

Cauze adinci, argumente de suprafață...

Necesitatea înfăptuirii unor transformări în structurile social-politice ale țării nu au apărut peste noapte, în toamna anului 1913, și nici nu au fost determinate fundamental de evenimentele cele mai recente. O îndelungată „gestație”, începută încă din ultimele decenii ale secolului trecut, pe care clasele conducătoare se străduiau s-o ascundă, dar pe care proletariatul prin partidul său a dezvăluit-o încă de atunci — așa cum avea s-o confirme în chip tragic răscoala țărănească din 1907 — a pregătit și, în ultimă instanță, a impus guvernanților luarea în considerare a **necesității** introducerii unor reforme. Este drept că Partidul Liberal care și-a luat această sarcină, în primul rînd sub amenințarea pericolului repetării anului 1907, și-a anunțat intențiile cu alaiul publicitar specific moravurilor politice ale vremii. Nu este însă mai puțin adevărat că, lăsînd de o parte învelișul demagogic al campaniei „reformelor” din 1913-1914 — în timpul căreia liberalii au căutat, în mod firesc, să extragă un capital politic cît mai mare — oameni clarvăzători din acest partid cereau cu energie înfăptuirea reformelor, evident, în parametrii convenabili Partidului Liberal.

Reforma agrară — o improprietărea a țăranilor, fie ea și incompletă — devenise un imperativ după anul 1907. Fie că recunoștea direct, cum o făceau unii deputați în Parlament — fie că evitau să amintească de spectrul anului 1907, deși îl

aveau permanent în minte — în toate cazurile pericolul repetării mării răscoale era viu în conștiința multora.

„De la 1907 pînă astăzi — spunea N. Iorga în Parlament — cu toată dorința noastră [...] de a închide chestiunea rurală [...] au trecut cîtiva ani și [...] alte evenimente au readus-o din nou la suprafață și, ca și în primul moment, cu aceeași putere”^{*}.

În perspectiva dezvoltării mișcării muncitorești, a întăririi influenței partidului clasei muncitoare în viața social-politică a țării, problema țărănească a căpătat noi dimensiuni. Faptul acesta era recunoscut chiar de un adversar al socialiștilor, cum era Vintilă Brătianu care, în 1913, scria că „uitarea învățămintelor ce ar fi trebuit să tragem din revolta de la sate din 1907 se agravează prin faptul că în viitor trebuie să ținem seama și de masele muncitoare de la orașe, mai lesne de aprins și de revoltat [...]”. Grevele, mișcarea sindicalistă sînt probe evidente ale acestei mișcări^{**}.

După cum afirmă un biograf al lui I.I.C. Brătianu, acesta ar fi declarat că, dacă s-a decis să dea **ceva** de bunăvoie țăranilor, a făcut-o pentru a nu fi silit mai tîrziu să le dea de nevoie mai mult sau ca să nu ajungă să-și ia, ei singuri, oricît.^{***}

Deputatul conservator Luca Elefterescu, combătînd principiul exproprierii țăranilor și al improprietăririi țăranilor, evoca și el spectrul răscoalelor țărănești: „Eu care am văzut aceste două răscoale de la 1888 și de la 1907, mă cutremur și mă îngrozesc ce s-ar întîmpla dacă am mai avea o răscoală în anul 1914”^{****}.

Elementul principal de la care porneau ideologii liberali în argumentarea necesității exproprierii unei părți a mării proprietăți în scopul improprietăririi țăranimii era repartizarea pămîntului la data aceea, creșterea spectaculoasă a mării proprietăți în detrimentul celei țărănești; din peste 7 000 000 ha arabile, cîte erau în vechea Romînie, 1 015 302 familii țărănești stăpîneau 3 359 695 ha (în loturi de pînă la 10 ha), iar 4 171 moșieri 3 648 505 ha (în loturi de peste 100 ha). Și mai semnificativ apăsă faptul că 1 563 mari proprietari dețineau 3 001 437 ha!^{*****} În fond, tocmai această repartizare a proprietății determina și configurația sistemului politic în cadrul căruia, Partidul Conservator format din cîteva mii de moșieri era socotit un mare partid și chemat periodic de rege să conducă țara.

* Dezbaterile Adunării Deputaților, 1914-1915, pp. 87-88 (în continuare vom folosi prescurtarea D.A.D.).

** Vintilă Brătianu: *Crize de stat 1901-1907-1918*, p. 21.

*** Hyperion (St. Antim): *Ion I. C. Brătianu, un studiu politic*, București, 1918, ed. II, p. 46.

**** D.A.D., 1914-1915, p. 58.

***** D.A.D., 1913-1914, p. 81.

giul al II-lea care țin direct sau indirect de Partidul Liberal”.

„...Convulsii periodice jos, agonie sus“

Principalii susținători ai reformelor din cadrul Partidului Liberal, așa cum s-au manifestat ei în Parlament, au fost Constantin Stere, Constantin Georgescu, Constantin Banu, Șt. Meitani. Printre partizani, dar de pe alte poziții decât cele liberale, au fost și Nicolae Iorga, Constantin Mille și Nicolae Fleva. Arătând că liberalii, care se solidarizaseră cu conservatorii-moșieri în 1907, în apărarea marii proprietăți, nu vor mai repeta această greșală, Stere sublinia pericolul pentru „în- treaga pătură conducătoare” în cazul întârzierii realizării reformelor. „Dacă nu-l vom realiza [programul de reforme — n.a.] ne ducem la sinucide- re. Vom dispăre de pe arena vieții noastre politice”.

În cadrul aceluși dezbateri parlamentare, deputatul liberal C. Banu înfiera în termeni vehemenți osificarea concepțiilor Partidu- lui Conservator care se opunea reformelor. „E cu neputință — spunea el — să mai asistăm nepăsători la priverileștea ce se desfășoară de atîta timp înain- tea ochilor noștri: convulsii perio- dice jos, agonie sus. Vă convine decorul de viață socială, decorul de viață poli- tică, decorul de viață culturală pe care îl avem? Dar aceasta este o viață care ne duce cu gîndul la cetățile de carton*** ale lui Potemkin****. Energia pledoariei ace- stui deputat care cerea odată cu împrie- tărirea țărănilor și „lărgirea bazei electo- rale”, pentru a se adăuga „un element nou de vitalitate în organismul statului”, marca o sincopă în momentul cînd constata

Tăranul: Apoi ni se spune că exproprierea o să aducă cîte o vacă de fiecare țăran...
Perceptorul: Pîndă să vie vacile de la stăpînire, eu v-o vînd pe a voastră, cî-i trebuie stăpînirii parale!

Or, pentru ca un asemenea partid să poată guverna era nevoie de un sistem electoral adecvat, adică închis maselor largi de țărani.

Burghezia, o vreme încă slabă din punct de vedere numeric și economic, a accep- tat împărțirea oarecum egală a puterii prin colegiile electorale și zeci de ani partidele celor două clase au alternat la guvern, la putere. Dar dacă în a doua jumătate a veacului trecut o asemenea „practică” era posibilă, evoluția raportu- rilor de clasă a dus la situația cînd o astfel de stare de lucruri a devenit neconvenabilă burgheziei. „Partidul Liberal — scria re- vista *Vîitorul social* în 1914 — care re- prezintă și numărul mai mare și categorii sociale noi și mereu în creștere ca putere și însemnătate în stat, nu poate tolera forma juridică învechită care stingherește dezvoltarea puterii lui: legea electorală în ființă dă aceeași putere celor 15 000 de boieri și oameni de-ai lor din Colegiul I ca și celor 35 500 de alegători din Cole-

* *Vîitorul social*, nr. 10, mai 1914, p. 465.

** D.A.D., 1913-1914, p. 131.

*** Aluzie la Gr. Alexandrovici Potemkin (1739-1791), general și om politic rus, favorit al împă- rtesei Ecaterina II. Se spune că în timpul unei călă- torii a împăratei prin ținuturi nelocuite, din ordinul său au fost construite sate întregi din scîn- duri și carton, din depărtare dînd impresia unei realități. De atunci a rămas expresia: „satele lui Potemkin” — n.r.

**** D.A.D., 1913-1914, p. 49.

că aceste cerințe erau formulate, demonstrate și cerute de către socialiști, de ani de zile. Temîndu-se a nu fi acuzat de către adversarii politici conservatori că, prin asemenea reforme, s-ar satisface revendicările socialiștilor, el se grăbea să adauge prudent, dar neconvîngător: „Făcînd aceasta, fiți siguri, nu facem operă socialistă, ci operă de conservățiune socială”. Sigur că ideologul liberal îi convenea să treacă drept neștiutor că în programul Partidului Social-Democrat din România exproprierea marii proprietăți și introducerea votului universal se aflau pe primele locuri. C. Banu revendica pentru Partidul Liberal meritele principale în combaterea socialismului: „Ne strigați că sîntem socialiști, și uitați că noi facem opera cea mai antisocialistă. Da! Atunci cînd sporim proprietatea facem opera cea mai antisocialistă”.*

Confruntarea din Parlament

Chemat la guvern de către rege chiar în primele zile ale anului 1914 sub presiunea agitației programului de reforme, Partidul Liberal a cîștigat și „alegerile” din februarie 1914. Parlamentul ales a avut o existență scurtă — el trebuind a fi dizolvat la 20 aprilie 1914, în vederea alegerii unei Adunări Constituante — care să modifice **Constituția** în sensul realizării reformelor. Cu toate acestea, Parlamentul din 1914 ne-a lăsat o imagine bogată — un fel de caleidoscop al peisajului politic românesc — colorată mai puternic decît de obicei prin șocul provocat de ideea „reformelor”. Dezbaterile din lunile februarie-aprilie, ca și cele din luna iunie 1914 reprezintă de fapt o ultimă oglindă a vieții parlamentare din perioada antebelică. Aici se văd agonia Partidului Conservator, incapabil a se adapta cît de cît la imperativele social-economice ale timpului, o anumită întinerire a Partidului Liberal, care avea să-și consolideze poziția de principal partid de guvernămînt în perioada următoare, precum și afirmarea unor personalități cu un rol important în perioada postbelică (așa a fost, de pildă, cazul lui Nicolae Titulescu).

Din păcate, la dezbaterile reformelor în Parlament nu a putut lua parte nici un reprezentant al Partidului Social-Democrat. Sistemul electoral, pe care în 1914 îl înfierau ca necorespunzător înșiși deputații liberali, lipsise partidul clasei muncitoare de posibilitatea trimiterii în Parlament a reprezentanților săi. Dar cuvîntul socialiștilor, deși nu a putut fi auzit în incinta Parlamentului, a pătruns în mase prin presă și adunări publice așa de adînc, încît **România muncitoare**

putea anunța în iulie 1914, intenția Partidului Social-Democrat de a forța, cu ajutorul maselor, realizarea unor reforme cu adevărat democratice: „Poporul trebuie să rămînă de acum mereu amenințat, continuu amenințat în fața Constituantei mincinoase. Și în ziua cînd din sa se va aduna [...] țărănimea și muncitorimea să se coboare în stradă. Prin stradă și pe baricade și-a cucerit burghezia libertățile ei, pe stradă și pe baricade e dat poporului proletar să și le cucerească pe ale sale”.**

Cu toate că erau puține vocile care se ridicau în Parlament în mod sincer pentru apărarea intereselor maselor populare, îndeosebi ale țărînimii, în timpul dezbaterilor s-au prezentat date și fapte și s-au făcut aprecieri pătrunzătoare cu privire la raporturile reale dintre clasele sociale, la regimul social-politic și economic. La multe dintre aceste aprecieri poate subscrie istoricul de astăzi, deoarece, deși făcute în înflăcărea discuțiilor (sau poate tocmai datorită înflăcăării!) ele au surprins elementele caracteristice ale stărilor de lucruri din țară. În complicata dispută parlamentară, nevoia de aargumentare îi silea pe combatanți să măturisească adevărurile cele mai crude la adresa regimului, ai căror componenți și beneficiari erau cei mai mulți dintre preopinunți.

În fond, așa cum reiese din „dezbaterile” pe marginea reformelor, cei care își luaseră sarcina realizării lor nu aveau, după cum au arătat Iorga și chiar unii conservatori, nici autoritatea morală, nici interesul să slujească o clasă socială — țărînimia — cu care aveau prea puține legături. Înșuși C. Stere declara, de altfel, că „nu noi am inventat problema, ea ni s-a impus de istorie, de tot trecutul acestui neam”***. Zelul liberal pentru reformarea structurii proprietății agrare a fost explicat cu profunzime de socialiști, care, dezbătînd cu precizie științifică zona restrînsă a intereselor Partidului Liberal în lumea satelor, nu uitau interesul acestora în crearea unei categorii de țărani înstăriți, care căpătînd dreptul de vot, putea să lărgească baza electorală a liberalilor.

În cadrul dezbaterilor din Parlament ne rețin atenția intervențiile lui Nicolae Iorga, înveșmîntate cu profunde ecouri din istoria țării. Cunoscător al sufletului țărînimii, istoricul a respins ideea că proprietarii moșilor stăpîneau pămîntul în chip legitim, în ciuda faptului că aceștia arătau „o grămadă de acte pecetluite, cu iscălituri prin punere de deget, ale unor oameni care, în cea mai mare parte, nu

* D.A.D., 1913-1914, p. 50.

** România muncitoare, 22 mai 1914.

*** D.A.D., 1913-1914, p. 130.

știau ce însemnează această adevărire din partea lor". Or, continua Iorga, „atunci când țărănul simte că pământul acela are o legătură cu el, aceasta este nu o închipuire a minții lui, ci aceasta este o amintire istorică care trăiește în sufletul lui și pe care nici o lege, nici o administrație n-a fost în stare să le înlăture”*. Evocând rolul țărănimii în viața obștească a țării, în trecutul mai îndepărtat, Iorga făcea o observație plină de adevăr cu privire la evoluția constituțională a României, arătând că „Regulamentul Organic și Constituțiunea de la 1866 au despoiat pe țărani de dreptul de a conduce țara”. Cu alte cuvinte, el semnala **înfrățirea** sistemului politic instaurat de Carol I prin **Constituția** din 1866, pe care ideologii oficiali o proslăveau neîncetat ca fiind deosebit de „liberală”. Conform acestei **Constituții**, sistemul parlamentar din România era foarte puțin reprezentativ. Numărul alegătorilor raportat la populația totală a țării era de numai 1,2 la sută, în timp ce în 15 țări ale Europei acest procent oscila între 27,9 și 15,8.

Iorga găsea o comparație și mai sugestivă pentru a-și exprima îndoielile asupra eficienței reformelor: „Mie mi se pare — spunea el — că reformele acestea sînt, în mare, ceea ce de 30 de ani de zile e, în mic, distribuirea de porumb după o recoltă rea, vînzarea în loturi a moșilor statului către țărani, crearea de ferme model unde lipsește și modelul și ferma...”**. El contesta totodată, capacitatea Partidului Liberal de a „rezolva” problema țărănească, acesta nefiind un partid al țărănilor. Partidul Liberal, după părerea lui Iorga, era „atît de puțin țărănesc, încît țărăanii adevărați nici măcar nu pot să fie văzuți în Camera care este chemată să hotărască în ceea ce privește viitorul politic și economic al țărănimii”***. Faptul că acest partid a îmbrățișat cauza împrietăririi țărănilor se datora necesității impuse de relațiile sociale: „D-voastră, — spunea Iorga — sînteți un partid burghez, un partid al capitalului mobil, crescute repede, îmbogățit pe neașteptate, care faceți politică țărănească. Dumnezeu știe ce s-ar alege, nu numai din viața partidului dv., dar din viața întregii clase suprapuse pe care dv. o reprezentați cu mai multă putere...”†. Iată și componența acestei grupări politice, după aprecierile lui Iorga: „un partid alcătuit din mari proprietari, din arendași, din marea finanță care la noi nu e deosebit de stăpînitorii de pămînt, căci domnul cu

acțiuni și domnul cu moșia arendată sau stăpînită e foarte adeseori aceeași persoană...”

Ținînd seama de anumite drepturi tradiționale de care se bucurase în trecut poporul român, Iorga refuza să recunoască claselor dominante vreun merit, chiar în ipoteza realizării reformelor: „Cred — spunea el — că și în materie de proprietate mică și de drept electoral, d-voastre nu dați nimic, ci d-voastră restituiți numai ceva!”****.

În Adunarea Constituantă, o poziție democratică, înaintată, a adoptat Constantin Mille care, în ciuda unor inconsecvențe, păstra încă viu fondul criticii de proveniență socialistă la adresa regimului social-politic al țării. Ca și socialistii, Mille exprima îndoieli cu privire la realizarea reformelor anunțate: „Părerea mea — declara el în Parlament — este că Partidul Liberal nu e în măsură să facă o reformă democratică largă. Și această credință a mea o întemeiez pe motive pe care le scot din vechea mea educație socialistă [...] Or, această educație socialistă îmi spune că reformele serioase și adinci nu se pot face decît de către clasa pentru care se legiferează [...]. Ceea ce voește să facă Partidul Liberal, în comparație cu celelalte două partide, este a crea o supapă de siguranță [...]. După 1907, după mobilizarea de anul trecut, cele trei partide de guvernămint au constatat că [...] este periculos a lăsa închis acest vulcan care fierbe surd”*****.

Evidența necesității celor două reforme nu era suficientă pentru miopia politică a Partidului Conservator. Într-o broșură, Constantin Argetoianu apăra cu strășnicie marea proprietate de pericolul exproprierii, invocînd avantajele productivității sporite.***** Iar bătrînul conservator jurnalist P. P. Carp, temporar șef al Partidului Conservator, a rostit în Parlament o adevărată pledoarie împotriva reformelor, socotite a fi „o tristă perspectivă”, ale cărei consecințe vor fi „grave” și „apropriate”. El condamna cu vehemență „orice complicate a Partidului Conservator cu Partidul Liberal”*****.

Partidul Conservator-Democrat, condus de Take Ionescu, căutînd să profite de pe urma ciocnirii inevitabile dintre liberali și conservatorii-moșieri, a adoptat o poziție oscilantă, atît în privința reformei electorale, cît și a celei agrare. Ne reține atenția o declarație a lui Take Ionescu, relevantă pentru modul cum acest

**** Ibidem, p. 121.

***** D.A.D., 1913-1914, p. 98.

***** C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate și exproprieră*, București, 1913.

***** D.A.D., 1913-1914, p. 95.

* D.A.D., 1913-1914, p. 122.

** D.A.D., 1913-1914, p. 121.

*** Ibidem, p. 120.

Rominia Muncitoare

5 ANI
Măine, duminică 18 mai, ora 9 dim.
Toți cetățenii și toată muncitorimea Capitalei

LA DACIA!

— Demonstrație de stradă —
Dupa amiaza mare serbare la Bordei

Manifestul Partidului Socialdemocrat

Candidații noștri

Capitula

București Tulcea și Gălb

CONSTANTA S. I. Gălb

politician avea tentația să justifice și în 1914 represiunea sîngeroasă din 1907, făcîndu-și un merit din „uitarea” intenționată a răscăleii: „Cu toate luptele pe care le-am avut cu liberalii [...], nimeni nu m-a auzit niciodată aducîndu-le pe dinaintea ochilor spectrul împușcărilor din timpul represiunii și nici făcînd cuiva vreo învinuire pentru trista necesitate la care Partidul Liberal a fost condamnat.”.

Un tînr conservator-democrat, pe nume Nicolae Titulescu, a debutat în Parlament cu prilejul dezbaterii reformelor. Punctul lui de vedere era, firește, cel

* Ibidem, p. 108.

al partidului său, dar aparația sa la tribună a fost remarcată de observatorii politici ai timpului. „E într-insul — comenta ziarul **Adevărul** — ceva mai mult decît elocință, ceva mai mult decît delicatețea și distincțiunea formei. Este forța unei viziuni politice clare și superioare care, îmbrățișînd lucrurile de sus, deschide privurilor noastre și adîncurile și abisurile”.

Ce spuneau socialiștii

De fapt, analiza cea mai serioasă asupra cauzelor reformelor și a conținutului pe care voiau liberalii să-l dea — o adevărată analiză științifică — au realizat-o socialiștii. Mai multe studii publicate în revista **Viltorul social** din anul 1914 — din păcate prea puțin folosite de istoriografia noastră, chiar și cea mai recentă*** — au scos în evidență că „exproprierea parțială a marii proprietăți și colegiul unic n-au și nu vor avea alt scop decît a crea sub cerul României încă cîteva mii de privilegiați, lăsînd sute de mii de țărani [...] fără o prăjină de pămînt și fără drepturi politice”****. Dacă Partidul Liberal ar proceda altfel, se arăta în studiul din care am citat mai sus, „el ar tăia craca pe care stă, s-ar sinucide dacă ar da pămînt țăranilor și dacă ar acorda votul universal la toți cetățenii

REVIZUIREA CONSTITUȚIEI ȘI PLATFORMA NOASTRĂ ELECTORALĂ

Hotărîrile Congresului

Constituția Partidului socialdemocrat a fost revizuită în urma hotărîrilor Congresului din anul 1914. Platforma electorală a fost revizuită în urma hotărîrilor Congresului din anul 1914.

Pentru Republică

Partidul socialdemocrat este pentru Republică. El este pentru Republică în toate formele sale. El este pentru Republică în toate formele sale. El este pentru Republică în toate formele sale.

Votul Universal

Partidul socialdemocrat este pentru votul universal. El este pentru votul universal în toate formele sale. El este pentru votul universal în toate formele sale.

*** Adevărul, 22 aprilie 1914.
*** Monografia Viața politică din România 1910-1914, de Anastase Iordache nici nu le amintește.
**** Viltorul social, nr. 8-9, martie 1914, p. 349.

țării". Concluziile acestea erau deduse din analiza politicii dusă în timpul guvernării din 1907-1910, când, prin legiurile votate, liberalii contribuiseră la întărirea unei categorii restrinse de țărani înstăriți. În același scop, prin reforma agrară anunțată în 1914, liberalii căutau „să-și întărească situația politică zdrocinată, chemând la viață publică nu pe poporul român, ci câteva mii de țărani, pe care ei cred să-și stăpânească prin băncile populare [subl. a.]”.

Un motiv important care inspira neîncredere socialistilor în eficiența reformei agrare îl constituia limita de 1 000 ha, de la care urma să se aplice exproprierea, ceea ce, pe lângă faptul că era de natură să asigure perpetuarea puterii economice — și implicit politice — a moșierimii, lăsa disponibilă pentru improprietărea țăranilor o cantitate de pământ cu totul nesatisfăcătoare. După date comunicate de Uniunea Sindicatelor Agricole (un fel de trust al marilor proprietari) existau unele județe (Vilcea, Gorj, Mehedintzi) în care posibilitatea improprietării era, practic, exclusă, nefiind decât câteva sute de hectare disponibile!

Așa cum prevăzuseră încă în 1908 și cum au reafirmat la Congresul P.S.D.R. din aprilie 1914, socialiștii români considerau că singura soluție eficientă în problema agrară era „exproprierea totală a marii proprietăți”.

În ce privește reforma electorală, socialiștii — prin pana doctorului Ottoi Călin — autorul unor studii remarcabile publicate în acei ani — explicau anunțarea ei „din senin” printr-o serie de factori social-economici și politici preciși. Partidul muncitoresc, care încă din 1893, înscrisese în programul său la loc de frunte introducerea votului universal, nu putea să nu suspecteze „democratismul” subit al liberalilor cu privire la această reformă. Mai întâi, se observa că liberalii nu anunțau „de bună voie” reforma electorală, ci constrinși de realitățile social-politice (între altele, de curînd fusese impus votul universal în Austria, Ungaria, Italia etc.). În explicația autorului socialist, interesul liberalilor pentru lărgirea dreptului de vot era determinat de însăși dezvoltarea economică a țării: „Noi — scria Ottoi Călin — continuăm a fi mereu o țară agricolă, o țară de mari proprietari și de țărani; dar în același timp, industria, comerțul, instituțiile și băncile de credit au luat un avînt mare; păturile marii și micii burghezii s-au dezvoltat mult;

păturile intelectuale, și funcționărești de la orașe și sate de asemenea [...]”. Dar forma legală, legea electorală, care sancționează acest raport a rămas aceeași ca atunci cînd a fost prima oară introdusă [...]. Această lege constituie un corset de forme juridice care strînge prea mult trupul putenic al claselor burgheze în creștere, numeroase și însemnate, care își găsesc expresia în **Partidul Liberal**” [subl. a.]**. Un rol important în întărirea unor categorii sociale înstărite în lumea satelor — preciza autorul socialist — îl avusese tocmai guvernarea liberală de după 1907. Or, această mică burghezie, produs al instituțiilor create de liberali, în sistemul electoral existent, nu avea o forță politică pe măsura poziției sale economice. Elementul definitor al calculului Partidului Liberal în problema reformei electorale l-a constituit limitarea „colegiului unic” la **știtorii de carte**, adică exact la proaspăta sa clientelă politică din lumea satelor. Combătînd „democratismul” liberalilor, Ottoi Călin arăta că aceștia, pentru a preveni eventuale surprize în condițiile măririi corpului electoral, sugeraseră deja, ca măsură de siguranță, întărirea rolului Senatului!

Cu prilejul alegerilor pentru Adunarea Constituantă, P.S.D.R. a publicat mai multe manifeste, unele sugestive prin înseși titlurile lor: **Vrem expropriere totală, Votul universal, Ce sînt și ce vor socialiștii?** etc. Prin toate acestea, partidul clasei muncitoare a arătat cu claritate necesitatea realizării unor reforme profund democratice, care să contribuie efectiv la progresul general al poporului și al țării.

*

Aminată pentru toamna anului 1914, modificarea **Constituției** în vederea realizării celor două reforme a fost înlăturată de pe ordinea de zi a vieții politice, din cauza izbucnirii războiului la frontierele țării. Reformele aveau însă să fie realizate la sfîrșitul războiului, în împrejurări mai puțin favorabile claselor dominante, cînd, sub presiunea avîntului revoluționar al maselor, atît reforma agrară cît și reforma electorală au căpătat dimensiuni mult mai întinse decît era dispus **Partidul Liberal** să acorde în 1914. Evenimentele confirmaseră încă odată — cum aveau să mai confirme și în viitor — justetea poziției partidului clasei muncitoare.

** Dr. Ottoi Călin: **Reforma electorală liberală**, în *Viltorul social*, nr. 10, din mai 1914, p. 465.

FEBRUARIE 1923 -

L M M J V S D

1 2 3 4
5 6 7 8 X X X
12 13 14 15 16 17 18
19 20 21 22 23 24 25
26 27 28

Valeriu Braniște:

INTRIGI...

● „Voi combate încoronarea, dar voi participa la ea” ● Cinismul lui Argetoianu și admirația bancherului Aristide Blank ● Primul ministru ascultă, dar nu pricepe

Venirea la guvern, în 1922, a Partidului Național Liberal, prin voința regelui Ferdinand, a stîrnit o adevărată furtună în rîndul partidelor burgheze de opoziție. Naționali și țărăniști, averescani și iorghiști, grupări politice mai mari și mai mărunte au început o serie de tatonări și pertractări, cu scopul de a-și uni forțele*. Dar „colaborarea” s-a dovedit de la început măcinată de cariile unor serioase contradicții. Arivismul politic al multora dintre liderii diverselor partide politice și mai ales setea de șefie a lui Iuliu Maniu s-au vădit mai tari decît „țelurile comune”

La rîndul lor, liberalii au acționat și ei: fie folosind, ca mijloc de diversiune, încoronarea regelui — pe care în timpul guvernării averescane o combătuseră — fie reproșînd opoziției păcatele de care aceasta nu ducea deloc lipsă și sondînd, în același timp, terenul pentru a fructifica punctele slabe din tabăra adversă. Și astfel „opoziția unită” s-a dezunit înainte de a-și strînge rîndurile.

În fragmentele din însemnările scrise în anul 1923, pe care le publicăm în paginile ce urmează, Valeriu Braniște ne introduce în culisele acestor frămîntări. Ca și în fragmentele de jurnal apărute într-un număr anterior al revistei noastre**, autorul continuă să privească dincolo de fardul cu care afaceriștii și politicienii ai vremii își mascau gîndurile și scopurile.

V. B.

* Vezi în acest sens și *Magazin istoric*, nr. 5/1973.

** *Magazin istoric*, nr. 7/1973.

Știrbei: liberalii au făcut greșeli dar și naționalii au greșit

9 februarie

După masă de la 3 și un sfert — 7 am fost la Știrbei. Conversația s-a început despre adunarea Reșiei și în legătură cu aceasta despre situația economică și greutățile ce le face guvernul industriei și enormele pagube ce le suferă fara din aceasta [...]

Vorba a trecut la constituție. I-am arătat pe larg și motivele pentru care noi nu putem considera parlamentul actual ca expresie a suveranității naționale și nici proiectul de constituție corespunzător trebuințelor noastre. Am insistat pe larg asupra autonomiilor, asupra chestiunii bisericești, a școlii confesionale, a culturilor, a minorităților și — după cum spunea — a rămas Știrbei adînc impresionat [...]

Zicînd eu că în chestia încoronării* a avut Brătianu, pe timpul guvernului Averescu, aceeași atitudine ca și noi, că noi am rămas consecvenți și pe timpul guvernului lui, precînd el s-a schimbat, mi-a spus Știrbei: „Da, dar trebuie să mai știi ceva. În timpul guvernului Averescu a întrebat regele pe Brătianu relativ la încoronare că ce va face. «Voi combate încoronarea pînă la ultima consecvență».

«Ei bine — a zis regele — și dacă toțiș m-aș încorona ce vei face, vei veni sau nu?» «Dacă nu voi putea opri încoronarea cu nici un mijloc, voi lua parte la încoronare și sub guvernul Averescu»»

La aceasta am zis: foarte bine, dar Brătianu, care pe atunci era cu noi, trebuia să ne spună și partea

* Se referă la serbările de încoronare a lui Ferdinand, organizate de liberali la Alba Iulia în 1922 și la care naționalii au refuzat să participe.

a doua, nu numai partea primă a atitudinii lui, dacă finea să-l considerăm loial față de noi [...]

Interesant a fost că în decursul conversației a zis că el crede că liberalii au făcut greșeli, dar spre scuză lor servească că și partidul național român a greșit. A subliniat îndeosebi atitudinea lui Vlad¹. Am explicat, cît s-a putut, situația de atunci. Mai departe cînd am arătat marile greșeli ale proiectului de constituție, m-a întrebat dacă Maniu a spus toate aceste regeli. Am răspuns că nu știu, dar cred că Maniu a vorbit regeli strict din punctul de vedere politic al actualei situațiuni [...]

În sfîrșit a rezumat Știrbei că el nu aparține nici unui partid, că nu stă în serviciul nici unuia și procedează de tot independent. Cele spuse de mine au făcut o adîncă impresie asupra lui și el va comunica aceasta lui Ionel Brătianu și crede — ba este chiar convins — că Brătianu va cere să vorbească cu mine. A adăugat însă că el nu crede că momentan s-ar putea face ceva pentru îndreptarea situației, dar e convins că se poate pregăti o îndrumare spre bine ce va urma peste vreo cîteva luni. Tocmai în vederea acestei schimbări mă roagă să stau de vorbă cu Brătianu. Eu i-am răspuns că nu mi-am promis nimic de la o convorbire cu Brătianu și eu din îndemn propriu nici nu m-aș duce la el, dar am încredere în Știrbei și de dragul lui stîm gata a merge la Brătianu, dacă mă va invita la dînsul (așa că inițiativa să fie pe partea lui și nu a mea) și a sta cu dînsul de vorbă despre ce va crede el de bine. Am mai adăugat că eu nu am ce aștepta nici de la el nici de la altul, pentru că eu nu mai am nici o aspirație politică, dar stîm gata să-i stau lui Știrbei între ajutor, dacă caută să deschidă calea [...] unei înțelegeri cinste, nu în interes de

partid**, ci în interesul superior al țării.

A rămas că mă va aviza telefonic despre rezultatul convorbirii lui cu Ionel Brătianu.

„Ce se înțelege Mișu cu Veith trece ca ordin al regelui“

De la el am plecat direct la Veith, care mă aștepta ca pe ghimpi. A telefonat deja după mine în toate părțile. A rămas surprins cînd a auzit că vin direct de la Știrbei. I-am spus pe scurt întregul decurs al convorbirii, care l-a mulțumit foarte mult. M-a asigurat din nou că după părerea lui este Știrbei singurul om prin care se poate face ceva. Și trebuie făcut, pentru că fara merge cu pași gigantiști spre prăpastie. El a avut prilej să se convingă cît de mare este ascendentul lui Știrbei și Mișu la rege și cum aceștia stîm în stare să-i înfrîneze pe Brătieni. Dovadă, zice el, că n-au putut „acapara“ nici Reșița și în definitiv au păgubit pe acționari, dar n-au putut în esență nimic schimba la Reșița. Ce se înțelege Mișu cu Veith trece ca ordin al regelui la liberali și aceștia nu aveau încotro... se supuneau.

Mi-a spus că va avea prilej să-i vadă pe Știrbei zilele acestea (Mihai [Popovici] a fost luni seara la masă la Veith) și tîm va

** Partidul politic care s-a ridicat cu mai multă forță împotriva dominației liberale, atît pe plan economic cît și pe plan politic, a fost Partidul Național. Pentru a neutraliza opoziția acestuia, conducătorii Partidului Național Liberal au încercat să stabilească o colaborare cu Partidul Național, dar fără succes. Un loc important între cauzele care au împiedicat o astfel de alianță l-au avut tendințele de autocratism manifestate atît de Ion I. C. Brătianu, cît și de Iuliu Maniu, șeful naționalilor, fiecare urmînd să aibă, în cadrul unei eventuale înțelegeri, ultimul cuvînt.

comunica ce-i va spune acesta. Și el este convins că acum nu se poate face nimic și poate nici nu este

Al. Gh. Vaida pricinuia mari decepții lui I. I. C. Brătianu

bine să se forzeze lucrurile, dar e convins că se poate netezi calea pentru o îndreptare în viitor apropiat.

De la Veith am mers direct la Capșa, unde aranjase Mihai Popovici o masă intimă. Erau invitați: Vaida, Dumitrache Popovici, eu, Sever Dan² și Aristide Blank³. Întrziind acesta din urmă am vorbit noi de noi despre chestiile noastre urgente, adunarea de duminică și alegerea [...] de la Ighiu. Eram propus de președinte al adunării și candidat la Ighiu. După vehemente discuții am respins amândouă propunerile. A

rămas ca Maniu să spună cuvântul definitiv și decisiv.

Pe Aristide Blank îl cunoșteam fugitiv de la Paris. Acum am avut prilej să-l cunosc mai deaproape. A povestit multe actualități cu haz. Așa cum datorește guvernul 840 de milioane Băncii Blank și când a cerut banca ca guvernul să admită ca 19 milioane impozit și 16 milioane taxa de vămi să le scadă din datorie a avut o scenă violentă cu Vintilă și ca presiune s-a prezentat de 3 ori percepătorul la bancă ca să pună sechestru, dar totdeauna în timp afară de orele ofici-oase (octombrie-novembrie anul trecut). A făcut aluzii la pactul dintre Blank și Duca (în numele liberalilor) de a sista reciproc campania (Adevărul și Vitorul), pact pe care l-a respectat Blank, dar nesocotit Vitorul.

A făcut aluzii la influenșele de la curte (3/4 regina și 1/4 Mișu-Brătianu) scăderea influenșei lui Știrbei în urma înaintării în vîrstă. Aluzii cum anumite cecuri în franci francezi nu-și greșesc efectul. Admirația pentru Argetoianu, care e cel mai cinic și mai perfid [...], care are curajul să-și urmărească scopul cu energie de fier, nealegînd la mijloace. Aversu e sovăditor și Argetoianu e nerăbdător să-i iee moștenirea. Are nevastă înără, pe care trebuie să o satisfac cu titlul și rangul de prim-ministresă (e fata lui Boambă). Ne-a descris îngrozitor lipsa de încredere a străinătății, care ne consideră drept mincinoși. Poin-

caré s-a învoit ca Franța să ne acorde un împrumut de 500 milioane franci francezi (altfel cît ne ajunge să ne petecim fundul pantalonilor), pentru armată, dar secretariatul a cerut ca mai înainte să-și recunoască România obligativitatea de a plăti furniturile anterioare. Și guvernul Brătianu, adevărat Vintilă, nu vrea nici altfel. Arată naivitatea lui Vintilă, care ca să se laude că nu a luat nici un ban de la Banca Națională, face împrumuturi la alte bănci, gajindu-le pe aceste la Banca Națională. Leul stă astăzi la 2 centime elvețiene. El e convins că mai scade pînă la o centimă. Aparenta urcare a leului este artificială, provocată prin mari cumpărături de devize din partea Băncii Naționale. Germania aruncă enorme cantități de lei pe piața Parisului. Lei de contrabandă [...]

Prințul Barbu Știrbei despre care bancherul Aristide Blank spunea cu vădită „deslușire” că și el „umblă după consiliu grase”

El crede că guvernul liberal cade în curînd, dar nu din cauza acțiunii opoziționale, ci din cauze economice. El ardori ca liberalii să rămîină la putere cel puțin 4 ani, ca să dovedească pe deplin incapacitatea lor. Dacă cad acum, ar putea zice că ei ar fi îndreptătați, dacă mai rămîineau la putere. Ei acum încep să înțeleagă relele, să li se lase timp a se măsura cu ele. El e convins că acum nu vor urma naționalii, ci averescanii (bine înțeleși, nu singurii!) Peste un an apoi li se va da de nou drumul și liberalii vor voi de nou să revindă. Atunci trebuie să se facă toate eforturile pentru a le închide calea pentru todeauna.

Imparțialitatea lui Știrbei și consiliile grase

Vorbînd cît de mare e rolul banului în România, a arătat că cel mai bogat e Brîncoveanu⁴, al doilea Schlesinger⁵ și al treilea Berkovici⁶. A arătat murdăriile lui Schlesinger, porcăriile băiatului său (condamnat la moarte pentru dezertare și lăsat în viață ca „student” la Paris, iar tatăl său decorat acum „ofiter al Stelei României”). Extraordinară influența lui Berkovici (cel mai mare acționar al Băncii Naționale); nu numai Știrbei singur, ci întreaga lui familie (fetele) au asistat la o căsătorie în casa lui Berkovici. Venind astfel vorba de Știrbei, a constatat că și acesta umblă după „consilii” grase, altfel nu se poate explica umilitatea lui atitudine. (Aceasta ar explica și raportul lui cu Veith, care îl face președinte

Peștii de la Iași pe pînă la vîrstă de 100 de ani, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani. Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani. Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani.

Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani. Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani.

Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani. Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani.

Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani. Peștii de la Iași sunt în număr de 100 de milioane, în timp ce în România nu se poate trăi mai mult de 70 de ani.

Facsimilul unei pagini din însemnările scrise în anul 1923

de consiliu la Reșița!) Tabloul dat de Aristide Blank sub acest raport e îngrozitor! Vorbea în „pilde”, foarte sugestiv și nu rămîinea cu nici o deslușire dator. Se înțelege că Mihai [Popovici], Alexandru [Vaida-Voievod] și Dan [Sever] încercau să-i combată prognosticurile politice, dar el vorbea cu o siguranță, care nu se poate explica cu alta, decît cu siguranța că pînă într-o săptămîină se dau uitării toate prognosticurile de astăzi, făcînd loc la altele [...]

Noaptea tirziu, cînd am sosit acasă, am găsit depeșa lui Maniu, în două exemplare, una direct din Cluj și alta transmisă din Lugoj, oferindu-mi insistent

candidatura la Ighiu. Mă doare că trebuie să-l refuz.

10 februarie

Am luat masa cu Alexandru și Mihai la Olga Sărăceanu. Am povestit despre impresiile zilei de ieri. Vorbînd despre Știrbei zicea Alexandru că pe lângă tot ascendentul ce-l are asupra reginei, regele își dă seama de situația penibilă. Spunea că într-o audiență (pare-mi-se pe timpul lui Averescu) a recomandat regelui pe Știrbei și regele întinzînd mina peste masă spre Alexandru a zis: „Vaida, nu se poate, știi dta că la Iași am strigat după el: Rasputin?” Alexandru reproducea ochii făcuși roată

(Continuare în p. 37)

AUREL VLAICU

O GLORIE
O NĂDEJDE
O MÎNDRIE

Col. PAUL BALTAGI

Este greu să ne imaginăm ce a însemnat moartea lui Vlaicu pentru cel din mijlocul cărora plecase. La 14 septembrie 1913 un ziar transilvănean scria: „....Am avut o glorie, am avut o nădejde, am avut o mîndrie, nu mai sînt, am rămas despoiați de cel mai dulce gînd al nostru.

Vlaicule dragă, Vlaicule dulce, tu ai voit să speri la Orăștie, tu ne-ai dorit, să ne vezi, să ne auzi, să ne dai nădejdea de viață și tu — ai murit.

Nu, nu Vlaicule, nu ne lăsa. Frații tăi se adună să clădească viitorul. Tu erai stîlpul lor cel mai puternic. Tu ne-ai deșteptat visul de aur, că ai arătat puterea geniului românesc...”

Avionul va zbura!

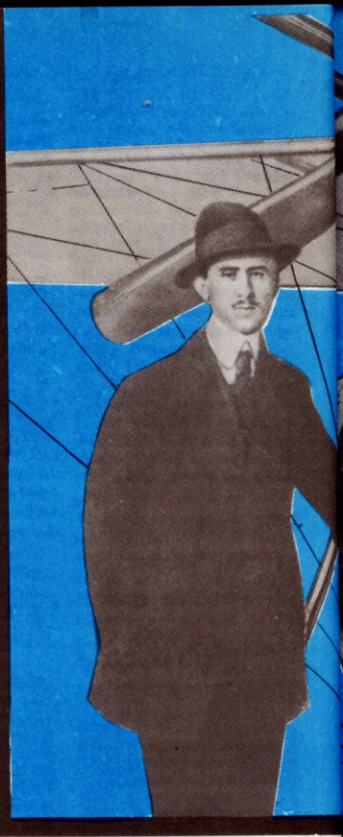
Printre elevii care la sfîrșitul veacului trecut urmau cursurile Liceului din Orăștie și apoi ale celui din Sibiu, unul din ei se distingea și prin neobosite preocupări pentru tainele aviației. Aproape tot timpul liber și-l pe-

trecea gîndind și lucrînd la un model care să intruchipeze o mașină menită să-l poarte pe căile văzduhului.

Încă de atunci, fascinat de miracolul zborului, Aurel Vlaicu a construit primul său aeromodel. Și chiar de la început a dovedit o concepție clară și absolut originală asu-

pra formulei de materializare a ideilor sale. Aeroplanul, cu toate părțile lui principale, fusese conceput cu mult înainte, iar pe parcurs i se introduseră noi elemente. Vlaicu a reușit însă să realizeze un aparat care nu se asemena, în ansamblu, cu nici unul din cele anterioare, unele soluții de concepție și de construcție fiind intrutotul originale și deosebit de interesante.

După terminarea liceului, Vlaicu a urmat, din anul 1903, Școala politehnică din Mîunchen, după ce studiasse

un an la același institut din Budapesta. Stagiul militar l-a satisfăcut la marină, în portul Pola, iar apoi, în 1908, a lucrat la Fabrica de automobile Opel din Rüsselsheim, unde s-a făcut remarcat prin inventivitatea sa. La sfârșitul anului a revenit în satul său natal, la Bîntînți pentru a-și continua experiențele aviatice. Verificându-și practic calculele, prin construirea mai întâi a unor modele și apoi a unui planor* (cu care în 1909 a exe-

cutat mai multe zboruri la Bîntînți și la Orăștie), Vlaicu și-a întărit convingerea că avionul său va zbura. Dar, pentru a-l realiza, avea nevoie de resurse financiare, ajutorul binevoitor al prietenilor și admiratorilor săi fiind cu totul insuficient.

Încurajat și sfătuit de Octavian Goga, în octombrie 1909, a plecat la București, împreună cu poetul. Aici, în capitala României, datorită influenței și prestigiului de care se bucura Octavian Goga, precum și rezultatelor pe deplin satisfăcătoare obținute în cadrul demonstrațiilor făcute, președintele Consiliului de Miniștri, la propunerea ministrului de Război, generalul Crăiniceanu, a aprobat fondurile necesare pentru construirea aeroplanului lui Vlaicu la atelierele Arsenalului armatei.

„La arsenal lucru fain, — scria el la 26 noiembrie, prietenului său Romulus Boca — nu mă conturbă nime, cătana stă la ușă și nu lasă pe nime înăuntru”.

În circa o lună de zile, aeroplanul a fost aproape terminat.

La sfârșitul lui decembrie, Vlaicu a plecat la Paris cu intenția de a cumpăra un motor ANZANI pentru avionul său. La sfatul și recomandarea lui Traian Vuia, a comandat însă un motor GNOME rotativ, de 50 CP. Din cauza unor greutăți în activitatea fabricii respective, motorul a sosit în țară abia la 29 mai 1910. A fost imediat montat pe avion și, după numai câteva zile, Vlaicu a și executat, pe terenul de la Cotroceni, primul său zbor — o adevărată încununare a eforturilor și strădaniilor sale. Avionul conceput și construit de el nu a suferit nici o modificare esențială de la faza de concepție și pînă la cea de realizare a zborului, și nici după a-

ceea, ceea ce constituia o performanță rară. „Rezultatele au corespuns așteptărilor celor ce m-au încurajat și propriilor mele convingeri”, scria Vlaicu. Aeroplanul a zburat de la început fără să aibă nevoie de nici o modificare, așa cum l-am calculat din prima zi. Rezultatul era cu atât mai deosebit, cu cît Vlaicu a zburat cu aparatul său fără să fi făcut, în prealabil, o școală specială de pilotaj, reliefîndu-se cu acel prilej și calitățile lui excepționale de zburător.

În rindul elitei internaționale

Consacrarea pe plan internațional a lui Aurel Vlaicu, ca zburător și constructor de avioane, i-a adus-o participarea la concursul aeronautic de la Aspern (cîmpul de zbor al orașului Viena). La acest concurs internațional, care s-a desfășurat între 23 și 30 iunie 1912, au participat 42 piloți (din șapte țări), cei mai mulți aureolați de performanțe răsunătoare — recorduri, raiduri de amplasare, premii internaționale etc. În urma succesele obținute (la probele finale: premiul I la aruncarea unor proiectile din avion într-o țintă terestră și premiul II la viraje strînse; trei premii II la probele preliminare) numele lui Aurel Vlaicu s-a înscris în rîndul elitei pionierilor aviației internaționale.

De multe ori s-a făcut afirmația că Vlaicu, fiind un „autodidact” în domeniul pilotajului, nu ar fi avut „niciodată brevet de pilot-aviator”. Afirmația nu corespunde realității. Vlaicu a posedat brevetul nr. 52, din 22 iunie 1912, acordat de Aeroclubul austriac în ajunul concursului de la Aspern.

La acest concurs, avionul lui a produs vîlvă. Specialiștii au remarcat pe

* Vezi Magazin Istoric, nr. 7/1973.

lingă aptitudinile excepționale de pilot ale participantului român, și calitățile deosebite ale aeroplanului său. Chiar după primele zboruri (pentru obținerea brevetului de pilot), ziarul *Die Zeit* din Viena, după relatarea trimisului unui ziar transilvănean, scria: „Inginerul român Vlaicu a făcut senzație cu aparatul său [...] Pilotul, care e în același timp inventatorul și constructorul aparatului său a săvârșit două zboruri minunate.” Într-un alt număr al aceleiași ziar se sublinia că: „Românul din Transilvania Aurel Vlaicu este unicul care se prezintă cu un tip absolut neobișnuit care însă de mult e dorit”.

După înapoierea de la Viena, el a continuat în diferite orașe ale Transilvaniei seria de zboruri demonstrative inaugurată la Blaj, în august 1911, când a participat la festivitățile prilejuite de sărbătorirea semicentenarului Asociației Astra. La 14 iulie 1912, a întreprins un turneu, început la Arad, și terminat la Dumbrăveni, la 11 septembrie. A fost un turneu triumfal. De altfel, toate zborurile sale prin orașele Transilvaniei au avut o semnificație cu totul deosebită, stîrnind un entuziasm și un elan patriotic extraordinar. Explicația acestui fapt a fost formulată foarte sugestiv de către Lucian Blaga: „În sufletul multilor românești mașina cludată de zburat a fost mai mult decît o mașină, iar inginerul Vlaicu mai mult decît inginer [...] Zborul lui Vlaicu de la Blaj, de la Brașov, de la Orăștie — trezea în sufletul românesc o nouă, sălbatică și ireductibilă superstiție națională sau dacă vrei un nou mit. Acest mit ne trebuia pentru marile întîmplări ce aveau să urmeze în curînd pe pămîntul nostru. Zborul lui Vlaicu era presimțirea lor”.

Reîntors în București, Vlaicu a început constru-

Rămășițele aparatului după prăbușirea lângă satul Bănești...

G. Magnani și C. Siligeanu întorcîndu-se de la locul accidentului. Folosind planurile lui Vlaicu aceștia au continuat și terminat construcția aparatului VLAICU III

irea celui de-al treilea aeroplan al său, comandat de Ministerul de Război, cu care încheiase un contract în valoare de 27 000 lei (din care 9 000 lei i s-au plătit ca avans). N-a reușit, însă, să termine aparatul la data stabilită în contract, între altele și din cauza întârzierilor în procurarea unor piese din Anglia. A fost nevoit ca, în două rânduri, să ceară amânarea termenului de predare a aeroplanului (ultima oară la 12 august 1913).

„...Vei veni chiar în sbor de la București“

Vlaicu nutrea un vis scump: să zboare peste Carpați. Serbările Societății Astra, programate pentru ziua de 14 septembrie la Orăștie, erau un bun prilej pentru aceasta. Dar noul aparat nu era gata, iar avionul său (nr.II) nu mai corespundea unui asemenea zbor, fiind foarte uzat. Vlaicu era conștient de acest lucru. Și totuși, deși anunțase că nu se va duce la Orăștie, n-a avut puterea să nu plece. Știind că acolo îl așteptau zeci de mii de oameni, pentru care el reprezenta un simbol, a uitat de toate. Scrisoarea prietenului său Romulus Boca, la care răspunsese cu un refuz, nu putea să nu-și facă și ea efectul: „...Nu te cugești oare a veni cu geniala ta mașină să mai repeți sborul cel mare pe care l-ai executat acu-i anul? Noi așa sperăm, ba oarecine crede că vei veni chiar în sbor de la București. Cu viteza formidabilă a aeroplanului tău poți porni din țară simbată, la treisprezece septembrie, după amiază. Noaptea dormi la Brașov, Duminică dimineața sbori pînă la Sibiu [...] iar la patru ore după amiază dai ocol peste turn și ne mai sperii odată cu

virajurile tale îndrăznețe, ca să te primim încă mai însufleții în brațele noastre deschise“.

Hotărîrea aparent spontană a lui Aurel Vlaicu, de a pleca la Orăștie zburînd peste Carpați, comunicată colaboratorilor săi G. Magnani și C. Silișteanu în dimineața zilei de 13 septembrie, era, de fapt rezultatul unor îndelungate frământări sufletești.

Aurel Vlaicu a decolat, după ora 14,30, de pe aerodromul Cotroceni și, după ce a aterizat la nord de Ploiești pentru a-și alimenta avionul, și-a continuat zborul spre Brașov. În momentul plecării i-a asigurat pe cei doi colaboratori ai săi, care îl urmăreau cu mașina, că, dacă nu va reuși să ia o înălțime corespunzătoare, va ateriza, lîngă șosea, pentru ca ei să-l poată vedea...

Ce a urmat se știe. Aurel Vlaicu s-a prăbușit cu avionul său lîngă satul Bănești, nu departe de Cîmpina.

Care a fost cauza accidentului?

Posibilitatea ruperii vreunui cablu de comandă este exclusă. G. Magnani și C. Silișteanu au declarat: „... Am examinat toate cablurile, să vedem nu cumva a fost vreunul rupt, dar nici un cablu, nici o sîrmă nu era ruptă“.

Coroborînd părerile expuse de aceștia, de generalul aviator inginer Gh. Negrescu, care a făcut parte și din comisia de anchetă la timpul respectiv, precum și opiniile exprimate de piloții militari de la aerodromul Cotroceni, se poate trage concluzia că, renunțînd la trecerea munților din cauza imposibilității de a lua înălțimea necesară, conform înțelegerii, Vlaicu s-a întors din drum, a ales un loc de aterizare lîngă șosea și, planînd cu motorul oprit, a făcut un viraj pentru a intra exact pe direcția de aterizare.

În timpul virajului, un curent descendent a provocat dezechilibrarea și apoi prăbușirea avionului de la o înălțime de circa 50 m.

Se poate presupune și că a fost o angajare (cădere) a avionului chiar și fără acțiunea unui curent descendent, dintr-un viraj fără motor în coborîre, comandat numai cu ajutorul cîrmei de direcție. Aparatul lui Vlaicu nu avea eleroane*, care ar fi fost mai eficace pentru redresarea avionului după angajare. Pe de altă parte, sistemul de acționare a comenzilor (cu un singur volan), conceput de Vlaicu, deși mai evoluat decît cel cu două volane, era totuși mai greoi decît la avioanele cu manșă, fapt ce a determinat, poate, și o mică întârziere în reacția pilotului la situația creată, întârziere ce i-a fost fatală.

Este interesantă și părerrea doctorului V. Hincu, medicul lui A. Vlaicu, care considera că starea sănătății acestuia (o boală de rinichi, combinată cu epuizarea fizică din timpul zborului) a determinat prăbușirea sa: „Vlaicu a murit probabil încă în aer în urma unui atac de inimă“.

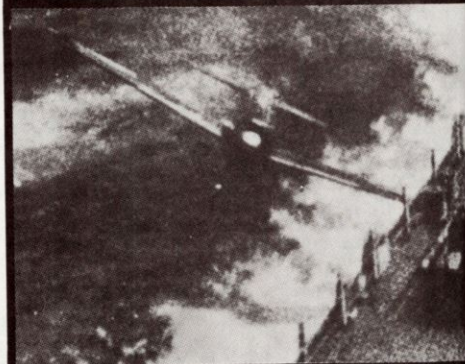
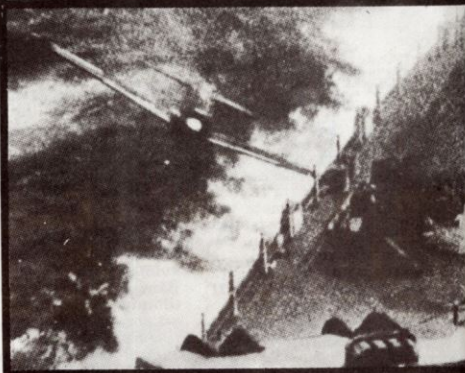
Un accident tragic, care a îndoiat sufletele tuturor românilor... „Aurel Vlaicu, de numele căruia se leagă începuturile tehnicii aeronauticii românești“ — după cum arăta totuși Nicolae Ceaușescu, va rămîne înscris cu litere de aur în marea carte a realizărilor de geniu ale poporului român, ca un exemplu de abnegație, dăruire și tenacitate, dublate de acea nespusă bogăție de frumusețe sufletească ce dau personalității profunzime și dimensiuni în timpul istoriei.

* Suprafețe de comandă la virajurile planurilor, pentru mișcarea avionului în jurul axului longitudinal.

AM FOST UN KAMIKADZE

RYUJI NAGATSUKA

În noiembrie 1944,
un comunicat
al Cartierului general
al forțelor
armate japoneze
anunța un eveniment
fără precedent :
nouă tineri
aviatori niponi
au scufundat
un cuirasat american,
năpustindu-se
asupra navei
cu avioanele lor
încărcate cu bombe.
Exemplul acestor aviatori
— menționa comunicatul —
va fi urmat
de mii
de alți tineri...

Refuzind cu disperare să accepte ideea înfringerii iminente, Japonia imperială a făcut apel la fanatism, propovăduind sinuciderea ca metodă oficială de luptă. Numeroși piloți-sinuciși — victime ale propagandei militariste — și-au sacrificat astfel viața pentru o cauză pierdută. La bordul unui avion de care era fixată o bombă, pilotul de sacrificiu pleca într-o misiune fără de întoarcere, pentru a se arunca asupra crucișătoarelor, port-avioanelor, distrugătoarelor americane inamice. Își jertfea viața de bunăvoie, dar nu fără ezitare. Nu i se anunța data plecării în misiune decât cu cel mult două zile înainte. Nu i se cerea decât să moară, conform regulamentului, „cu un maximum de rezultat“.

Piloții sinuciși au fost numiți „cavaleri ai vântului divin“ (în limba japoneză kamikadze — „vânt divin“), în amintirea unei puternice furtuni care, în urmă cu aproape șapte secole, a salvat Japonia de invazia hanului mongol Kublai*.

Dintr-un grup de astfel de piloți a făcut parte și sublocotenentul Ryuji Nagatsuka, ale cărui însemnări au fost adunate în volumul intitulat Am fost un kamikadze. Reproducem un fragment din acest jurnal:

28 iunie [1945]. De câteva ore, comandantul Suenaga este într-un continuu du-te-vino între stația meteorologică și biroul său improvizat, de parcă ar urma să se întâmple ceva extraordinar.

La ora 20 dă ordinul de adunare a celor douăzeci și doi de piloți de sacrificiu și le declară pe un ton grav:

— Conform informațiilor meteorologice, s-ar putea ca mine dimineață cerul să se lumineze în largul departamentului Miyagi, unde se găsește flota americană. A sosit deci clipa mult așteptată. Vă voi comunica ordinul de decolare. Veși pleca în misiune ca piloți pentru atacuri speciale.

Cu toată hotărârea mea fermă de-a lupta singele îmi îngheață în vine. Simt că pălesc. Mă străduiesc să-mi înving slăbiciunea. Cuvințele „atac special“ îmi sună straniu. Mă cred în plin coșmar. Suenaga desface foaia de hîrtie pe care o țin în mînă. Fostul ei sec mă readuce pe pămînt.

— Iată ordinul, spune el. Grupa Kikusui va efectua atacul în ziua de 29 iunie. Ora decolării: 6 dimineața. Obiectivul: Flota 3 a grupului operativ 38, (Task Force**), aflat la 500 kilometri în largul Oceanului Pacific. Șeful patrului: locotenentul Noiro Takagui. Scopul misiunii: distrugerea navelor dușmane!

Comandantul face o scurtă pauză, apoi ne spune:

— După informațiile primite, această flotă posedă trei port-avioane importante: ESSEX, BANBERHILL și HANCOCH. Ele trebuie întinse în primul rînd. Nu vă certăți pe alegerea vînatului... Lăsați măcar un port-avion pentru ziua cînd voi pleca eu însumi în misiune. Lăsînd gluma la o parte, culcați-vă în seara asta devere, ca să dormiți bine. Pentru a vă îndeplini misiunea aveți nevoie de luciditate!

* Vezi Magazin Istoric, nr. 7/1973.

** Task Force — denumire americană pentru formațiile de luptă specifice celui de-al doilea război mondial, alcătuite din unități detașate special în scopul îndeplinirii unor anumite misiuni.

Ultima noapte de viață

Întorși în trista încăpere rezervată ofițerilor, ne așezăm amărîți pe paturile noastre. Încă unsprezece ore de viață. Avem, în sensul cel mai strict al cuvîntului, moartea în suflet. Ne gîndim la ea. Mă gîndesc și eu ca toți ceilalți: cum o fi moartea? De unde această frică, pe care o simțim fără voia noastră? Ține ea oare de durerea fizică sau e mai degrabă teama de tîrîmîl necunoscut în care vom trece?

Apropierea grabnică a morții mă îndeamnă s-o justific într-un fel sau altul. Moartea mea nu va fi pricinuită de o boală, de pildă. Îmi voi păstra întreaga luciditate, ca să pot acționa pînă în ultima clipă. Moartea va avea deci pentru mine o semnificație, o valoare. Spre marea mea surprindere, aceste reflecții îmi readuc, treptat-treptat, liniștea.

Îmi tai o şuviță de păr și unghiile. Mă pregătesc apoi să scriu familiei, dar în ultima clipă nu reușesc să-mi adun gîndurile. Mă năpădesc amintiri din copilărie și adolescență: plimbările cu familia, vacanțele pe malul mării, atenția caldă a mamei față de prietenii mei, pasiunea tatei pentru sculptură, mama și sora mea cea mare oferindu-mi o ceașcă de ceai în toiul nopții, în ajun de examene, ducuria de nedescris a părinților cînd am fost admis la Liceul din Shizuka...

Frînturi nesfîrșite de amintiri... Mă refugiez cu voluptate în trecut... Dar la capătul celor nouă ore...

Îmi las stiloul să alerge pe hîrtie:

„Dragi părinți! Voi părăsi pentru totdeauna această lume în ziua de 29 iunie 1945, la ora 7. Întreaga mea făptură este îmbibată de dragostea voastră neîmămurită pentru mine[...]“

Aș vrea să scriu într-una, fără oprire, dar mă mărginesc să semnez și să adaug data: 28 iunie 1945, ora 22.

Îmi pun testamentul, împreună cu şuvița de păr și unghiile, într-un plic. Pe

cînd îl lipesc, îmi dau seama că totul s-a sfîrșit. Apoi noaptea a trecut ca toate celelalte.

29 Iunie, ora 4. Desteptarea. Îmi fac patul și aranjez pe el, bine împăturite, obiectele pe care le las familiei mele: uniforma, casceta, stiloul, plicul conținînd testamentul, sabia. Iau din nou stiloul și o foaie de hîrtie și, după o clipă de ezitare, scriu: „Defunctul căpitan Ryuji Nagatsuka”. Peste trei ceasuri, în fața obiectelor mele se vor aprinde cîteva beșigașe de tămîie. Imaginea mă emoționează doar pentru o clipă. Un soi de resemnare pune stăpînire pe mine.

Frica este instantanee și promptă. În ajun, zăceam înghețat și mulț de spaimă în patul meu. Dar, pînă și teama de moarte se atenuează cu timpul. Cîteva ore sînt de ajuns pentru a o risipi.

Ora 4,30. Se crapă de zădă. O lumină palidă, de zori fără soare. Iau cel din urmă mic dejun: o ceașcă cu supă japoneză, pușcin pește uscat, un ou. Arunc fără să vreau o privire spre ceas: 4,40.

Încă o oră și 20 minute pînă la momentul fatal al decolării. Ba nu, 80 minute! Și nici așa: sînt 4 800 secunde! Acum socotesc timpul în secunde; am senzația, contrară oricărei logici, că 4 800 secunde sînt mai lungi decît 80 minute. Iluzie psihologică! Aș face poate mai bine dacă mi-aș scoate ceasul de la mîină. Tot nu-mi mai folosește la nimic: pe tabloul de bord este un cronometru.

Ceasul ăsta mi l-a dăruit mama, cu ocazia admiterii mele în liceu. Mă întorc în grabă în dormitorul ofițerilor, ca să-l depun pe patul meu. De-aici încolo va face și el parte din obiectele lăstate după moartea mea. Scot din valiză o fotografie de familie și două volume de George Sand și le ștercov în buzunarele pufoaice; ele mă vor însoți pînă la capăt. Nu știu prea bine de ce, dar prezența lor mă îmbărbătează.

Adunarea la postul comandamentului e fixată pentru ora 5. Ca să ajungi pînă acolo îți trebuie zece minute de mers întins. Pornesc ca din pușcă, împreună cu camarazii mei.

Ora 5. La orizont pălește o geandă de lumină, dar cerul, acoperit în întregime cu nori, continuă să păstreze o nuanță cenușie. Parcă stă să plouă. Grupa Kikusui va zbura în trei formații. 8 avioane KI-27, comandate de locotenentul Takagui, alte 8 KI-27 sub ordinele sublocotenentului Enomoto și 6

2 August 1944. Ryuji Nagatsuka în mijlocul cîtorva elevi de la o școală de aviație de lângă Tokio

KI-43, aflate sub comanda sergentului major Otomoto. Nu se mai aud decît glasul soldaților de la stația meteorologică și zumzetul motoarelor.

KI-27 și o bombă de 200 kilograme

În ultimul moment, șeful mecanic dă fuga la comandament, unde raportează că 4 motoare KI-27 nu funcționează: unele au un zgomet suspect, iar altele pierd benzină. După o scurtă ezitare, comandantul decide:

— Cu atît mai rău! Vor pleca doar 18 aparate!

Ora 5,30. Motoarele nu se mai aud. Domnește o liniște stranie. Optsprezece piloți de sacrificiu se aliniază în fața a două mese pliante, acoperite cu pînză albă, pe care sînt așezate douăzeci de cești de ceai și o sticlă cu saké. Locotenentul Uehara ne toarnă pușcin saké. Urmează, în sfîrșit, ceremonia plectării piloților de sacrificiu. Nu ni se face onoarea de a fi asistați de către comandantul șef al forțelor de aviație sau de către ofițerii statului major, ca în alte dăți... Oare desele plectări în acest gen de misiune au făcut ca ea să devină un fapt divers?

— Și acum, ne spune pe un ton patetic comandantul, nu vă mai cer altceva decît să muriți cu cinste pentru patrie. Nu am

O ceașcă de saké, înainte de decolarea pentru misiunea de sacrificiu

altă dorință decât să reușii în misiunea voastră. Vom da onorul în direcția Palatului Imperial.

După ce ne golim ceștile, salutăm, înclinându-ne adânc înspre sud. E ciudat, dar nu mă gândesc nici o secundă la împărat. Gîndul îmi zboară aiurea. Privesc buruienile, jos, la picioarele mele, și îmi spun: „Ele au dreptul să mai trăiască, în timp ce eu voi fi mort în două sau trei ore! De ce? Existența mea e mai efemeră decât a unui biet fir de iarbă!”

La ordinul locotenentului Takagui ne adunăm roată în jurul său. Personalul civil și cursanții intonează un cântec solemn. Melodia gravă și tînguitoare îmi merge drept la inimă, dar mă stăpînesc.

— Ascultați-mă cu atenție, spune Takagui. Navele inamice se găsesc la 144° 20' longitudine estică și la 39° latitudine nordică. Vom zbura, așa cum a fost prevăzut, în trei formații. Viteza: între 250 și 300 km/oră. Altitudinea: 1 500 metri deasupra solului și 50 metri deasupra mării. Procedeu de atac: prima și a doua formație se apropie în zbor razant, iar a treia, la mare înălțime. Nu vă desprindeți de formație, chiar dacă sîntem atacați de avioane de vîndătoare inamice. Urmași-l tot timpul pe conducătorul patrulei! Să păstrăm acum un minut de tăcere. Fiecare să se întoarcă cu fața în direcția finitului său natal. Vom fuma apoi o ultimă țigară...

Încerc să-mi amintesc chipurile părinților și ale surorilor mele. Constat cu uimire că nu reușesc. Totul mi se învâlmășește în minte. Memoria nu mă mai ascultă.

Ora 5,50. După ce îi salut pe camarazii mei și pe soldații care asistă la plecarea noastră mă îndrept spre avionul meu. Îmi aud cadența pașilor ca un zgomot straniu. Avionul meu KI-27 pare că se apropie de mine. El mă va duce la moarte, o moarte inevitabilă, evidentă. O iau la goană. De ce? Ca să ajung mai repede moartea?... Mă simt ușor, mai ușor ca de obicei. E și firesc, nu mai port parașuta. Dau să intru în avion, dar mă răzgîndesc. Vreau să mai simt pămîntul care m-a purtat timp de douăzeci și unu de ani. Îi șoptesc: „Mulțumesc din tot sufletul”. Nu voi mai pune piciorul pe el. Fiecare gest este cel de pe urmă.

La ora șase fix decolează avionul locotenentului Takagui, apoi al doilea aparat, al treilea... Îl urmărim unul după altul. Ne schimbăm direcția spre nord-est în formație, fără să balansăm aripile în semn de rămas bun. Ni s-a interzis acest lucru din cauza greutății avionului, încărcat cu o bombă de 200 kilograme fixată pe fuselaj. Împreună cu ea, un KI-27 cîntărește aproape 1 700 kilograme, iar un KI-43 în jur de 2 500 kilograme.

Ora 6,50. Zburăm deasupra mării cu 250 km/oră. Pilotul cel de-al patrulea avion al primei formații. Altitudinea e în medie de 100 metri. Deasupra noastră cerul e întunecos.

Mă încearcă teama: „Voi suferi oare în momentul exploziei?” Îmi răspund pe dată: „Aș! O nimica toată. Durerea nu va ține decât o clipă, poate o zecime de secundă...”

Continuăm să zburăm în formație strînsă. Vizibilitatea e foarte proastă. Privesc finită avionul conducătorului patrulei. Cercul roșu, semnul Soarelui-Răsare, pictat pe fuselajul său, e acoperit cînd și cînd de cîte un nor, care îmi ascunde totodată și celelalte avioane. Motorul vibrează strigîncios — poate din cauza bombelor grele — parcă ar înjura moartea, care în mai puțin de 80 minute, mă va lua. Peste un sfert de oră îmi va fi cu neputință să mă mai reintorc la bază.

Sub ochii mei se întinde marea agitată, cenușie. Valurile mari, albe, sînt asemenea

unor animale necunoscute, care-și arată colții. Și ele sînt manifestări ale naturii; mă gîndesc că în curînd nu voi mai avea nici o legătură cu ea și mîngii din ochi vulturile înspumate.

Sînt cum se trezește în mine dorința arzătoare de viață, tot mai răscolitoare pe măsură ce mi se apropie moartea. Sînt pe deplin conștient. Aș vrea să pot striga la cineva sau la ceva. De ce eu trebuie să mor, în timp ce colegii mei de liceu își păstrează dreptul de a-și relua studiile?

Nici o scăpare. Omul este oare într-atît de slab încît să accepte, fără nici o părere de rău, un fapt împlinit?

Dar eu nu mai sînt acum student, ci pilot de sacrificiu. Stau gata să mă năpustesc asupra dușmanului, fără speranță de întoarcere. La ce bun să mă mai zbat? Îmi spun resemnat: „Bun rămas, natură, bun rămas la toți!”

Ora 7. Îmi întorc privirea spre cel de-al cincilea avion, pilotat de sublocotenentul Tanaka. Aparent are ochii ațintiți asupra mea, dar probabil că privește fix la avionul meu, ca să nu se rădăcească de formație. Poate că nici nu mă bagă în seamă. Profilul său imobil, cu casca cafenie înfundată pe cap, seamănă cu o statuie a lui Buda, într-un templu sumbru. La ce se gîndește? Fără îndoială că își concentrează întreaga atenție asupra avionului șefului de patrulă...

Să nu faci asta, locotenent Takagui!

De fapt, cînd zbori într-o misiune specială, nu ai deloc răgazul să dai frîu liber gîndurilor: trebuie să supraveghezi fără încetare avioanele de vîntătoare inamice, care pot fișii de după nori, de oriunde. Cînd îl zărești pe adversar, e prea tîrziu! O clipă de neatenție și piloții inamici, dibaci și superiori nouă în arta de a lupta, ne-ar doborî, cu atît mai mult cu cît nu avem cu ce să ne apărăm.

Mă cuprinde, deodată, o senzație teribilă de singurătate. Căci cine mă însoțește în ultimele clipe? Nici mai mult nici mai puțin decît o manșă, un obiect metalic neînsuflit. Îl string cît mai tare în mîna mea dreptă înmănușată. Da, acesta este ultimul meu tovarăș pentru veșnicie. Cînd trupul meu va fi făcut fărîme, pe fundul mării mîna mea dreptă va continua să țină acest frate de suferință... În curînd mă voi pierde în abisul nemărginit, unde nu voi mai vedea, nu voi mai auzi, nu voi mai simți nimic. Părinții mei vor crede că sufletul meu plutește undeva în univers. Odată cu moartea lor va dispărea și amin-tirea mea; aceasta va fi pieirea totală și absolută a ființei care s-a numit Ryuji Nagatsuka.

Aștept să zăresc flota inamică... Formațiile noastre zboară în piclă. Nori masivi împînzesc cerul și o ploaie nesuferită bate în parbriz. Păcătosul ăsta de buletin meteorologic! Sîntem în plină negură. La urma urmelor, însă, mă sînt în formă! Dar vom putea oare să reperăm dușmanul pe o vreme ca asta? Nu sînt deloc sigur.

Ora 7.05. Deodată, locotenentul Takagui arată cu mîna în spatele nostru. Dumnezeu! Trebuie că sîntem urmăriți de avioane americane! Mă uit înapoi: nimic! Nu zăresc decît nori groși. Lipsindu-mi radioul, nu pricep ce vrea să spună șeful patrulei. Numai cei trei șefi au aparate de radio la bord.

Cîteva secunde mai tîrziu, Takagui își virează avionul spre stînga. Ia te uită! Face cumva cale-ntoarsă?

— Asta-i bună! Doar nu vrei să te întorci? Încep să strig. Să nu faci asta, locotenent Takagui!

Bineînțeles, indignarea mea răsună în van. E adevărat că inamicul se găsește la 250-300 kilometri și că nu se vede nimic. Dar de ce lășitatea asta? Un alt „eu” al meu îmi spune: „Are dreptate: de vreme ce condițiile meteorologice ne fac imposibilă misiunea, e mai bine să ne întoarcem” și să așteptăm o altă ocazie”. Timp de cîteva secunde, instinctul luptă cu rațiunea.

„La naiba! conchid în cele din urmă. Cum se poate afirma că inamicul e imposibil de reperat, înainte de a fi ajuns în zona în care se află? Dacă nu-l putem descoperi, cu atît mai rău! Nu mi-e teamă să mor prăbușindu-mă în mare...” „Dar e o moarte inutilă, spune celălalt eu. Armata noastră are nevoie de cît mai multe avioane și piloți. E inadmisibil să pierzi fără rost un aparat și un pilot”. Replică: „Și chiar dacă nu descoperim întreaga flotă... Nu este ea compusă din nenumărate nave?... Să nimerim cel puțin una din ele.” „Nu, nu, protestează celălalt eu, trebuie să fii absolut sigur că-l vei lovi pe adversar în plin. Altminteri vei fi nevoit să te întorci și să tei misiunea de la cap, în condiții mai bune.” „Să reiau acest atac? Dar tu știi foarte bine că baza noastră nu mai are carburanți și că nu se știe cînd va primi. Ești sigur c-o vei putea relncepe? Nu, asta e prima și ultima șansă. Am plecat ferm hotărît să-mi sacrific viața. Ar fi o neghobie să mă întorc în felul ăsta! Ce-ar spune cei de la bază?” Celălalt „eu” tace. Șovăie.

Mi-e gîtul uscat și mor de sete; îmi simt trupul înfierbîntat din cap pînă-n picioare. Cîteva picături de sudoare mi se preling de-a lungul nasului. Ce-i de făcut? Să mă conformez ordinului de întoarcere dat de locotenentul Takagui sau să continui cursa de unul singur?

Chiar în clipa asta observ că al doilea și al treilea avion virează, supunîndu-se ordinului.

În ciuda unui glas interior, care se opune, mă conformez și eu. În definitiv, nu mai e nici o speranță ca norii să se risipească. Între baza noastră și poziția obiectivelor sînt 500 kilometri, ori noi nu avem carburant decît pentru 350 kilometri. Încă cîteva minute și n-am mai putea să ne întorcem la bază. Bomba fixată pe burta avionului face absolut imposibilă o aterizare forțată. În cazul în care n-am putea detecta flota americană și am continua să zburăm prin pîclă, am muri degeaba.

Șeful patrului va fi ezitat înainte de a se decide. Îmi înghit lacrimile. Cred că ceilalți camarazi ai mei, piloți desacrificiu se frîmîntă și ei.

Ora 7,30. Ca o perdea întinsă, norii acoperă tot cerul. Avionul meu zboară pe deasupra lor cu același zumzet egal și, totuși, nu știu de ce, am senzația că ritmul lui de acum exprimă un fel de ușurare. Pînă nu demult, de dincolo de neguri ne pîndea moartea. Acum, pîclă ne împiedică să ne continuăm ultimul zbor. Îmi regăsesc speranța de a mai trăi, o vreme, acolo jos, pe pămînt. Trebuie oare să mulțumesc sau să blestem cerul că nu m-a lăsat să-mi îndeplinesc misiunea?

Încerc să nu mă mai gîndesc decît la aterizare, care va fi sigur anevoioasă. Ea constituie, într-adevăr, o problemă serioasă. Un contact puțin prea brutal cu solul și bomba poate să explodeze. Voi reuși oare să aterizez fără nici un accident? Pe mîsură ce mă apropiu de bază, mă cuprinde neliniștea.

„Defunctul căpitan“ trăiește

Ora 8,05. Zăresc pista bazei udată de ploaie. Atenție! Ușurel, ușurel! Aterizez cu o precauție extremă... Apoi aștept. Avioanele ating solul unul după altul... Unsprezece, douăsprezece... Și atît. Cele șase KI-43 n-au sosit. Sînt îngrijorat: să nu se fi întors?

Urmat de unsprezece piloți, locotenentul Takagui se adresează comandantului:

— Vă cer mii de scuze, domnule comandant! Timpul neprielnic nu ne-a îngăduit să descoperim obiectivele. Cea de-a treia formație și-a continuat raidul, în ciuda semnalului de întoarcere. Se pare că radioul sergentului Otomo nu mai funcționa, căci n-a răspuns la apelul meu.

Stăm aliniați, în fața comandantului Suenaga, cu capetele plecate. Ne spune doar atît:

— Cu atît mai rău. E păcat, dar veți mai avea ocazii să distrugeți port-avioane. Mergeți la barăcile voastre.

Nu pleacă însă nimeni. Rămînem pe loc, în speranța că vom vedea întorcîndu-se cele șase KI-43. Ne privim unii pe alții în tăcere. Nu se aude decît răpîdăla ploii, care zgîlție acoperișul verde al cortului sub care ne adăpostim.

Ora 10. De două ceasuri aștept în zadar, laolaltă cu camarazii mei, întoarcerea celei de-a treia formații. Nici un mesaj din partea lui Otomo. Dacă ar fi reușit să descopere flota inamică, ar fi trebuit să telegrafizeze: „Detectat ținta”. Țînd seamă de carburantul de care dispuneau cele șase KI-43, nu ne facem iluzii asupra soartei lor. Probabil că, odată carburantul terminat, au căzut în mare, fără să fi putut repera obiectivele.

Nu simt nici cea mai mică bucurie că mă aflu la bază. O iau pe drumul ce duce la barăcile subterane, calc în băltoace, fără să-mi dau osteneala să le ocolesc. Îndurerat, cu gîndul aiurea, am senzația că nu merg drept, ci împletici, ca un om beat.

În fața barăcilor mă așteaptă piloții care nu au participat la atacul de sacrificiu. Îi salut militărește, fără să scot o vorbă. La rîndul lor se mîrginesc să-mi răspundă la salut. Mi se pare că citesc în privirea lor o oarecare mild... Mai deoreme sau mai tîrziu, le va veni și lor rîndul... Le interpretez tăcerea ca o consolare.

Întru în dormitor, ca și cum aș căuta să evit camarazii de luptă. De fapt, încăperea nu are nimic comun cu un dormitor, în afară de nume; în realitate, nu este decît o biată cavernă. Sabia, pîclul conținînd testamentul, toate sînt acolo, pe patul meu. Scrisesem: „Defunctul căpitan Ryuji Nagatsuka”. Hîrtia asta îmi strînește repulsie, mă sfidează, mă insultă. Furios o fac bucăți.

Nimeni nu îndrăznește să vorbească. Pînă și sublocotenentul Tanaka, atît de vorbăreț din fire, nu scoate un cuvînt. Ne copleşte rușinea, ne chinuiesc remușcările.

Întins pe pat, încerc să așipesc un pic, fără să reușesc. Încordarea psihică excesivă e urmată de o teribilă oboseală fizică și morală. Cu ochii închiși, mă străduiesc să mă conving că am fost victima unui caz de forță majoră.

Cîteva minute mai tîrziu, sîntem chemați la comandant. Ne trezim în fața lui Suenaga și a locotenentului Uehara. Îl căutăm din ochi pe locotenentul Takagui, dar nu e acolo.

— Sînteți printre cei mai buni piloți din corpul de atac special al escadrei noastre, ne spune comandantul cu voce surdă, încercînd să-și îndbuse furia. Otomo și ceilalți cinci subofițeri și-au dus misiunea pînă la capăt, deși n-au avut norocul să scufunde navele inamice. Este clar că ei se pregătiseră pentru moarte încă înainte de plecare. Voi însă... voi n-ați știut să vă pregătiți. Ca dovadă, întoarcerea voastră lașă sub pretextul condițiilor atmosferice neprielnice. Sînteți niște mișei, niște nemernici! Subofițerii au avut inimi înflăcărâte de militari. Voi sînteți ofițeri; ați rămas niște studenți. Ați dezonorat escadra noastră, fapt pe care îl depîng. Benzînd

nu avem, iar voi ați irosit pușinul carburant ce ne-a mai rămas. De ce n-ați murit vitejește?

Buzele comandantului tremurau și i se auzea scrișnetul maxilarelor. Cît de lipsit de logică este acest principiu, potrivit căruia pilotul de sacrificiu, odată plecat, nu mai are dreptul de a reveni la bază! Esențialul nu este să mori, ci să scufunzi navele dușmane.

Comandantul Suenaga știe acest lucru și totuși nu se gîndește decît la onoarea escadrei sale! Încolțit de propriile sale contradicții, vrea să se răzbune pe noi. Asta mă scoate din fire. Aș fi vrut să-i răspund: „Eu nu mă tem de moarte, dar locotenentul Takagui ne-a ordonat să ne întoarcem. Noi militarii nu sîntem oare datori, să ascultăm de ordinele superiorilor? Unde e locotenentul? De ce nu-i faceți și lui reproșuri?”

Deschid de douăzeci de ori gura ca să vorbesc, dar de fiecare dată tac. Obiecțiile mele ar fi fost nedemne de un militar.

La întoarcerea noastră la bază, comandantul s-a arătat destul de înțeleghător; acum însă pare nebun de furie. Această schimbare bruscă mă surprinde, dar dintr-o dată, îmi găsesc explicația: „Takagui a făcut Școala militară, ca și el, îmi spun. Suenaga a fost indulgent cu noi pe aerodrom, tocmai datorită prezenței lui Takagui”.

— Rușine să vă fie! strigă, în încheiere comandantul. E ca și cum ați fi dezerterat din fața dușmanului. Vă trimis la moarte și vă ordon ca pînă la noi dispoziții să copiați cuvintele sfinte ale împăratului!

Ce putem face altceva decît să suportăm injuriile cu capul plecat? Comandantul părăsește sala, cu pași apăsați. Atunci se apropie locotenentul Uehara și lovește cu pumnul pe fiecare din cei unsprezece sublocotenenți. Privirea lui exprimă o ură nesfîrșită la adresa noastră...

Ultimele însemnări

Înainte de a mă apuca să copiez cuvintele sfinte ale împăratului, îmi notez în caiet toate cîte mi-au trecut prin minte în decursul celor două ore de zbor. Nimeni n-ar fi trebuit să-mi cunoască gîndurile și doar un extraordinar noroc îmi îngăduie să le relatez.

Zilele de arest trec una după alta, monotone, insipide. Le petrec într-o dispoziție îngrozitoare, căzut într-o totală apatie, plîngîndu-mă de tratamentul nedemn la care sîntem supuși. Regimul de viață este infernal, umilitor la culme pentru cei care, ca și mine, au mîndria lor de ofițeri. Locotenentul Takagui transcrie și el, în rînd cu noi, pasajele inutile din ordonanța imperială. Oare ce gîndește? Încerc să

ghicesc și sentimentele ascunse ale celor șase subofițeri: de ce au decîs să se sacrifice inutil? Poate că au preferat să moară de bunăvoie, decît să suporte, la întoarcere, suferința asta cumplită rezervată nouă, celor scăpați cu bine? Ei au știut, fără îndoială, ce-i așteaptă. Nevoia să suporte absurditatea războiului, au întrezărit în moarte o cale de eliberare.

Ar fi trebuit oare să mor fără să-mi îndeplinesc misiunea, numai de dragul de a salva onoarea escadrei noastre, așa cum a pretins comandantul? Pentru el era deci mai importantă reputația escadrei decît viața oamenilor săi?

După trei zile de arest sîntem eliberați. Baza noastră continuă să ducă lipsă de benzină, iar cerul e tot acoperit de nori joși. Abia după cîteva zile orizontul începe să se lumineze. Departe de a mă mîhni, posibilitatea de a pleca din nou în zborul fatal mă bucură.

Din păcate, în ziua de 8 iulie primim o veste proastă: grupul operativ 38 se îndreaptă spre sud-est. În scurt timp, va fi în afara razei noastre de acțiune, iar atacurile de sacrificiu vor fi preluate de alte corpuri de aviație.

Sînt în culmea disperării, căci toate eforturile mele de a accepta o moarte de erou se dovedesc inutile.

Toți se așteaptă să-i vadă pe americani invadînd arhipelagul nipon. Statul major general dă ordin piloților lipsiți de carburant să ia parte la antrenamentele infanteriștilor, pentru a deprinde arta de a ataca tancurile. Bieții piloți transformați în pifani!

Tăcut, morocînos, locotenentul Takagui nu-și ascunde nici tristețea, nici durerea, nici rușinea. Ca și el, sîntem supuși cu toții aceleiași torturi. Avem impresia că privirile personalului civil trădează un dispreț fără margini la adresa noastră, ca și cum ne-ar reproșa că am fost niște lași.

La sfîrșitul lui iulie, Escadra 24 primește în sfîrșit benzină. Posibilitatea de a ne relua misiunea ratată ne umple de bucurie.

Flota americană se găsește însă tot în afara razei noastre de acțiune. Locotenentul Takagui, însoțit de unsprezece subofițeri, cere comandantului favoarea de a fi transferați la o altă bază, de unde am fi putut ataca obiectivele. Dar comandantul ne respinge cererea.

La 8 august, Uniunea Sovietică declară război Japoniei. Americanii atacă Hiroșima, după care urmează Nagasaki. Șansele de a dobîndi victoria sînt pe de-a-ntregul spulberate...

(Urmare din p. 19)

și glasul înfuriat, cu care spunea regele aceste vorbe, ca într-o dramă de detectivi.

În decursul mesei am primit știrea că a venit Maniu. Fiind foarte obosit îl voi cerceta mâine.

Venind de la Olga pe jos în societatea lui Alexandru și Mihai peste Boulevardul Schitu Măgureanu, ne ajung două sănii încărcate cu fișănuși ce vind ziarul *Epoca*, purtând tricolore și placate mari cu anunțarea adunării de mâine, de la „Dacia”. Recunoscând fișănușii pe Alexandru, au erupt în strigăte: „Trăiască Vaida-Voievod!”, scoțând căciulile din cap. Scena a fost remarcată de numeroși pasanji pe boulevard.

După masă mi-a comunicat Poruțiu⁷ că cota de acțiuni afectată subscrierii libere de la „Agrara” s-a redus de la 5 000 la 3 000. Se vede că acum se aruncă foamea liberală asupra emisiunii noi cu poftă-i de lup!

Seara la ora 10 mi-a comunicat la telefon Barbu Știrbei că Ionel Brătianu mă așteaptă mâine, duminică, la ora 11 și jumătate, acasă la el [...].

„Ciudate condiții de primire la casa unui primministru”

11 februarie

După ce am avut o scurtă convorbire cu Alexandru, m-am prezentat la 11 și jumătate la locuința prim ministrului. La intrare un

mic incident. După ce am sunat la ușă, a crăpat servitorul ușă și voia în această situație să mă iee la interogator. „Deschide ușa cum se cade, i-am zis energic și apoi vom vorbi înlăuntru!” Speriat a deschis servitorul ușa și a fost apoi cel mai umil. Ciudate condiții de primire la casa unui prim ministru ziua la amiază!

Îndată s-a prezentat un secretar și mi-a spus că „Dl. prim ministru mă așteaptă”. Conduc în salon și venit îndată Brătianu, cu care nu mai vorbisem de mai bine de trei ani (cînd l-am însoțit în automobil în august 1919 de la Sibiu pînă la Sinaia). A fost foarte amabil și a început să-mi facă muștrări, cum de eu, vechi prieten etc. nu vin la el direct, cînd am ceva de spus, ci iau refugiu la intervenții, doar casa lui îmi stă zi și noapte „deschisă”. Eu am rămas în primul moment înmărmurit, dar cum nu conțenea și urma firul acesta înaintea, am zis: „Scuzați, dar pare-mi-se aici e o neînțelegere!” Mi-a răspuns: „Nu, nu, nu este nici o neînțelegere”. Barbu Știrbei i-a spus că am să-i fac niște comunicări importante [...] I-am răspuns că n-am nimica de comunicat sau cerut, dar am avut plăcerea să vorbesc timp mai îndelungat cu Barbu Știrbei despre unele chestii, între care și cele bisericești și el (B. Șt.) le-a găsit destul de interesante ca să le știe și prim ministrul etc. etc. „Ei, n-are a face — a zis Brătianu — acestei neînțelegeri am să-i mulțumesc plăcerea a te

vedea”. Și mă roagă să-i spun ce am de spus. Așa, fără nici o vlagă, am început să-i schitez unele momente din conversația cu Știrbei, dar vedeam că pe Brătianu nici nu-l interesează și nici nu le pricepe. După ce am încurcat așa vorba vreun sfert de ceas, atingînd chestii bisericești, școlare, minoritare (aveam impresia că Brătianu nu cunoaște exact textul proiectului de constituție) a venit vorba de constituție, zicînd el că aceasta conține numai principiile generale și chestiile au să se reglementeze prin legi speciale. I-am arătat că tocmai aceste „principii generale” împiedică rezolvarea chestiilor, fiind stabilite fără de a avea în vedere modul rezolvării. De aici a trecut brusc la politică, declarînd că regretă foarte mult ca om de partid că nu-i dăm concursul și ca român și ca patriot, că nu sîntem în situația a contribui cu experiențele și luminile noastre la marea operă de consolidare. A luat la critică aspră partidul național, în care nu domnește o unitate de vedere și această lipsă de unitate ne împiedică la toți pașii (Aripa stîngă, Vaida, Dan, Nișescu⁸ etc.) A spus cît de mult l-a iubit pe Vaida și ce ingrat s-a purtat față de el, făcînd pe judecătorul fără de a avea cunoștință de cauză, că Maniu a vorbit mai domol. De fuziunea noastră cu tachiștii⁹ și-a cam bălănt joc, neatribuim-

⁷ În 1923, Partidul Național a fuzionat cu rămășițele fostului Partid Conservator Naționalist, fuziune care a contribuit la orientarea sa mai spre dreapta.

du-i nici o seriozitate („ta-
chiști fără Tache”) și, în
sfârșit, a zis că dacă nu
voiam să colaborăm cu el,
cel puțin să facem o astfel
de politică ca să putem
lua succesiunea după el.
Cam aceasta a fost concluzia.
(Urmare în nr. viitor)

1. Aurel Vlad, fruntaș al Partidului Național; a desfășurat o susținută activitate publicistică și parlamentară în favoarea eliberării românilor din Transilvania. După Unire s-a situat pe o poziție de dreapta, fiind împotriva unei reforme agrare democratice și a acordării dreptului de vot pentru femei; în mai multe rânduri ministru.
2. Sever Dan, director, în 1910, al *Gazetelor Transilvaniei*; mulți ani, secretar general al Partidului Național și conducătorul ziarului *Românul* din Arad; ministru în guvernele B. Știrbei (iunie 1927) și I. Maniu (noiembrie 1928 - noiembrie 1929).
3. Aristide Blank, proprietarul băncii Marmorosch-Blank et Comp., sprijinitor al partidelor politice burgheze ostile liberalilor.
4. Se referă probabil, la C. Basarab Brincoveanu, om politic conservator, deputat.
5. Schlesinger, bancher.
6. E. Berkovici, patronul băncii cu același nume, a cărui ortografie exactă era Berkowitz (vezi *Magazin istoric*, nr. 8/1973).
7. Poruțiu, membru al conducerii Partidului Național.
8. Voicu Nițescu, avocat, fruntaș al Partidului Național, în cadrul căruia s-a situat pe o poziție de dreapta; de mai multe ori ministru. S-a alăturat acțiunii lui Vaida din 1935 și a devenit unul din liderii Frontului Românesc; a sprijinit regimul dictaturii regale, fiind și ministrul Muncii în februarie-martie 1938.

● Clio anunță ● Clio anunță ● Clio anun

■ Din trecutul pompierilor

În jurul anului 100 al erei noastre, Roma avea mai mulți pompieri (în raport cu numărul locuitorilor) decât oricare alt oraș de astăzi. Denumiți vigiles, ei se împărțeau în cinci categorii, după specificul activității depuse în lupta împotriva incendiilor:

— aquarii răspundeau de aprovizionarea cu apă, pe care o aduceau în găleți, la locul sinistrului;

— siphonarii combăteau în linia întâia, străduindu-se să stingă focurile de incendii cu ajutorul unor „sifoane”;

— uncinarii dărimau zidurile și acoperișurile caselor cuprinse de flăcări, trăgându-le în jos cu ajutorul unor cîrlige;

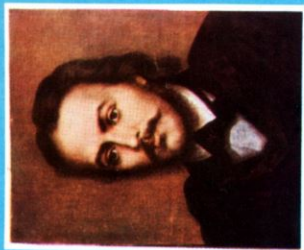
— centonarii stingeau focurile mai mici, înăbușându-le sub niște pături speciale;

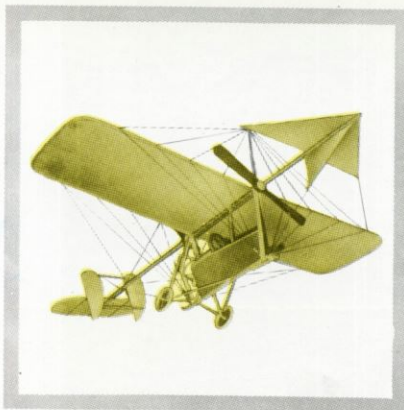
— emulitarii aduceau cu ei pernele pentru a amortiza căderea celor ce săreau din clădirile incendiate.

La începutul secolului XIX, Napoleon a creat la Paris prima brigadă de „săpători-pompieri” (sapeurs-pompier), înzestrându-i cu splendide coifuri de alamă, copiate după cele ale romanilor și care mai apoi au fost adoptate de mai toate țările europene.

PLANȘELE NOASTRE

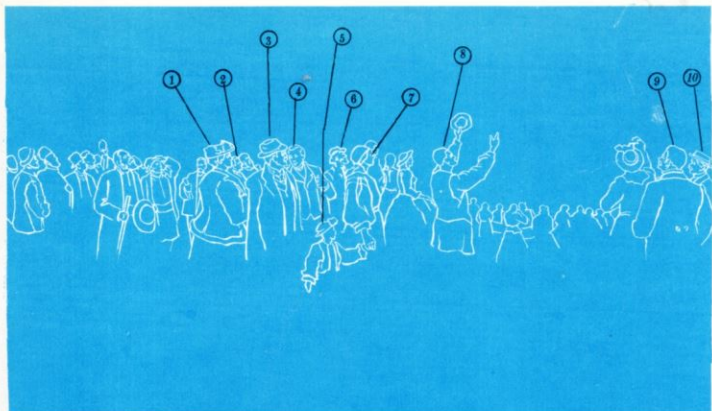
- ① La noua școală organizată de Lazăr — tablou-reconstituire de Costin Petrescu, aflat în colecția muzeului Liceului N. Bălcescu din București. În medalion: Gheorghe Lazăr, portret de un autor anonim (Ctitorul de cultură românească de la Sfântul Sava, p. 2)
- ② Zborul lui Vlaicu pe Cîmpia Libertății de lângă Blaj, în august 1911. Pictură aflată
- ③ la Muzeul Tehnicii. Stînga, sus: macheta avionului VLAICU II (O glorie, o nădejde, o mîndrie, p. 20)
- ④ Un original tablou din plăci de faianță executat la Delft, în maniera tradițională artei ceramice olandeze (Călătorie în Țările de Jos, p. 75)

1. Aristița Romanescu
2. Victor Eftimiu
3. Ion L. Caragiale
4. Octavian Goga
5. Valeria, sora lui Vlaicu
6. George Coșbuc
7. Mama lui Vlaicu
8. Ion, fratele lui Vlaicu
9. Iosif Mureșanu
10. Dr. Petru Groza

Zîmbete din cronic

Rubrică redactată cu concursul cititorilor

■ Proba focului

Hotărînd să se căsătorească, celebrul matematician, fizician, astronom și filozof englez, Isaac Newton (1642-1727), s-a dus în vizită la aleasa inimii sale. Spre uimirea acesteia, încă din momentul sosirii, Newton a început să-i citească piesa lui Shakespeare „Troilus și Cressida” pe care a parcurs-o de la un capăt la celălalt. Încheindu-și lectura, a rămas citeva clipe cufundat în tăcere, trăgînd cu sete din pipă. Apoi, scoțînd pipa din gură, s-a apropiat de fată și i-a luat mina. Emoționată, aceasta aștepta declarația hotărîtoare. O arsură bruscă a făcut-o, însă, să-și retragă mina.

Cu gîndul la cine știe ce problemă care-l preocupă Newton îi luase un deget indesînd cu el de citeva ori jarul din căușul pipei.

Ceea ce nu a împiedicat-o, însă, pe fată să accepte căsătoria cu marele savant.

■ Omonimie

Savant pe cît de înzestrat, pe atît de modest, matematicianul de origine elvețiană Jaques Sturm (1803-1855), preda studenților săi o lecție despre ecuațiile diferențiale. La un moment dat, a spus cu un aer cam încurcat:

— Mă văd nevoit să abordez acum teorema al cărei nume am cîntea să-l port...

■ Răspuns sarcastic

Cunoscutul om politic Georges Clemenceau (1841-1929) era renumit pentru sarcasmul cu care se exprima la adresa rivalilor săi. Astfel, după ce unul din guvernele conduse de el a căzut, fiind întrebat ce părere are despre eventualii săi succesori, Clemenceau a răspuns:

— Cum să vă explic? Poincaré știe totul dar nu înțelege nimic; în schimb, Briand înțelege totul, dar nu știe nimic...

George BUDIȘTEANU,
București

■ Greșelile cel uituc

Jean de la Fontaine (1621-1695) s-a înfățișat într-o zi la curtea regală, pentru a oferi lui Ludovic XIV un volum omagial din *Fabulele* sale. A ajuns în fața suveranului, poetul, după ce a făcut reverențele de rigoare, a constatat cu groază că a uitat cartea acasă.

Îngăduitor, Regele-Soare i-a dăruit o pungă cu o mie de pistoli. La Fontaine a luat-o încîntat, pentru a o uita peste citeva minute pe bancheta trăsurii care-l ducea acasă...

■ Modestie

Liebrecht, unul dintre colaboratorii domnitorului Cuza, era de origine foarte modestă (fusese ospătar). A fost avansat, rînd pe rînd, colonel, aghiotant domnesc și apoi director general al tele-

grafului. Aflînd că locuiește în condiții foarte modeste, Cuza l-a întrebat:

— De ce stai într-o casă atît de mică?

— Locuința nu e mică; Măria Ta m-a făcut prea mare pentru ea, a răspuns Liebrecht.

**Iulian
MANAȘ-ZILBERMAN,**
Iași

■ Un astfel de medic

Regele Prusiei Frederic cel Mare (1740-1786) nu permitea medicului său să-i pună prea multe întrebări. Exasperat, acesta i-a spus într-una din zile:

— Maiestate, eu încerc să vă îngrijesc sănătatea cît mai bine, dar dv. nu mi permiteți să vă întreb nimic. De aceea vă sfătuiesc să vă angajați un medic veterinar: este obișnuit ca pacienții săi nu-l întrebe nimic și el să nu le răspundă nimic!

Elsa FRENKEL,
București

■ Cariera prințului moștenitor

Vestită pentru gafele sale, soția lui Armand Fallières, președinte al Republicii Franceze în perioada 1906-1913, era amfitrioana regelui Eduard VII al Angliei și a fiului acestuia, viitorul rege George V. În cursul unui dîneu, pentru a stimula o conversație care amenința să cam lîncezească, amfitrioana s-a adresat cu amabilitate monarhului britanic:

— Spuneți-mi, vă rog, ce profesie are de gînd să îmbrățișeze simpaticul fiu al Maiestății Voastre?

■ Tactică

Unui general austriac de pe timpul împăratului Francisc II (1792-1835) i se atribuie următorul ordin: „Indiferent de situație, e bine ca bateriile noastre de artilerie să-și continue tirul, pentru a nu permite inamicului să-și dea seama că nu mai avem muniții”.

1673 - 1973

Stănuție Dăneș

DIMITRIE CANTEMIR: 300 ani de la naștere

CONTINUITATE ȘI ERUDIȚIE ÎN HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR

LUDOVIC DEMÉNY

Doctor în istorie

La lectura lucrărilor lui Cantemir, istoricul de azi este surprins nu numai de ideile neașteptate de noi pentru timpul când scria, dar și de marea erudiție, de faptul că, spre exemplu, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor se bazează pe o vastă literatură istorică, de la autori antici și până la scrieri istorice contemporane redactării operei. Această lucrare, consacrată uneia dintre problemele fundamentale ale istoriei naționale — originea și continuitatea poporului român — este opera fundamentală a lui Dimitrie Cantemir, la care marea cărturar a lucrat în cei aproape 12 ani cât a stat în Rusia. Încrederea lui în viitorul poporului român a găsit un nesecat izvor în trecutul glorios al acestui popor, care, după nestrămănată credință a lui Cantemir, era hărăzit să albească un viitor cel puțin pe măsura trecutului său. Originea și continuitatea poporului român constituie conținutul acestor opere, iar ideea romanității și a continuității pe meleagurile unde acest popor locuia în timpul lui Cantemir și locuiește și azi este firul călăuzitor, scheletul pe care s-a construit edificiul bogat ornamentat. Ideea în sine nu era nouă pentru scrierea istorică românească; chiar dinainte de Cantemir, ea a apărut în operele cronicarilor moldoveni și munteni ca o replică la plâsmuirea lui Simion Dascălul. Miron Costin a fost printre primii care a consacrat o lucrare specială originii romane a poporului român și care poartă titlul De neamul moldovenilor. Această operă a avut o largă circulație la începutul secolului XVIII; a fost copiată în zeci de exemplare și intercalată în lucrarea lui Nicolae, fiul lui Miron Costin, fiind foarte cunoscută contemporanilor lui Dimitrie Cantemir.

Adnotările marginale ale lui Dimitrie Cantemir pe file din lucrarea lui Miron Costin De neamul moldovenilor

Mulți văd, puțini știu...

Nu este o noutate pentru istoriografia românească faptul că între **Hronicul** lui Cantemir și scrierea lui Miron Costin există o netăgăduită filiație. Orice istoric care citește atent aceste două opere este surprins de legătura intimă de conținut dintre ele. Faptul a fost consemnat în literatura de specialitate românească și astăzi nu mai contestă nimeni că geneza **Hronicului** trebuie căutată în lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor**. „De rezultatele studiilor lui Miron Costin — scria acum patru decenii istoricul Ion I. Nistor — s-a inspirat probabil și Dimitrie Cantemir, care în **Hronicul romano-moldo-vlahilor** ajunge la aceleași rezultate”. P.P. Panaitescu a mers mai departe când afirma: „Mica scriere a lui Miron Costin, cea dintâi scriere a unui român despre originile neamului, stă fără îndoială la baza **Hronicului** lui Cantemir”. Argumentul principal al lui P.P. Panaitescu constă în demonstrarea unității și continuității de concepții dintre lucrarea lui Miron Costin și **Hronicul** lui Dimitrie Cantemir. „Planul — remarcă P.P. Panaitescu — de a scrie o istorie completă a românilor de pretutindeni pornește de la

Miron Costin, a fost urmat de Nicolae Costin și de munteanul Constantin Stolnicul Cantacuzino, dar nici unul nu și-a terminat opera. Planul **Hronicului** este dezvoltarea planului Costinilor, care au legat istoria antică a românilor, formarea poporului român, de istoria celor două principate. Polemica din **Hronic** împotriva lui Aeneas Silviu, despre numele poporului român (vlachi din Flachus) și a lui Simion Dascălul, cel care făcea pe români tilhari aduși din temnițele Romei, se regăsește și la Miron Costin. În această privință, Cantemir este un continuator al școlii cronicarilor”.

Toate aceste constatări, care reflectă linia ascendentă de dezvoltare a gândirii istorice de la cronicari la Cantemir, au fost bazate însă, exclusiv, pe studiul conținutului **Hronicului**, comparat cu operele cronicarilor și, în special, cu lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor**, ca și pe o seamă de presupuneri ori construcții logice. Nu s-au adus până acum dovezi sigure că Dimitrie Cantemir a avut în mină, a studiat și a folosit lucrarea **De neamul moldovenilor**. Dar asemenea dovezi există!

Încă în 1894, O. Densușianu a atras atenția asupra scrisorii lui Dimitrie

Cantemir trimisă în 1714 unei reviste germane din Leipzig, în legătură cu alegerea sa ca membru al Academiei din Berlin, în care, printre altele, fostul domn al Moldovei propunea spre publicare o lucrare „despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia de împăratul Traian, scrisă în limba țării, care urmează să fie tradusă în latinește”. P.P. Panaitescu a presupus că lucrarea aceasta era „probabil [...] cunoscută scriere a lui Miron Costin, **De neamul moldovenilor**, pe care voia s-o traducă în latinește pentru a face cunoscută lumii originea poporului român”.

Două decenii mai târziu, în 1914, Constantin Giurescu, un eminent cunoscător al scrierilor cronicărești moldovene și munte din epoca feudală, a publicat **De neamul moldovenilor** într-o ediție critică, folosind pentru prima dată manuscrisul acestei opere, descoperit de Ioan Bogdan în Biblioteca Publică din Petersburg. C. Giurescu presupunea că acest manuscris are o deosebită valoare, fiind una din cele mai vechi copii ale lucrării respective, care nu s-a mai păstrat în autograful lui Miron Costin, ci numai într-o formă interpolată de Nicolae Costin (mort în 1712). După părerea sa, copierea a fost făcută de Axintie Uricariul, în jurul anilor 1712-1713. El menționa — și acest lucru este deosebit de important — că „citatele latinești, corecte și frumos scrise, sînt de altă mină” și că textul „prezintă mai multe note marginale, cu lămuriri și adaose, făcute însă de altcineva decît de scriitorul manuscriptului”.

Erau, prin urmare, prezente toate datele pe baza cărora să se pună întrebarea: oare acest manuscris nu era chiar acela pe care l-a folosit Cantemir și pe care el îl propunea spre editare, într-o versiune latină, în Germania? Această întrebare însă nu s-a pus, iar forma interpolată, în șapte capitole, a lucrării lui Miron Costin, păstrată în manuscrisul de la Petersburg, a fost dată uitării, crezînduse, chiar, că ea s-a pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial. În realitate, manuscrisul există și azi, sub aceeași cotă sub care-l descoperise cîndva Ioan Bogdan, în Biblioteca Publică de Stat „Saltikov-Scedrin” din Leningrad. El a fost văzut de mulți cercetători, străini și români, care, însă, nu au examinat mai îndeaproape însemnările marginale semnalate de C. Giurescu. La o analiză atentă, ele s-au dovedit a fi ale lui Dimi-

trie Cantemir, ceea ce înseamnă că se identifică acel manuscris din lucrarea lui Miron Costin de care s-a folosit fostul domn al Moldovei atunci cînd s-a gîndit la traducerea și tipărirea ei în limba latină în Germania; o altă concluzie este că acest manuscris a făcut parte dintre cele adunate de Cantemir în vederea elaborării operei sale despre originea romană a românilor, despre istoria poporului român de la formare și pînă în zilele lui. În felul acesta, valoarea manuscrisului de la Leningrad și interesul pentru el sporesc mult. Acesta a fost motivul care ne-a determinat să procurăm o fotocopie completă după acest manuscris.

O autentică veriga de legătură

Să vedem, însă, care sînt argumentele pe care, alături de cele de ordinul grafiei, ne bazăm afirmația noastră. Faptul că manuscrisul aflat în biblioteca de la Leningrad a fost în posesia lui Dimitrie Cantemir și că însemnările marginale îi aparțin se dovedește și prin aceea că aceste însemnări au fost reproduse în cele mai multe cazuri **aidoma** în **Hronie** și în **Istoria Imperiului otoman**. Astfel, la fila 18 din manuscrisul leningrădean, Dimitrie Cantemir făcea următoarea însemnare: „Între-aceiași săpătură au găsit Tudori pîrcălabul ban de argint curat, mai mare decît costanda și mai gros, carile deoparte avea chipul unui cerb, iară de altă parte avea slove latinești, carile însemna numele lui Costandie împăratul Rimului”. Această informație apare în **Hronicul** lui Cantemir sub forma următoare: „Let. 1704, viind noi de la Adrinopolis, și trecînd Dunăre la Galați, acolo puțin zăbovind-ne, vini Theodori Părcălabul, carile ni adusă un ban de argint, pre carile zice că l-au găsit un țaran în răzspiturile cetății Gherghenii cari iaste puțin mai sus de Galați unde dă despărțitură Siretului (căriia îi zic Gura Bărladului) în Dunăre. Banul era de argint curat, mai mare și mai gros decît o costandă”. Urmează apoi informația că pe o parte a banului se afla un chip de zimbru sau de cerb, iar pe cealaltă — inscripția latină cu numele împăratului roman Constantin. Constatăm că Dimitrie Cantemir relatează acest episod în calitate de martor ocular, afirmînd că pîrcălabul i-a adus banul chiar lui. Acest fapt face dovada incontestabilă că

însemnarea marginală din manuscrisul leningrădean aparține cărturarului moldovean aflat atunci în Rusia.

Subliniem, în plus, că numai în manuscrisul leningrădean al lui Miron Costin, sub forma povestirii lui Nicolae Costin, găsim, mențiunea despre un alt ban, de aramă, descoperit tot acolo: „**spunea tată nostru** să să fie aflat cît un ort de mare, nime mai mult n-au putut dezlega, fără Marchianopolis”. Această știre este redată de Dimitrie Cantemir în **Hronicul** său în felul următor: „Așijderé, mai pome-nește Neculai Costin, precum tatăl dumisale Miron Costin logofătul, să fi citit pe un ban de aramă galbenă, iarăși la ace cetățue aflat, în carile mai mult nu s-au fost cunoscînd, fără Marchianopolis”. Se vede de aici că Dimitrie Cantemir considera forma interpolată și mai dezvoltată a scrierii lui Miron Costin ca fiind opera fiului acestuia Nicolae Costin, ceea ce este o dovadă în plus că a folosit acest exemplar. În **Hronic**, mai este o frază din care rezultă această convingere a lui Cantemir și care sună astfel: „Pentru aceasta dată greșete săracul Niculae Costin [...] căci în istorioara sa de Dachia, la capul cel mai de pe urmă scrie, precum țara Dachii să să fi pustiit pre vremile lui Attilii”. P.P. Panaitescu preciza că este vorba „de lucrarea **De neamul moldovenilor**, forma interpolată care, în adevăr, în ultimul capitol, vorbește de pustiirea țării sub Attila”. Este vorba iarăși de forma cuprinsă în manuscrisul de la Leningrad.

Într-una din însemnările marginale de pe manuscrisul leningrădean, în dreptul cuvîntului **Terhiestan**, se nota: „zi Turchiستن”. Numai cel care cunoștea

foarte bine pronunția corectă a respectivului nume de țară putea să corecteze forma pocită de **Terhiestan**, care apare în manuscrisul leningrădean. Or, Dimitrie Cantemir, orientalist renumit, trăind în Rusia, a avut ocazia să audă pronunția corectă și să facă interpretarea corectă. Menționăm, de altfel, că și în **Hronicul** său numele acestei țări apare tot sub forma scrisă pe marginea manuscrisului leningrădean. Mai amintim și replica ce se dă într-una din notele marginale ale acestui manuscris la afirmația că dacă rușii s-ar îmbrăca iarna după moda franceză ar crăpa de frig, arătînd că: „Acum Moscalii să îmbracă franțuzește și nu crapă de frig. Deprinderea iaste a doa fire”. Răspunsul aparține, firește, lui Dimitrie Cantemir, martorul schimbării modei în Rusia de către Petru cel Mare.

În felul acesta, pot fi urmărite și celelalte note marginale, adevărindu-se — nu numai pe planul conținutului de idei, ci și prin aceste note — că Dimitrie Cantemir a folosit în **Hronicul** său lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor**, anume după manuscrisul aflat azi la Leningrad. Evident că, preluînd ideea întocmirii unei lucrări despre originea poporului român de la Miron Costin și folosind opera acestuia, Cantemir nu a rămas la nivelul scrierilor cronicărești. El a întocmit o nouă lucrare, erudită, de vaste proporții istorice, care, atît sub raportul concepției cit și sub cel al documentării, a depășit sursele de inspirații. Astfel, **Hronicul** ne apare ca o autentică verigă de legătură între cronicarii moldoveni și munteni din sec. XVII și operele istorice ale corifeilor Școlii ardelen.

„Iubite frate cetitoriule...”

Notele marginale de pe cărțile citite de Cantemir vădesc nu o dată în-sușirile sale de om de cultură cu un ascuțit spirit critic, cu o structură suflătoare complexă, de om extrem de pretențios în ceea ce privește exactitatea informației istorice, justa interpretare a unor

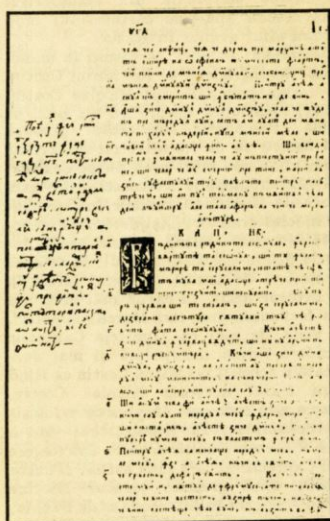
termeni, cuvinte sau expresii, atunci cînd ele erau traduse dintr-o limbă străină în limba română.

Una din cărțile pe marginea căreia marele cărturar a făcut numeroase note marginale, observații remarcabile și aprecieri este Biblia lui Șerban Cantacuzino, editată la Bucu-

rești în 1688, exemplar păstrat azi la Secția de carte rară a Bibliotecii „V.I. Lenin” din Moscova. Cartea aparținea încă la 1693 lui Constantin, domnul Moldovei, tatăl lui Dimitrie Cantemir. Însemnarea de la sfîrșitul introducerii mărturisește acest lucru: „Dintre cărțile prealumina-

Fild din Biblia lui Șerban Cantacuzino...

...care a făcut parte „dentru cărțile prea luminatului [...] Ioan Constantin Cantemir adnotările slului său, Dimitrie

tului, preaslăvitului, pravoslavnicului, și de Christos iubitorului domn Ioan Constantin Cantemir voevod, oblatuitorului și chivernisitorului țărilor Moldavii sînt, în anul 7201(1693) mart. 11". Cartea a fost moștenită de Dimitrie Cantemir și luată cu el în Rusia, împreună cu alte lucruri de valoare ce au aparținut marelui cărturar.

Notele marginale au fost făcute de Cantemir în anii imediat următori înfrîngerii de la Stănilești, căci reflectă zbuciumul prin care a trecut în această perioadă. Remarcă sau atrage atenția cînd asupra unui pasaj din carte care exprimă amărăciunea și profunda mîh-

nire, cînd asupra unui pasaj care reflectă licărirea nădejzii. Tot atît de interesante sînt observațiile lui Dimitrie Cantemir cu privire la traducere. Astfel, la pagina 501, la pasajul „Și împrăștiiau pre ei ca ojugiturile ce să duc de vînt spre pustiiu", Cantemir remarcă: „sau să dzici scrumurile, că ar fi mai bine, mi să pare". Într-un caz, părerea lui despre nereușita traducerii este și mai categorică; la pagina 863, la pasajul: „Deci să gonim ale păcii, și ale întemeierii unuia cătră altul", Cantemir observă: „lubite frate, nu dzice să gonim ale păcii, căci la limba rumâniască nu să arată a fi cu cuviință,

căci a gonî să socotește cînd iaste un lucru de stricăciune omului și netrebuindu-i lî gonești, iar la cuvîntul acesta al Apostolului trebuie să dzici: să urmăm a păcii, căci așea mai cu cuviință a fi mi să pare". La fel și la pagina 898, la pasajul: „și gonești dreptate, cînstă înclînăciunii, credință, dragoste, răbdare, blîndețe!". Dimitrie Cantemir face următoarea rectificare, urmată de explicații: „lubite frate cetituriule, acela ce cu limba rumâniască te slujești, socotește că undeva dzice: gonești dreptatea, n-au dzis să gonești, să fugă de la tine, ci să o gonești, să o prindzi și să te ții de dînsa..."

D. L.

CANTEMIR LA ISTANBUL

AUREL DECEI

Primul mare orientalist român, Dimitrie Cantemir a trăit 22 ani la Istanbul, adică întreaga sa tinerețe, între noiembrie 1688-noiembrie 1710.

Ajuns în capitala Imperiului otoman pe când avea 15 ani, tânărul înzestrat cu o minte excepțională, deschisă spre tot ce era nou în cultură și știință, a găsit acolo un mediu strălucitor și captivant. Talentul ce-l aducea de acasă, din Moldova, s-a înzecat și înmiiat în acei ani hotărâtori, pentru formarea personalității sale polivalente.

Beizade Dumitrașcu fusese temeinic pregătit în cunoașterea limbilor și culturilor latină și greacă încă din țară, avându-l ca dascăl pe vestitul Ieremia Kavelas. Sosit la Istanbul, paralel cu îndeplinirea misiunii sale, ca ostatec* și reprezentant al Moldovei pe lângă Sublima Poartă, el a continuat să se instruiască. A învățat fără preget, într-o formă organizată, orientându-se pe două direcții: civilizația umanistă occidentală și — lucru nou pentru un învățat român — vastul domeniu al orientalismului. Această a însemnat pentru Cantemir orientalismul islamic, adică al limbilor și culturilor turcă, arabă și persană, pe care el le-a studiat chiar la izvoarele cele mai îmbelsugate din acea epocă, la *kırkpınar***, cum se spunea în limba turcă, în mult înzestrata capitală a imperiului tricontinental.

Ca atmosferă spirituală, literară, artistică și științifică, el a intrat dintr-o dată în fluxul civilizației otomane specifică secolelor XVII-XVIII, creată de poetul Nedim „al lalelelor”, de Ahmed aga, arhitectul magnificei geamii Sultan Ahmed, numită de străini Moscheea albastră, sau de vestitul cronicar Kâtib Celebi — ca să evocăm numai câteva din celebritățile vremii.

Dimitrie Cantemir a cunoscut Istanbulul așa cum a fost iluminat de sugestiile versuri ale poetului Nedim:

Acest Istanbul ce-i fără preț și asemănare [...]

e între două mări unică nestimată și de-l pui pe cântar, mai greu e ca un soare...

Deși avea o stare materială satisfăcătoare, tânărul reprezentant al Moldovei la Poartă și savant în devenire a avut și momente de lipsuri și necazuri, prile-

juite de către dușmanii săi politici din Moldova dar mai ales de oamenii lui Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, din motive dinastice și de prestigiu; odată s-a văzut chiar nevoit să caute azil la Ambasada Franței, la trimisul Regelui Soare, cu care „vechi prietășug avea”, așa cum notează el în *Istoria ieroglică* și care a refuzat să-l predea ostașilor marelui vizir, veniți să-l aresteze. În nesigurul oraș universal care era atunci Istanbulul, el a cunoscut și experimentat conceptul *fortuna labilis* („norocul nestatornic”), ilustrat în scrierile sale filozofice. Căci, în anii petrecuți la *Konstantiniyye* sau *Konstantinopolis* musulman și grecesc — pe atunci întreșesute și concurînd în cultivarea bizantinismului înflorit în același loc geografic de întretăiere a continentelor, de osmoză a neamurilor și religiilor — Dimitrie Cantemir a avut parte de o experiență bogată, fructificată pe loc și, ulterior, atît în țară cît și în exil. În acei ani, Cantemir a exercitat și funcția de epitrop al bisericii grecești, așezată deasupra Fanarului, Sfînta Maria Mugliotissa; după 1703, turcii voră s-o transforme în moschee, însă învățatul moldovean, cunoscător al arhivelor turcești, a prezentat marelui vizir un document de la Mehmed Cuceritorul, care a salvat biserica.

După 1711, anul Stănileștilor, domnul Moldovei, care a încercat mereu să se debaraseze de sine și țara sa de gheara Constantinopolului, fără însă a reuși, a găsit alinare pentru neizbînzile și suferințele sale în cufundarea înțeleaptă și neînfrînată în studiu și știință, pe cît îi permita lumea nouă în care se angrenase; nu a uitat, însă, nicidecum Țarigradul — cum era numit în Rusia — orașul despre care Napoleon avea să spună că valorează singur cît un imperiu.

* Domnii Țărilor române lăsau un fiu la Istanbul, ca ostatec, simbolizînd astfel garantarea fidelității față de Poartă — n.r.

** „40 izvoare”, cu sensul obișnuit la noi de „1000 izvoare” căci *kırk* „patruzeci” — în turcește are sensul de infinit — n.a.

Palatele...

Cantemir a avut, pe rînd, două locuințe la Istanbul, unde a locuit, a înjghebat o vie viață spirituală și a lucrat continuu pe multe planuri. Primul palat l-a avut la **Ortaköy** („Satul de mijloc”), o localitate așezată pe țărmul apusean al Bosforului, în punctul iluminat, azi, de Moscheea albă de la Ortaköy, ridicată pe o platformă din unde albastre ale strîmtorii. Era „un palat foarte elegant, înfrumusețat cu grădini și apeducte”; îl cumpărase de la Yusuf Efendi, fiul inspectorului marinei imperiale, cu 25 000 taleri, o sumă considerabilă pe vremea aceea. Palatul fusese construit mai demult, de fratele marelui vizir Cerkas Mehmed pașa (1624-1625). Cantemir precizează momentul politic cînd l-a cumpărat: „pe timpul cînd turcii, sub Ahmed II (1691-1695), au văzut că împăratul Leopold cu armele sale a făcut mari progrese în Ungaria, ocupînd-o toată împreună cu Belgradul și Nișul, și se temeau sau presupuneau că austriecii vor pătrunde pînă la Istanbul, sau că cel puțin Adrianopolul va cădea în mîinile lor. Atunci mulți din ei, sub pretext de hagiatic la Mecca, au trecut în Asia Mică cu toate averile și lucrurile lor”. A profitat, așadar, de o împrejurare politică favorabilă.

Această frumoasă construcție, în stilul vîilelor de pe țărmurile Bosforului — numite turcește **yali**, din care în zilele noastre abia mai dăinuiesc vreo cîteva — „pe care am lărgit-o și înfrumusețat-o”, spune Cantemir, crezînd c-o va stăpîni mereu, a trebuit s-o restituie după cîțva timp, probabil după pacea de la Karlowitz, în anul 1699. Imaginea palatului, alcătuit din două corpuri de clădiri printre care curgea un pîrîiaș spre mare, arată că era din lemn. Cantemir l-a marcat pe harta Istanbulului, desenată înainte de a-l restitui, și pe care o reproduce traducerea engleză a **Istoriei Imperiului otoman**. Mai tîrziu, pe cînd termina această mare operă a sa, pe la 1716, în Rusia, fostul proprietar notează: „Precum aud, astăzi este în posesiunea fiicei sultanului de acum (Ahmed III 1703-1730), care este măritată după marele-vizir Corlulu Ali pașa”. Ulterior, acest **yali** a dispărut și nici locul nu i se mai știe.

Al doilea palat — pe care mai mulți invățați de-ai noștri îl confundă cu primul și-l așază tot pe Bosfor — Cantemir și l-a construit în inima Istanbulului; era îndreptat înspre nord, în față desfășurîndu-i-se golful interior zis Cornul de Aur; privește imbrățișînd Capitala pînă la Sfînta Sofia și la promontoriul Saraiului, unde se aflau palatele și grădinile sultanilor și, mai departe, coasta asiatică.

Locul, ales încă de socrul său, domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, era

situat la capătul de sus al lui **Sancakdar Yokuşu** (citește **Sangeacdar locușu** — „urcușul stegarului”) — numit așa după o tradiție: aici ar fi urcat, dinspre Cornul de Aur, un stegar turc în ziua cuceririi Bizanțului, la 29 mai 1453 — lingă o **Kesme Kaya** („stîncă tăiată”) naturală, unde era biserica bizantină a Fecioarei **în Petra**, din care a mai rămas pînă în zilele noastre o biată ruină. Locul acela, împreună cu biserica în ruină, este numit de turcii care lucrează grădinile de zarzavat dimprejur **Bogdan Sarayi** („Palatul Moldovei”). Vastele terase nivelate cu piatră este tot ce a mai rămas din marelui palat început de Șerban Cantacuzino și terminat de Dimitrie Cantemir; în **Istoria Imperiului otoman**, el relatează astfel istoria acestui palat: „am edificat, pe cînd ședeam la Istanbul, palatul meu situat pe o înălțime ce se numește turcește **Sancakdar Yokuşu**. Pot zice că e foarte elegant și totul respiră frumusețea. Situația e admirabilă; are o perspectivă, de unde poți vedea toată cetatea și suburbiile. Socrul meu, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, a început acest palat sub Mehmed IV, ridicînd zidurile din fundul văii pînă la înălțimea de 25 de coți. Terenul l-a nivelat și a făcut o grădină. La urmă ridicase și zidurile principale ale casei foarte înalte. Cheltuielile i se urcaseră la 35 000 de galbeni, cînd deodată i veni ordin ca să înceteze edificarea, pentru că ar putea să vadă de acolo și în interiorul palatului imperial numit Tersane Sarayi. Spre fericire, prin intervenția marelui vizir Ali pașa, după aceea mi-a dat împăratul permisiunea de a continua edificarea palatului meu pe fundamentele celui vechi”.

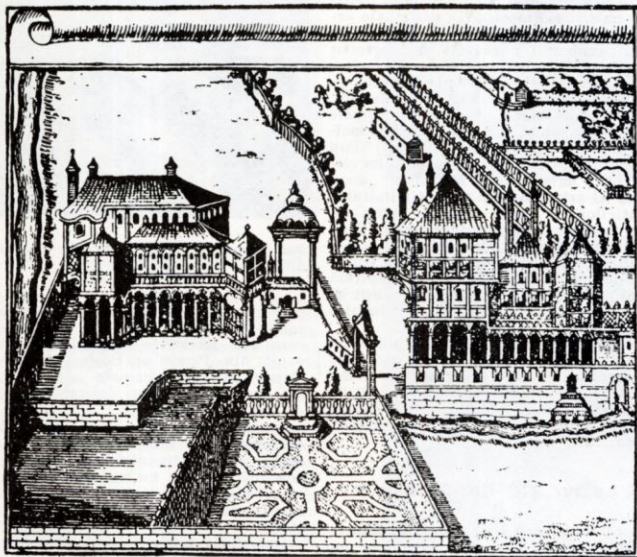
Cercetările întreprinse de bizantinistul Van Millingen și apoi de istoricul de artă român George Balș au lămurit definitiv faptele: biserica în ruină este o construcție din epoca Comnenilor, deci din sec. XII; lingă această biserică și-a durat Cantemir palatul său, care, trecînd pe urmă în alte mîini decît cele moldovenești, a fost distrus de marele incendiu din anul 1784, cînd s-a pustiit acest cartier constantinopolitan.

...și vizitatorii lor

Dumitrașcu beizadea și-a umplut palatul — după cum mărturisește el însuși în **Hronicul vechimei a romano-moldovliailor** — cu manuscrise orientale uneori unice, cărți rare, cu copii după portretele sultanilor, executate după originalele păstrate în saraiul sultanilor de la Topkapı, de către vestitul Levni Celebi, care era „pictorul” sultanului Ahmed II — copii „pe care și acum (1716) le am la mine” (fiind reproduse apoi în edițiile

engleză și germană ale lucrării sale); apoi, cu opere de artă mobilă, textile și de artizanat turcesc; în plus, cu o bogată colecție de arheologie greco-romană. Aducându-și aminte de manuscrisul unicat, neregăsit de altfel până acum, al istoriei otomane scrisă de Ali Efendi din Filipopol, folosit de el, Cantemir scrie nostalgic: „eu l-am lăsat la Istanbul când m-am mutat de acolo și aud că dimpreună cu alte mai multe colecții ale mele despre

care Cantemir notează, printre altele: „Pe cînd eram încă la Istanbul, îl cheamam de multe ori în casa mea și fiindcă totdeauna îl îmbiam cu cite un pahar de vin, care, deși în secret, îi plăcea foarte mult, prin aceasta într-altă îi cîștigasem afecțiunea, încît își descoperi înaintea mea tot sufletul său. Odată, la o ocazie de aceasta, vorbeam cu el în mod familiar despre căderea și moartea lui Kara Mustafa pașa...”

Primul palat al lui Cantemir la Istanbul

treburile și dătinile turcilor, au căzut în mîinile lui Ioan Mavrocordat, în prezent dragoman la Înalta Poartă”.

Casele sale erau frecventate de mulți învățați, artiști și literați, căci el stabilise legături strînse atît cu turcii, cit și cu **ghiaurii** („creștinii”).

Printre personalitățile turcești mai de frunte din acea vreme, cu care se vizita și colabora, se aflau: Nef’ioglu, poet și comentator al Coranului, violentul dar dreptul ostaș Daltaban Mustafa pașa, mare vizir între 1702-1703, Rami Mehmed pașa, poet și muzician, ajuns mare vizir în 1703, Ibrahim pașa, tezaurier al marelui vizir Kara Mustafa pașa, învinșul de la Viena (1683), diplomat, despre

O altă categorie de oameni din anturajul principelui Moldovei o constituiau oaspeții greci, în special cei din mediul Patriarhiei ecumenice ortodoxe din Fanar, laolaltă cu cei de la Academia grecească, precum și unii mari negustori și învățați ai acelor ani. A avut legături strînse cu însuși patriarhul ecumenic Calinic de Constantinopol, ca și cu patriarhii de Ierusalim, Dosithei și Chrisant, foști elevi ai numitei „Academii pentru instruirea tinerimii. Aceasta era întemeiată de un grec cu numele Manolaki, care n-a avut nimic nenobil în sine, cu excepția originii. Se învăța în această Academie filozofia și toate părțile ei, precum și multe alte științe, toate în limba pură și

antică grecească. Persoane foarte distinse prin pietatea și știința lor au ieșit pe timpul meu din această școală. Între alții Ioan Kariophil, teolog și filozof excelent, pe urmă renumit predicator în biserica catedrală, Vlasios Skaevophilas, Andoni și Spandoni, toți filozofi peripatetici, Iakomi, grămatic perfect, de la care, pe cînd locuiam la Istanbul, am învățat elementele filozofiei... Likinios născut la Monemvasia sau Malvasia, cunoștea filozofia și medicina din temelii; el a fost primul medic la curtea noastră...”

Prin urmare, deși spiritualitatea Fanarului nu-și desmîntea temeiurile sale ortodoxe, curente științifice ale iluminismului occidental pozitivist și progresist se infiltrau tot mai adînc și printre eclesiasticii și laicii de pe țărmul Cornului de Aur. Cantemir mai arată că de la Meletie, arhiepiscop de Atena, „învățat în dogmele helmontiene sau și mai profund în principiile lui Thales, am luat lecții [...] timp de opt luni”. Markos Larisseos, „lingvist excelent”, ierodiaconul Mitrofan, „mare iubitor al artei poetice și fericit imitator al anticilor” și mulți alții, cu care Cantemir învăța neîntrerupt, au contribuit la dăltuirea personalității sale în ipostaza de filozof și umanist. În Istanbul, considerat de unii neștiutori ca fiind o capitală barbară, retrogradă, Cantemir a reușit să se țină în pas cu progresele științifice ale vremii.

Ceea ce a adunat în mintea și inima sa în anii petrecuți în acele locuri încărcate de semnificație s-a revărsat pe urmă cu îmbelșugare în opera sa scrisă, atât de întinsă și variată: istorie, filozofie, literatură, geografie, arheologie, etnografie, dogmatică...

O activitate neașteptată

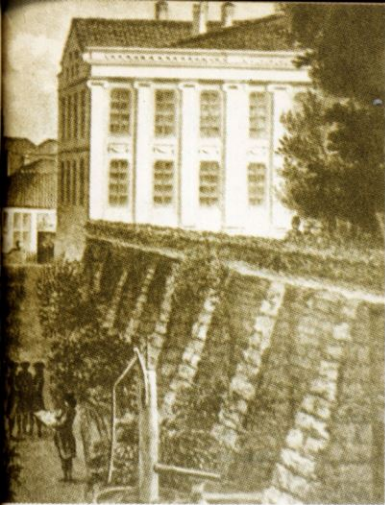
George Călinescu l-a asemuit pe Cantemir cu Lorenzo de Medici; paralela nu ni se pare potrivită, pentru faptul că acest mare florentin al Renașterii a fost, înainte de toate, un mecenat, nu un savant creator și deschizător de drumuri noi, precum Dimitrie Cantemir; din contra, mai nimerită ar fi asemănarea lui cu Pico de la Mirandola, celebru prin năzuința sa de a se ocupa de **omni re scibili** („de toate lucrurile ce pot fi cunoscute”). Astfel, una din cele mai surprinzătoare laturi ale activității lui Cantemir este cea în domeniul... muzicii turcești, unde de asemenea a deschis cale largă și adîncă pentru viitorime. Muzicologia beizadelei moldovenesti s-a desfășurat în întregime la Istanbul. Dotat cu un ales și fin simț muzical, el a vibrat astfel sub vraja specifică Bosforului acelor ani. Sint elocvente, sub acest raport, pagi-

Vedere parțială a Istanbulului dinspre Ambasada Franței, unde s-a refugiat Dimitrie Cantemir într-un moment de restriște

nile din **Istoria Imperiului otoman** în care înfățișează farmecul scenei petrecute sub ferestrele emirului muzician venit din Persia pe Bosfor, în punctul căruia i-a lăsat numele său **Emirgün**, azi **Emirgân** (citește Emirghân); într-o zi, un călător grec, trecînd cu luntrea prin locul acela, cînta atât de divin o melodie orientală, încît emirul, auzindu-l, i-a spus sultanului ce se afla în vizită la el că așa ceva nu mai există pe lumea asta. De altfel, Cantemir notează și despre marele vizir Baltaci Mehmed pașa, învingătorul de la Stănilești, că era un cîntăreț extraordinar, poreclit fiind **pakçe müezzin** („cîntărețul melodios”).

Cît a stat la Istanbul, în această lume muzicală — pe lângă celelalte preocupări și ocupații ale sale — Dimitrie Cantemir și-a format un cerc cu care „făcea muzică”. A creat el însuși sute de bucăți muzicale, mai cu seamă **peşrev** („preludii”) și **saz semâileri** („cerești instrumentale”), cunoscute și cîntate și astăzi în Turcia, la concertele și la radio, ca fiind compozițiile lui „**Kantemiroğlu**” (fiul lui Cantemir), așa cum i-a rămas numele în popor. Mai mult decît atât, învățatul român a alcătuit și un tratat de muzică turcească, intitulat **Edvâr-i ilm-i musiki** („Perioadele științei muzicale”). E paradoxal că această lucrare, care a fost scrisă direct în limba turcă, nu a fost încă tipărită, deși originalul, ca și nenumărate alte copii manuscrise, există la Istanbul.

Ruinele bisericii de la Bogdan Sarayı

Totodată, Cantemir a conceput și a realizat — după sistemul european occidental, dar folosind alfabetul arabo-turc — prima notație muzicală din istoria muzicii turcești. În această privință, muzicologii turci de azi îl pun pe același plan cu alt mare compozitor și teoretician al muzicii turcești, Ali Ufki bey. Dimitrie Cantemir era și un excelent cântăreț din **tanbur** („tambură”), așa cum scrie Neculce: „Așa știa zice de bine din tambură, cât nici un țarigrădean nu putea zice bine ca dînsul”. Nicolae Costin spune că „Fiind el om isteț, știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Țarigradul numele lui, de-l chemau agiii la ospetele lor cele turcești, pentru prieteșug ce avea cu dînsii”. Din unele pagini ale **Istoriei Imperiului otoman**, aflăm că 15 ani de zile i-a avut ca profesori de muzică turcească pe Kemanî Ahmed și pe Angeli. Mai târziu, la rîndul său, **Kantemiroglu** i-a inițiat și desăvîrșit în tainele muzicii turcești — despre care el afirma că este mult superioară, ca finețe, muzicii occidentale — pe Sinik Mehmed, pe Bardakci Mehmed, Celebi, pe Davul Ismail Efendi, **baș-hazinedar** („mare vistiernic”) și pe Lâtif Celebi, **hazinedar** („vistiernic”).

Tratatul său despre muzica turcească — o mică enciclopedie a teoriei și creației muzicale, cu numele muzicienilor turci, arabi și persani de seamă, de pînă atunci, cu reprezentarea și descrierea instrumentelor muzicale — Cantemir l-a dedicat pașahului Ahmed III. L-a destinat astfel să fie un bun al culturii turce.

Sultanul Ahmed III, cărui Cantemir i-a dedicat tratatul său de muzică turcească

Dimitrie Cantemir a cules mult din florile spiritualității Istanbulului, pe care-l admira și iubea. Dar, în același timp, i-a dăruit creația sa originală și de mare valoare artistică, i-a dăruit lucrări științifice, chiar și mai târziu, cînd acest oraș de importanță mondială trăia intens numai în amintirea sa.

Anul revoluționar 1848 în Europa

BARICADE PE STRĂZILE PARISULUI

Conf. univ. dr. D. ROSENZWEIG

Revoluțiile izbucnite în 1848 în aproape întreaga Europă au reprezentat un efort al burgheziei, indiferent de gradul dezvoltării sale, pentru a-și consolida puterea politică și economică. Distrugerea feudalismului, acolo unde el continua să existe, a constituit un element indispensabil pentru realizarea centralizării politice și a independenței popoarelor care se aflau încă sub dominația străină. Europa modelată de Congresul de la Viena din anii 1814-1815 a fost o creație bazată pe interese monarhice diametral opuse celor ale popoarelor, care aspirau la o viață liberă, de sine stătătoare. „Niciodată națiunile — spunea, referitor la hotărârile Congresului, scriitorul și filozoful Joseph de Maistre, care nu putea în nici un caz să fie suspectat de simpatie pentru ideile revoluționare — n-au fost mai disprețuite, mai călcate în picioare într-o manieră mai iritantă pentru ele“^{*}.

^{*} François Fejto, Introduction, în: 1848 dans le monde. Le Printemps des peuples, vol. I, Paris, 1948.

Semnalul „primăverii“ popoarelor

Revoluția din 1848 nu a fost un „fulger din senin“. După cum se exprima, cu adâncă înțelegere a faptelor, N. Bălcescu, gînditor remarcabil și militant revoluționar de talie europeană, ea nu a fost „[...] nici inventată, nici fabricată [...]“. Ea nu a fost decît dezvoltarea acestei munci neîncetate și providențiale, începută în societatea noastră, ca în toate societățile, de la originea sa“. Cuvinte cu adâncă semnificație, care explicau uriașul val revoluționar ce avea să cuprindă Europa. Toate popoarele continentului european, din Danemarca pînă în Muntenegru, din Spania pînă în Finlanda, de pe malurile Senei pînă la Pontul Euxin, se ridicau pentru a transpune în viață devisa marii revoluții franceze: „Libertate, egalitate, fraternitate“.

În prefața din *Feuilles d'Automne* (noiembrie 1831), Victor Hugo vorbea despre „zgomotul surd pe care-l fac revoluțiile [...] întinzîndu-și sub toate regatele Europei galeriile subterane, ramificații ale marii revoluții centrale, al cărei crater este Parisul...“.

Prefaceri adînci au avut loc în Europa înainte de 1848. S-au construit noi porți, noi gări, noi fabrici, ca urmare a revoluției industriale începută în Anglia în a doua jumătate a secolului XVIII și extinsă treptat la majoritatea țărilor Europei apusene, s-au regularizat cursurile apelor, s-au organizat și înfrumusețat vechile orașe, s-au ridicat altele noi. S-a produs o veritabilă revoluție demografică. Populația continentului a urcat de la 188 la 267 milioane, creșterea remarcîndu-se îndeosebi la orașe. Parisul și-a dublat numărul locuitorilor, Lyonul și Marsilia și l-au sporit în proporție de 75 la sută, Saint-Etienne, care în 1800 avea 16 000 locuitori, a atins, în 1850, 56 000.

Și mai impresionant a fost sporul populației urbane în Anglia, în 1851 orașele absorbînd o jumătate din locuitorii Insulelor Britanice. Centrele industriale din Belgia, Italia, Germania, chiar cele din provinciile austriece, s-au dezvoltat în aceeași cadență.

O mare dezvoltare au cunoscut știința, arta, cultura în general. Dar nu toți oamenii de cultură ridicați din rîndul burgheziei erau dispuși să asculte și să execute orbește ordinele capitaliștilor. Numeroși intelectuali depășiseră cu mult liberalismul burghez, operele lor ateiste, impregnate de un radicalism tot mai virulent, prefațau deja într-un anumit sens, ideile socialismului științific revoluționar al lui Marx și Engels.

O criză adîncă, de sistem, o nemulțumire a celor mulți și tot mai conștienți de starea lor socială, o cramponare disperată a conducerii „vechilor“ state de a menține „vechile“ forme instituționale perimate și anacronice, împingea Europa capitalistă în brațele revoluției, de care o mare parte a burgheziei se temea instinctiv. Dar interesul depășea cu mult teama. „Primăvara“ popoarelor a început la Paris...

„Furtuna este la orizont“

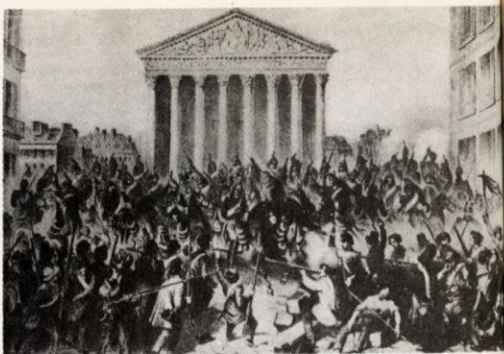
La 7 iulie 1845, poetul Lamartine a știut să aprecieze exact desfășurarea evenimentelor în Franța, scriînd: „Această țară este moartă. Numai o criză o poate regenera“.

Léon Faucher, viitorul ministru, anunța, la 29 iulie 1847, revoluția cauzată de existența prelungită a unui regim care

înjosea întreaga țară. „Societatea, întocmai ca o mașină, se strică”, conchidea el. Dar cea mai lucidă și completă enunțare a cauzelor apropiatei confruntări a făcut-o scriitorul și omul politic Alexis de Tocqueville, observator fin al faptelor și situațiilor, în discursul său de la Cameră, din 29 ianuarie 1848. „Se spune — remarcă Tocqueville — că nu este nici un pericol, pentru că nu este nici o răscoală, se spune că, deoarece nu există aparent nici o dezordine materială în societate, revoluțiile sînt departe de noi. Să mi se permită să vă spun că eu cred că vă înșelați. Fără îndoială dezordinea nu este în fapte, dar ea a pătruns adînc în suflete. Priviți ce se petrece în sînul acestor clase muncitoare care astăzi, recunosc, sînt liniștite. Este adevărat că ele nu sînt agitate de pasiuni politice propriu-zise, în același grad în care fuseseră altădată; dar voi nu vedeți că pasiunile lor, din politice au devenit sociale?” Toată această situație, arăta Tocqueville, se datora regimului monarhic și oamenilor săi nedemni de a mai conduce. Monarhia din 1789, preciza în continuare vorbitorul, s-a prăbușit pentru că „clasa care guverna atunci devenise, prin indiferență, egoismul, viciile sale, incapabilă și nedemnă de a guverna”. „Furtuna este la orizont”, preconiza Tocqueville, în risetele jignitoare și inconștiente ale majorității parlamentare.

Regimul monarhiei din iulie 1830, reprezentînd interesele marii burghezii financiare, sprijinise candidatura la tron a lui Ludovic-Filip de Orléans. Profitînd de lipsa de maturitate politică a maselor muncitoare, marea burghezie reușise să preia puterea. În anii care au urmat, noul rege a respins cu hotărîre orice cereri de reformă prezentate de opoziția burgheză sau pretinse de mase. Neînțelegînd nimic din prefacerile ce avuseseră loc în Franța, bancherul Casimir Perier, din așa-numitul partid „al rezistenței”, îi spunea, în 1831, politicianului Odilon Barrot: „Nenorocirea acestei țări constă în aceea că există mulți oameni care, ca și dumneata, își

22 februarie, ora 16: în Piața Madeleine, primul conflict armat între revoluționari și Garda municipală (Litografie de Pruche)

„La arme!” — un strigăt care a cuprins Parisul revoluționar în seara zilei de 23 februarie

închipuie că în Franța [la 1830] a fost o revoluție. Nu, domnule, nu a fost nici o revoluție, a avut loc doar o simplă schimbare în persoana șefului statului”.

Adevărul este că perioada de după 1830 a reprezentat din punct de vedere economic o perioadă de sensibilă dezvoltare. Din 33 milioane de locuitori cîți avea Franța în 1848, peste 6 300 000 erau folosiți în industria în continuă dezvoltare și mecanizare. În același timp, însă, condițiile de viață ale maselor se înrăutățiseră. Dacă prețurile alimentelor, după calculele oficiale, crescuseră considerabil între 1826 și 1847, plînea costînd 0,52 franci kilogramul, în schimb, în aceeași perioadă

salariul mediu zilnic al femeilor a scăzut la 0,30-0,60 franci, al copiilor la 0,50, iar al bărbaților la 1,78 franci pentru 13 ore de muncă ceea ce era foarte puțin față de costul produselor de primă necesitate.

Mizeria fiziologică pricinuită de o muncă fizică extenuantă, de o alimentație insu-

partea burgheziei mijlocii și mici, de tendință republicană și monarhist-constituțională, și a clasei muncitoare; de aici apariția opoziției parlamentare; de aici răspîndirea ideilor socialist-utopice, ce încercau să dea o rezolvare situației mizere a maselor; de aici frământarea tot mai puternică din stîlul societății franceze, agravarea nemulțumirii.

În timp ce guvernul dominat de Guizot se încăpățîna să apere monarhia, respingînd toate cererile de reformă, burghezia republicană și proletariatul pregăteau atacul împotriva monarhiei lui Ludovic-Filip. La toate acestea se adăuga politica reacționară externă, axată pe formula „Pace cu orice preț”, ceea ce însemna de fapt, încurajarea regimurilor europene reacționare. Astfel era sprijinită politica austriacă de asuprire a italienilor din Lombardia și Veneția, salutată înăbușirea revoluției din Polonia, susținute cantioanele catolice reacționare din Elveția etc.

Strigătul general pe care l-au preluat și răspîndit cele două ziare pariziene **Le National** și **La Réforme**, reprezentînd punctul de vedere al burgheziei protecționiste, micii burghezii republican-radicală și maselor populare, era: „Reforma electorală ca punct de plecare și votul universal ca scop”.

Campania banchetelor

În regiunile în care, în urma recoltei proaste din anii 1845-1846, își face apariția foametea, izbucnesc tulburări grave. La Buzançais (departamentul Indre) doi proprietari speculanți sînt uciși. Pentru această faptă, trei țărani sînt condamnați la moarte. Mișcarea cuprinde orașele. Muncitorii, care cu salariile lor scăzute nu-și pot cumpăra pîinea scumpă, atacă brutăriile. În ianuarie 1847, sînt semnalate tulburări la Rennes, Nantes, Mans, Tours, Châteauroux, Lille. Brutăriile sînt atacate fără încetare, în ciuda arestărilor și condamnărilor care se succed cu rapiditate.

În același an, Franța cunoaște o serioasă criză financiară. Numeroase bănci dau faliment. Atelierele se închid. Stocurile se acumulează. Șomajul crește mereu, ca un val tot mai amenințător. Lipsa comenzilor engleze, ca urmare a unei foarte mari dezvoltări proprii a industriei textile în Anglia, afectează grav industria textilă din nord. Fabricile se închid sau își reduc producția. Zeci de mii de muncitori sînt aruncați pe drumuri. Panica crește mereu. Și totuși, regele Ludovic-Filip și ministrul său favorit, Guizot, care, deși era de profesie istoric, pare a fi uitat complet învățămintele istoriei, resping orice reformă. Pentru a răspunde acestei încăpățînări, opoziția recurge la campania „banchete-

...și cortegiul pornește, luminat de torțe, pe străzile Parisului

ficientă și proastă, de alcoolism sau de locuințele neaerisite și în mare parte insalubre, era impresionantă prin consecințele ei. În 10 departamente considerate a fi cele mai industrializate, 9 000 recruți din 10 000 au fost găsiți inapți pentru serviciul militar. Mortalitatea infantilă foarte mare și analfabetismul au fost, de asemenea, urmările mizeriei în care se zbatea clasa muncitoare din Franța.

Muncitorul nu avea voie să protesteze nici împotriva acestei situații, nici împotriva injustiției patronilor, care, în caz de conflict cu salariații lor, erau crezuți „pe cuvînt” de către judecători. Burghezia era stăpînă absolută. Nu însă în totalitatea ei. Căci în viața politică nu aveau acces decît marii burghezi, virfurile nobilimii îmburghezite, regii bursei, ai industriei, într-un cuvînt oligarhia financiară. De aici o rezistență sporită din

lor**", care trebuie să se termine, fiecare, printr-o petiție către Cameră, cerind, între altele, instituirea votului universal.

Primul banchet se ține la Paris, la Château-Rouge, celebra sală de bal din colțul străzii Clignancourt cu strada Custine. Îi urmează alte aproape șaptezeci, toate numai în provincie, din luna iulie pînă la sfîrșitul lui decembrie 1847.

La 18 iulie, o mulțime imensă se strînge la Maçon, pentru a-l auzi pe Lamartine, în proasta sa glorie ca autor al **Istoriei Girondinilor**. Marele poet vorbește patetic despre „revoluția conștiinței publice”.

La banchetele anului 1847 se găsec laolaltă peste 17 000 meseni, în cea mai mare parte elemente ale burgheziei mijlocii, în mod excepțional mici proprietari de ateliere sau meseriași. Dar regele și Guizot se fac că nu văd și nu aud nimic. Ei se încăpățînează în prosteasca lor atitudine conservatoare. „Nu va fi nici o reformă [parlamentară], zicea Ludovic-Filip, deoarece eu nu o vreau. Dacă o votează Camera deputaților, eu am Camera pairilor** pentru a o respinge; și dacă însăși Camera pairilor o va adopta, îi voi opune veto-ul meu”.

Ziua Intila... (22 februarie 1848)

Campania banchetelor urma să se încheie la 19 ianuarie, 1848, cu unul parizian. Comitetul alegătorilor Senei desemnase în acest scop arondismentul XII, a cărui populație, formată în mare parte din studenți și muncitori, constituia un adevărat „butoi cu pulbere”. Cu atît mai mult, cu cît suspendarea cursurilor lui Jules Michelet de la Colegiul Franței iritase în mod deosebit tineretul studios al Capitalei și, bineînțeles, al arondismentului.

Pentru a preîntîmpina orice manifestație, la 14 ianuarie, prefectul poliției, prin intermediul reprezentantului său din arondisment, interzice banchetul. Interdicția este extinsă și asupra defilării ce urma să precedă „festinul” electoral.

Opoziția burgheză, pînă atunci bătăioasă, de teama ca o eventuală manifestație populară să nu se transforme într-o revoluție care să primejduiască propria-i situație, își aduce aminte de „legalitate” și „ordine”. Odilon Barrot declară, pe culoarele Camerei, că nu există nici o chestiune politică care să „valoreze o picătură de sînge”. El începe chiar negocieri cu guvernul. Radicalii burghezi moderați din jurul ziarului **Le National**

nu vor cu nici un preț o răscoală. În numărul din 19 ianuarie, Marrast, redactorul-șef al ziarului, cere poporului să păstreze liniștea. Calmîndu-l pe Guizot, el ține să-l asigure că în Paris nu vor fi „nici tulburări, nici dezordini, nici ciocniri singeroase”.

În seara de 21 februarie, opoziția burgheză de comandă banchetul — între timp amînat — și defilarea. Aflînd de această decizie, Ludovic-Filip ride satisfăcut și se culcă liniștit.

22 februarie se anunță calm. Cerul înnourat, vremea umedă și rece nu pare să tragă în cumpănă de partea maselor populare, care, neștiind de amînarea manifestației, se îndreaptă spre centrul Parisului. Spre ora șapte, străzile încep să se anime. Mulțimea pornește spre Piața Madeleine.

Spre ora 11 dimineața, celor din Piața Madeleine li se adaugă o coloană de 3 000 oameni adunați pe țărml stîng al Senei, din care fac parte și cîteva sute de studenți. „Marsiliea” răsună cu putere. Dînd peste cap Gărzile municipale***, mulțimea ajunge la Palatul Bourbon. Strigătele: „Trăiască Reforma!”, „Jos Guizot!” devin mai puternice, mai numeroase.

În ciuda unor ciocniri cu Garda municipală în Piața Concordiei, lucrurile nu capătă încă aspecte grave. Cînd se însearează, mulțimea se retrage din zonele centrale. Dar cartierele populare sînt în fierbere. Pe străzile Saint-Martin, Saint-Denis, Temple, începe construirea de

*** Garda municipală din Paris, înființată după revoluția din iulie 1830, era subordonată prefectului de poliție; ea era folosită la înăbușirea răscoalelor populare. După revoluția din februarie 1848, Garda municipală a fost dizolvată.

Soldați ai Gărzii naționale pariziene

* În Franța erau interzise, din motive de securitate, întrunirile de peste 20 persoane. Nici o lege nu interzicea însă organizarea unor banchete, care se transformau în întruniri cu caracter politic.

** Din Camera pairilor făceau parte reprezentanți ai aristocrației, numiți de rege pe viață.

baricade. Sînt atacate posturi de poliție și armamentul capturat este împărțit la iuteală. Așa trece prima zi a revoluției.

Ziua a doua...

(23 februarie)

Șapte dimineața. Trupele regale trag primele focuri de pușcă. În cartierul primăriei împușcăturile sînt rare. Răsculații au puține arme și puține gloanțe. Baricadele apar mereu. Pe strada Quincampoix sînt răsturnate două diligențe, peste care se îngrămădesc bolovani smulși din caldarim. Patru asalturi îi vor fi necesare armatei pentru a cucerii baricada. Alături de parizieni se bat și revoluționari străini: polonezi, români, italieni, germani. Dintre români, în frunte sînt membrii „Societății studenților români” din Paris, organizație al cărui președinte de onoare este marele poet Lamartine.

Bătălia crește în intensitate. În aceeași măsură — înverșunarea combatanților. Intră în acțiune și unități ale Gărzii naționale*, dintre care unele strigă deja: „Trăiască Reforma parlamentară!” Soldații Legiunii 5 de Gardă națională trec la dezarmarea Gărzii municipale. Ici și colo se aud strigătele: „Trăiască Republica!”.

Se răspindește zvonul că Gărzile naționale se îndreaptă spre Palatul Bourbon pentru a depune o petiție împotriva guvernului, după care vor cere lui „Taica Cocardă” (Ludovic-Filip) să-l „pună pe liber” pe Guizot. Legiunea 4 a Gărzii naționale este în marș spre Camera deputaților. Lucrurile încep să se schimbe în avantajul răsculaților. Regele se hotărăște cu greu să se despartă de Guizot,

* Garda națională — miliție burgheză avînd sarcina apărării interne a Franței.

aducînd în loc pe contele Molé. Dar aparențele nu mai înseală. Masele populare continuă lupta. Cazarma Saint-Martin este luată cu asalt. Pe strada Bourg-Labbé, gărzile municipale care apără armureria Lepage sucombă sub numărul mare al răsculaților.

Seara lui 23 februarie acoperă încet Parisul. Situația este confuză. O mare parte dintre muncitori și mica burghezie pariziană nu a intrat încă în luptă.

În noaptea de 23 spre 24 februarie, lucrurile se clarifică definitiv. Intră în acțiune membrii anonimi, dar deosebit de activi, ai societăților secrete „Noile anotimpuri”, „Societatea materialist-comunistă” și „Societatea comunistă revoluționară” ai căror membri în mare parte muncitori, studenți și elemente sărace ale micii burghezii, sînt adepți ai unei republici democratice și sociale. Ei colindă baricadele, însuși curaj și încredere, vorbesc despre necesitatea de a se recunoaște drepturile poporului, despre Republică. Apar primele drapele roșii, semnul eroic al tuturor răzmerițelor populare.

Între 9 și 10 seara, numeroase coloane înaintează pe bulevarde. Alături de muncitorii din cartierul Saint-Antoine, se găsesc Gărzii naționale în uniformă, tineri burghezi republicani, studenți, militanți ai societăților secrete ca Charles Lagrange, erou al războaielor lyonaze din 1834. Pe strada Le Peletier, la sediul ziarului **Le National** se cîntă „Marsilieza” și „Cîntecul Girondinilor”. Se ascultă și se aplaudă discursul lui Armand Marrast care cere dizolvarea Adunării, licențierea Gărzii municipale — această superpoliție unită de moarte de masă — reforma parlamentară și electorală, dreptul de întrunire. Se aprind torțe, se ride, se cîntă, se înaintează mereu. Pe Bulevardul Capucinelor, o clădire masivă stă în fața mulțimii. Este Ministerul Afacerilor Externe. Locul unde tronase Guizot. Soldații celor două companii din Regimentul 14 de linie care o apără sînt speriați. Și ireparabilul se produce. Fără să aștepte să mai vadă ce se va întîmpla și crezînd că manifestații vor ataca Ministerul de Externe, garda deschide focul. Strada răsună de strigăte. 100 victime cad din rîndul manifestanților, dintre care aproximativ 40 morți. Gărzile naționale ale cartierului aleargă. De undeva apare o căruță. Morții sînt aruncați unii peste alții. Deasupra, la vedere, cadavrul unei femei. Și cortegiul pornește, luminat de torțe pe străzile Parisului.

Totul se învîlmășește. O ură de moarte apare în ochi. „Răzbunare! Răzbunare! Poporul este asasinat!”. Clopotul sună mereu. Strigătul se aude pretutindeni. Ecoul îi răspunde: „La arme!”.

Republicanii mic-burhezi înțeleg că revoluția cîștigă teren. Pentru a nu pierde

Un ofițer
de stat major:
„Regele a abdicat!
Trăiască regenja!”
Un om din popor:
„E prea târziu!
Trăiască Republica!”

conducerea, ei intră în scenă. Ziaristul Flocon de la *Réforme* vorbește de „satisfacția teribilă” și de „nimicirea tiraniei”.

Pretutindeni poporul ridică baricade. Până în zori vor fi aproape 1.500. Ateliere improvizate topecs plumb, toarnă gloanțe. La Palatul regal Tuileries, regele Ludovic-Filip și-a pierdut capul. Guvernul Molé este înlocuit cu o nouă formulă: Odilon Barrot—Adolph Thiers, șefii opoziției moderate. Comanda trupelor este dată mareșalului Bugeaud, învingătorul răscoalei republicane din 1834, de la Paris, șeful suprem al celor care au masacrat cu sînge rece civilii nevinovați de pe strada Transnonain. Știrea enervează și mai mult pe revoluționari. Alături de ei sînt și studenții străini ce învătă la Paris. Cei români îl informează pe Edgar Quinet*, colonel de Gardă națională, cu privire la „agitarea [...] ce crește din oră în oră”. Înainte ca zorile să apară, Edgar Quinet antrenează statul major al Gărzii naționale din arondismentul său și formează un batalion a cărui comandă o ia.

Ziua a treia... (24 februarie)

În dimineața de 24 februarie, revoluționarii sînt stăpîni pe situație. Numărul lor crește necontenit, li se alătură alți studenți, burgezi, membri ai societăților secrete, Gărzii naționale.

* Vezi *Magazin istoric*, nr. 1/1972.

La 5 dimineața, Bugeaud reia tactica din 1834. El divizează trupele, aruncîndu-le în direcții opuse: coloana generalului Tiburce Sebastian mărșăluiește spre Primărie, în vreme ce coloanele generalilor Bedeau și Renaud se îndreaptă spre Piața Bastiliei și Panteon. Dar nimic nu-i mai poate opri pe răsculați. La opt dimineața, poporul este stăpîn pe aproape toate primăriile și cazărnicile Parisului. Luptînd cu înverșunare, revoluționarii se apropie de Tuileries.

Dezorientat și descurajat de știrile care-i fac cunoscută înfrîngerea, Bugeaud dă ordin trupelor să se retragă spre Piața Carroussel. Retragera se transformă într-un dezastru. Pe străzile înguste, atacați de pretutindeni, soldații își părăsesc echipamentul și armele, pentru a-și salva viața.

La 10 dimineața, republicanii moderați de la ziarul *La Réforme* renunță la calea concesiilor, a jumătăților de măsură. Pe un afiș lucrurile sînt spuse clar, răspicat: „Ludovic-Filip vă asasinează ca și Carol X**: să se ducă să-l înlănească pe Carol X!”

La 11,30 un singur post al trupelor regale continuă să reziste cu disperare: cel de la Château d'Eau. Drapelele roșii se înmulțesc la Paris. La fel ca și strigătele „Trăiască Republica! Jos Filip!”.

Ludovic-Filip încearcă o ultimă manevră, menită să salveze dinastia. Abdică,

** Carol X — rege al Franței (1824-1830), obligat să abdice în urma revoluției din iulie 1830 și să fugă în Anglia.

Revoluționarii
pătrund
în sala
tronului

lăsând coroana nepotului său, contele de Paris. După care, prin grădina Tuileries ajunge cu greu în Piața Concordiei, unde-l așteaptă trei trăsură pentru el și familia sa. O fugă fără glorie, care încheie o domnie fără măreție.

La puțină vreme după plecarea regelui, spre orele două, revoluționarii pătrund în fostul palat regal. Printre primele unități se află batalionul lui Edgar Quinet. Din el fac parte revoluționarii români, care-și urmează și acum profesorul iubit. Sînt prezenți N. Bălcescu, frații D. și I. Brătianu, Alexandru Kogălniceanu, V. Mălinescu, S. Virnav, Iancu Alecsandri ș.a. „În sfîrșit — scrie I. Ghica într-o lucrare mai tîrzie — ziua de 24 februarie i-a găsit [pe români] împreună cu toți ceilalți străini revoluționari din Paris, cu arma în mînă, după baricade”.

N. Bălcescu face precizări care atestă cele de mai sus, în minunata sa scrisoare către V. Alecsandri din chiar ziua victoriei revoluției: 24 februarie.

Venind în sprijinul răniților, studenții români au deschis o ambulanță la sediul Bibliotecii române din Piața Sorbonei 3, unde: „cetățenii răniți [...] vor primi din partea fraților lor [români — D.R.] toate îngrijirile, pe care starea lor o necesită”.

Victoria poporului este clară. Însotit de patru muncitori în bluze, Lamartine se îndreaptă spre primărie, locul proclamării tuturor guvernelor revoluționare.

Căci în guvernul provizoriu ce se naște, locul său de ministru al Afacerilor Externe și prestigiul cîștigat prin opera sa literară îi creează o poziție deosebită. Pentru prima dată în istorie, din guvernul provizoriu, apărut în seara de 24 februarie, fac parte și reprezentanți ai socialiștilor și muncitorilor: ziaristul socialist Louis Blanc și muncitorul mecanic Martin, zis Albert, vechi militant revoluționar.

Republica, ieșită dintr-o revoluție, este pe placul poporului, care o va impune, în ziua următoare, în cursul unei uriașe demonstrații populare de aproape 200 000 oameni.

Perioada fraternizării generale este în plină desfășurare. Deocamdată, totul este frumos. Oamenii dansează, cîntă, se îmbrățișează. A doua Republică devine fapt.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

- K. Marx, *Luptele de clasă în Franța în Opere*, vol. 7, București, 1960; K. Marx, *Optăprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*, București, 1960; Fr. Engels, *Caracterul democrației al insurecției*, București, 1959; Bourgin G., *La révolution de 1848 en France*, Paris, 1949; V. Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845-1848: La société des étudiants roumains de Paris*, București, 1965; Montreuil Jean, *Histoire du mouvement ouvrier en France*, Paris, 1947; Poutell F., 1848, Paris, 1937; Wallon, *La Presse de 1848*, Paris, 1859; Weill G., *Histoire du parti républicain en France de 1844 à 1870*, Paris, 1924.

MICROCRONOLOGIE

1845-1846

Recoltă deficitară. Secetă.

1847

Răscoale ale foamei în diferite orașe ale Franței. Crizei agrare i se adaugă o criză industrial-financiară. Prețurile urcă. Falimentele. Șomajul sporește neliniștitor.

1 ianuarie — manifestația a muncitorilor din cartierul Saint-Antoine, cu ocazia trecerii ducelui de Montpensier, fiul regelui. Se strigă: „Jos hoții!”.

Februarie — Louis Blanc publică istoria revoluției franceze, preamărindu-i pe Robespierre. Jules Michelet scrie istoria revoluției franceze. Pune în centru poporul parizian.

Martie-Iunie — Alphonse de Lamartine publică istoria Girondinilor, în 18 volume.

9 iulie — începe seria „banchetelor”. Guizot este numit președinte al Consiliului de miniștri.

22 februarie — masele populare ies în stradă.

22-24 februarie — dintr-o simplă manifestație mișcarea se transformă în insurecție armată. Participă și grupuri de revoluționari străini aflați în Paris, între care un loc deosebit îl joacă românii.

24 februarie — revoluția este victorioasă. Regele Ludovic-Filip abdică. Se formează un guvern provizoriu, dominat de republicani moderați. Intră, pentru prima dată în istorie, un reprezentant al muncitorilor, Albert, și unul al socialiștilor, Louis Blanc.

28 februarie — proclamarea oficială a Republicii.

1 martie — prima sedință a „Comisiei muncii”, cu sediul la Palatul Luxemburg. Președat de Albert și de Louis Blanc, este menită să-l împace pe muncitori cu patronii. Sarcină de nereșolvat.

2 martie — ziua de muncă în Franța este redusă la 10 ore.

5 martie — în Franța este decretat votul universal.

6 martie — organizarea la Paris a Ateliereelor naționale cu misiunea de a rezolva temporar problema șomajului, dar, în același timp, de a semăna discordie între muncitori și celelalte categorii sociale, în special țărănimea, obligate să plătească impozite folosite — după spusele guvernărilor — pentru plata muncitorilor din ateliere.

17 martie — manifestație a membrilor societăților la Paris, cerând amnarea alegerilor pentru o Adunare Națională. Prima ciocnire dintre muncitori și burghezie, prefatind viitorul război civil din iunie 1848.

25 martie — guvernul provizoriu francez decide formarea unei găzi mobile. Elementele declasate ale proletariatului sînt folosite masiv pentru realizarea a 24 batalioane (25 000 soldați). Bine îmbracăți și plătiți, influențabili, la vîrstă fragedă la care sînt recrutați (15-18 ani), ei vor fi utilizați, cînd va fi cazul, împotriva muncitorilor din rîndul cărora provin.

16 aprilie — manifestație a muncitorilor la Paris, care cer să li se asigure de lucru.

23 aprilie — alegeri generale în Franța. Succesul elementelor conservatoare, antimuncitorești, explicat prin lipsa de maturitate politică a clasei muncitoare.

27 aprilie — abolirea sclaviei în coloniile franceze.

4 mai — prima sedință a Adunării Naționale Constituante, recent aleasă.

9 mai — Adunarea Națională acceptă încredințarea puterii executive unei Comisii executive, formată din 5 membri. Louis Blanc și Albert sînt înghinuți.

15 mai — mare manifestație populară la Paris. Începută inițial în spiritul independenței polonere, ea se transformă în final într-o adevărată răscoală antiguvernamentală.

Intervenția Gărzilor naționale burgheze salvează Adunarea. Principali conducători ai proletariatului sînt arestați (Blanqui Barbès, Albert etc.). Mișcarea muncitorească este astfel „decapitată”.

21 iunie — desființind Atelierele naționale, burghezia forțază proletariatul să iasă în stradă.

22 iunie — manifestații ale muncitorilor cu tendință antiguvernamentală.

23-26 iunie — răscoala proletariatului parizian, „prima mare bătălie între cele două clase care scindează societatea modernă...” (K. Marx, *Luptele de clasă în Franța* în K. Marx, F. Engels, *Opere*, 7, București, 1960).

Cu tot eroismul lor, muncitorii, lipsiți de conducători, aproape fără arme, rezistă eroic asaltului formidabil al celor aproape 200 000 soldați ai generalului Cavaignac, investit cu puteri dictatoriale. Sînt uciși fără judecată 3 000 muncitori și operate aproximativ 25 000 arestări. Este o prefăcare a ceea ce va fi „săptămîna sîngeroasă” din 21-28 mai 1871.

28 iunie — generalul Cavaignac este numit președinte al Consiliului de miniștri.

4 noiembrie — se adoptă o nouă constituție. Puterea executivă este dată unui președinte ales doar pe 4 ani.

10 decembrie — alegeri pentru președinția Republicii franceze. Prințul Ludovic-Napoleon Bonaparte obține 5 572 836 voturi dintr-un total de 7 517 811.

1849

18 iunie — răscoala micilor burghezii, înfrîntă cu ușurință de trupe.

1850

15-27 martie — legea reacționară a învățămîntului adoptată la propunerea contelei Falloux, care limitează autonomia Universității și întărește influența bisericii asupra școlii.

6 iunie — legea cu privire la dreptul guvernului de a interzice societățile.

16 iulie — legea reacționară a presei: toate măsurile represive anterioare sînt completate și agravate.

1851

19 iulie — Adunarea Națională Legislativă respinge cererea de revizuire a Constituției, făcută de președintele Republicii pentru prelungirea mandatului său prezidențial.

2 decembrie — lovitură de stat dată de Ludovic-Napoleon Bonaparte.

20 decembrie — plebiscit. Lovitura de stat este aprobată sub teroare.

1852

21 noiembrie — plebiscit care aprobă restaurarea imperiului în Franța.

1 decembrie — restabilirea imperiului. Ludovic-Napoleon Bonaparte devine împăratul Napoleon III (1852-1870).

În semn de simpatie

Luptătorii pașoptiști români au vibrat cu sentimente de adâncă și constantă solidaritate alături de revoluționarii din țările europene. În corelarea de ansamblu a mișcărilor împotriva absolutismului și a vechilor orînduiri ei vedeau chează succesului în lupta pentru libertate, democrație și progres.

Profunde ecouri a avut în țările române revoluția din Franța, la care patrioții români aflați la Paris (Bălcescu, Rosetti, frații Brătianu, Negri, Mălinescu) au participat și cu armele în mîini pe baricadele din februarie.

Fragmentele pe care le reproducem sînt o ilustrare a acestei entuziaste adeziuni.

N. Bălcescu către V. Alecsandri*

„Paris 24 februarie 1848, 1-a zi a Republicii

lubite cetățene și amic!

Îți eram dator de mult un răspuns; mă plătesc astăzi dar în scurt, căci timpul îmi lipsește și sînt ostenit tare, de vreme ce de trei zile trăit-am tot pe ulițe. Află că naștea cea mare s-a ridicat și că libertatea lumii s-a mintuit. Minunata Revoluție, ce te cădsc amarnic că n-ai văzut-o cu ochii, va schimba fața lumii. Regele a fugit. Republica e proclamată de toți.

Îți alătur aici o ruptură din catifeaua ce acoperea tronul lui Louis Philippe, sfărîmat astăzi la 1½ ore. Însumi am smuls-o în Tuileries și m-am gîndit ca să-ți fac și ție o pîrtică și să-ți dovedesc că chiar în minutele cele mai mari și solenele ce am petrecut în viața mea cugetarea mea s-a întors către tine.

Nu poci a-ți scri mai multe. Adio.

Să trăiască Republica!!

Amicul tău, N. Bălcescu".

Gazeta de Transilvania, din 26 aprilie 1848, citînd ziarul Le Constitutionnel, relatează că puține zile după revoluție „locuitorii României șezători la Paris, aduseră guvernului provizoriu încredințarea de a lor călduroasă simpatie. Ei au fost primiți de d-nii Buchéz, Barthélemy-Saint-Hilaire și Adam.

Răspunzînd în numele guvernului provizoriu omagiului adus de români, Buchéz, adjunctul președintelui Consiliului Municipal, le-a spus printre altele:

„În numele guvernului provizoriu, noi primim cu recunoștință acest semn de simpatie, ce ne dăți d-voastră. Noi nu ne mirăm că d-voastre vă aflați împreună cu noi pe baricade. În Franța se proclamase de mult principiul fraternității națiunilor și d-voastre trebuie să ne socotiți ca pe frații d-voastre. Noi aflăm cu noi oameni din toate popoarele Europei (aflători în Paris) împlineind același lucru. Așa, ceea ce se făcu în Paris nu este numai lucru franțuzesc, ci este un lucru european. Ceea ce pe Franța a deosebit-o (distins) totdeauna este că ea primi pururea în sinul său pe toți oamenii, care au trebuit a se jertfi și care vîodă a se uni cu dînsa spre a face lucruri de jertfire [...] Avem însă cuvînt a crede că acest veac nu se va încheia pînă nu se va asigura deplin soarta Provinciilor Danubiene și ale celor Strădanubiene [Transdanubiene—n.r.] și pînă nu va domni libertatea în țările care fusesse primarul ei leagăn. Noi nici de cum nu putem uita întiele voastre serviciuri ce făcuse poporul vostru; istoria le păstră pe aceleași. Voi aveți dreptate a vă lăuda (d'être glorieux) cu trecutul vostru, și eu cred că fiii voștri vor fi vrednici (denni) de străbunii voștri».

După aceea, delegația română, odată cu exprimarea vînturilor de bucurie, a dat guvernului provizoriu un steag.

Di. Buchéz: «Noi primim steagul vostru; noi îl vom alătura la acele steaguri numeroase ale națiunilor Europei, care toate sînt aici reunite ca un simbol al uniunii popoarelor».

Solemnitatea se încheie cu strigarea la République! Vive le Gouvernement provisoire!».

La 19 iulie, într-o corespondență trimisă ziarului radical francez La Réforme, A.G. Golescu scria: „Glorie României! Onoare și Franței!... Luptînd pentru ea, în februarie, mai toți am sorbit din acest nobil izvor marile idei de libertate și fraternitate de care sîntem însușești».

În legătură cu frămîntarea revoluționară care cuprinsese Italia, publicația Pruncul român, din 17 iunie 1848, scria: „Italia întîiu ardică glasul cerînd libertatea; și în vreme ce bravi italieni se luptară încă în contra despotismului, se dă în capitala Franței și a lumii semnalul libertății. Acest semnal, dat pe malul Senei la 22, 23 și 24 februarie, răstoarnă guvernul ipocrit al lui Ludovic Filp, întemeiază Republica în Franța, și străbate chiar peste hotare; în toată Germania popoarele se ardică își cer drepturile lor cele eterne și rup lanțurile în care gemeau pînă acum; semnalul ajunge pînă în România și în Moldova, și poporul român nu rămîne surd la chemarea libertății, nu rămîne înapoi la obștească luptă a națiilor împotriva despotismului».

* Vezi Magazin istoric, nr. 4/1973.

1923-1973:

Răscoala antifascistă din Bulgaria

În noaptea de 8 spre 9 iunie 1923, poporul bulgar a trăit momente din cele mai dramatice. Cercurile reacționare au realizat o lovitură de stat, în urma căreia guvernul Uniunii Populare Agrare Bulgare (U.P.A.B.), condus de Al. Stamboliiski, a fost înlăturat; în țară s-a instaurat regimul fascist.

În zilele imediat următoare, mase populare înarmate în întreaga țară s-au împotrivit autorilor și adepților loviturii de stat. Riposta populară a fost însă înăbușită. La 5-7 august, Comitetul Central al Partidului Comunist Bulgar a adoptat hotărârea de a trece la pregătirea și înfăptuirea unei răscoale armate, în front unic cu U.P.A.B., pentru înlăturarea regimului instalat la 9 iunie și pentru instaurarea unui guvern muncitoresc-țărănesc.

Conform planului elaborat, răscoala trebuia declanșată în noaptea de 22/23 septembrie concomitent în toată țara, conducerea ei fiind încredințată unui Comitet militar revoluționar principal, din care au făcut parte Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Gavril Ghenov. S-a hotărât, de asemenea, ca în județul Vrața, din nord-vestul Bulgariei, să fie formate detașamente armate, care, trecând Munții Stara Planina, să vină în ajutorul insurgenților din Sofia, unde se presupunea că rezistența guvernamentală va fi deosebit de dîră. În acest scop, la 21 septembrie, membrii Comitetului militar-revoluționar principal au părăsit Sofia, îndreptându-se spre județul Vrața.

Într-un timp scurt, aproape întreaga țară a fost cuprinsă de flăcările luptei revoluționare, organizată și condusă de Partidul Comunist Bulgar. În 8 orașe și 440 sate a fost instaurată puterea muncitoarească-țărănească. Centrul răscoalei populare se afla în județul Vrața și în zonele înconjurătoare, regiune în care insurgenții au obținut cele mai însemnate victorii. Dar spre sfîrșitul aceleiași luni, răsculații au fost nevoiți să înceteze lupta și să-și caute salvarea în munți, în zonele în care nu avuseseră loc ciocniri armate, sau în țările vecine.

Deși reprimată, puternica răscoală de masă antifascistă din Bulgaria a avut un larg răsunet dincolo

**ACEL
SEPTEMBRIE
DE LUPTE...**

de hotărâre Bulgariei, înăbușirea ei în sine trezind largi acțiuni de protest din partea maselor muncitoare, a forțelor democratice din întreaga lume. În România, ecoul ei a fost deosebit de puternic. Înaintea și în timpul evenimentelor din septembrie 1923, în presa muncitorească din țara noastră au apărut numeroase luări de poziții, prin care erau demascate acțiunile regimului reacționar și se afirmau sentimentele de solidaritate cu poporul bulgar în lupta sa dreaptă. După înfrângerea răscoalei, prin scrisori, manifeste, apeluri și pe alte căi, proletariatul român a lansat o largă campanie de sprijinire morală și materială a imigranților bulgari, care-și căutaseră salvarea în România, a oamenilor muncii din Bulgaria supuși terorii fasciste.

Aniversând anul acesta — subegida UNESCO — glorioasele lupte din septembrie 1923, poporul bulgar cinstește memoria tuturor fiilor săi care și-au dat viața în numele libertății, democrației și progresului, pentru ca astăzi Bulgaria să fie o țară socialistă.

Paginile ce urmează redau un episod al luptelor din septembrie 1923, evocat în Memoriile lui Vasil Kolarov*, membru al Comitetului militar-revoluționar principal.

Crîșan ILIESCU

Poporul cu arma în mână

VASIL KOLAROV

„...La Oreahovo, Biala Slatina și Kneja răscoala se desfășura cu succes; acolo ea era condusă de tovarășii Gheorghe Mihailov, Ferdinand Kozovski, Ivan Petrov și Petăr Șabanski, ofițeri în rezervă. S-a stabilit legătura cu aceste raioane, iar Comitetul militar revoluționar principal a ordonat detașamentelor care se deplasau pe cai și cu căruțe să se îndrepte spre Vrața.

Răscoala a izbucnit, de asemenea, la Lom, Kula și Belogradcik, a cuprins numeroase sate din raioanele Vidin și Lom. La început, la Lom, insurgenții au ocupat cea mai mare parte a orașului. Dar garnizoana,

sprijinită de poliție, a opus rezistență cu un puternic foc de mitraliere. Detașamente din satele înconjurătoare, răscolate sub comanda tovarășilor Aleksandăr Karastoianov (Purko), Nikola Avramov, G. Moskov și alții s-au îndreptat spre oraș, dar n-au putut trece de focul mitralierelor.

Despre popularitatea răscoalei stă mărturie faptul că a cuprins întreaga populație — bărbați și femei; chiar și preoții au fost nevoiți să-și urmeze enoriașii pe drumul ales de ei, al luptei armate contra fascismului și reacțiunii...

* Vasil Kolarov, *Spomeni*. Izdatelstvo na Bălgarskata Komunističeska Partia. Sofia, 1968.

Titlul și subtitlurile fragmentului publicat aparțin redacției revistei *Magazin istoric*.

La Statul major principal* a sosit părintele Andrei, șeful detașamentului din Medkovo, pentru a cere ajutor. Acest preot era un tovarăș al nostru, membru de partid, revoluționar convins și militar viteaz care-și greșise profesia; purta rasă și potcap, dar n-avea nimic comun nici cu Biserica, nici cu Dumnezeu. Conducerea bisericească îi interzisese să mai officieze, dar el avea o mare autoritate în fața populației. Cu o statură impunătoare și figură impresionantă, cu barba și părul fluturând impetuos, el insufla respect. Ne-a vorbit despre situația grea creată la Lom și a cerut să-i dăm „numai un tun” cu câteva obuze, cu care să-și termine treaba.

Conform directivelor, în toate raioanele răsculate, în toate orașele și satele unde puterea trecuse în minile insurgenților, s-au format Comitete militare-revoluționare. În o serie de locuri, oamenii muncii au fost mobilizați pentru completarea detașamentelor; s-a trecut la pregătirea mobilizațiilor, s-au deschis depozitele de armament și muniție ale armatei, dar, din păcate, tunurile au fost găsite fără închizătoare; s-a trecut la rechiziționarea alimentelor din depozite și de pe moșii, pentru a se asigura hrana armatei insurecționale și a populației; s-au deschis ateliere de croitorie și cizmărie pentru armată; în orașul Ferdinand a fost organizat și a funcționat foarte bine un spital pentru răniți, condus de un tovarăș al nostru, doctorul Iliev.

Concomitent au fost luate măsuri împotriva elementelor fasciste invetrate [...] și pentru paza băncilor, a averii de stat și obștești. Puterea revolu-

* Statul major principal era stabilit în orașul Ferdinand, azi Mihailovgrad, oraș ce fusese cucerit de insurgenti în noaptea de 22/23 septembrie - n.t.

Locuitori ai orașului Plevna, arestați pentru că au participat la mișcările antifasciste izbucnite îndată după lovitură de stat din iunie 1923

În pp. 58-59: revoluționar convins și militar viteaz care-și greșise profesia, părintele Andrei în fruntea detașamentului care a luptat cu eroism împotriva fascismului și reacțiunii (tablou de St. Venev)

ționară n-a permis manifestări de răzbunare personală, nici acțiuni teroriste.

Secretul victoriei: o ofensivă continuă

[...] Bătălia pentru Vrața se anunța grea. Nu numai că acolo exista o garnizoană care dispunea de artilerie, dar sosiseră trupe și din alte orașe, unde răscola nu izbucnise. Succesul putea să-l aducă doar o impetuoasă ofensivă prin surprindere, cu toate forțele de care dispuneam, din mai multe direcții. Așa s-a și hotărât. Pe șoseaua Ferdinand-Vrața, prin satul Stubel și gara Krivodol, au plecat trei detașamente totalizând aproximativ 2 000 persoane; pe șoseaua Boicinovți-Vrața, un detașament de circa 500 persoane, iar pe șoseaua Berkovița-Vrața, un mic detașament de 200 persoane. Unitățile înaintate ale detașamente-

lor au ocupat gările Boicinovți și Krivodol.

Înainte însă ca principalele forțe insurecționale să ajungă la gara Krivodol, detașamentul care se afla acolo a fost atacat și învins de forțele dușmanului, superioare din punct de vedere numeric, care au continuat apoi ofensiva către stația Boicinovți, pe care au ocupat-o seara cu circa 400 infanteriști și 150 albgardiști ruși, cu șase mitraliere și două tunuri. În aceeași noapte detașamentele revoluționare au încercuit trupele guvernamentale lângă Boicinovți și a doua zi (25 septembrie) a început o luptă sîngeroasă, a cărei soartă n-a putut fi hotărâtă pînă seara. Trupele guvernamentale au rămas pe pozițiile lor. Atunci, comandamentul insurgent a format un detașament de șoc, din comuniști, care s-a aruncat asupra dușmanului. Acest act eroic a însuflețit toate detașamentele răsculaților,

care au pornit o luptă grea, terminată prin înfrângerea totală a trupelor guvernamentale. În mîinile răsculaților au căzut 400 puști, 6 mitraliere, două tunuri și cîteva vagoane cu muniții...

În aceeași zi, mici detașamente ale noastre au luptat cu succes și în direcția Belogradcikului, lîngă satele Gorni Lom și Rujinți.

Între timp, un nou și puternic detașament ina-

bușirea răscoalei în Capitală, guvernul a putut dispune liber de trupele din Sofia pentru a le trimite către Berkovița și Ferdinand. Între acestea se aflau și unități blindate; au apărut și avioane fasciste care lansau manifeste, în care răsculaților li se promitea amnistia, cu condiția să-și părăsească conducătorii și să se predea.

Au fost zile de mare încordare. Nimeni nu cu-

După primele victorii, trupele noastre n-au mai fost în stare să facă nici un pas înainte. Ceva mai mult, dușmanul avea inițiativa și ne ataca pe frontal și din flanc. Apoi pericolul a apărut și din spatele frontului, deoarece trupele din Vidin, întărite cu artilerie, fuseseră transbordate la Lom, cu vaporul. Ele cuceriseră orașul și înaintau spre sud.

Pentru noi toți, de la Comitetul revoluționar principal și pînă la luptătorii de rînd, a devenit clar că raioanele răsculate din nord-vestul Bulgariei sînt înconjurate din toate părțile de forțele armate fasciste care, nicăieri în țară, nu fuseseră angajate serios. Aceasta a subminat credința în victoria răscoalei și a slăbit spiritul ofensiv în tabăra noastră. Detașamentele din Biala Slatina și Kneja manevrau undeva, la flancul stîng, dar nu se hotărâu să se îndrepte spre Vrața și să ușureze în acest mod situația din localitatea Ferdinand. Detașamentul din Berkovița se retrăgea sub presiunea forțelor inamice superioare care veneau dinspre Sofia...".

Suprema jertfă de acum cîntizeci de ani a miilor de patrioți bulgari ce s-au ridicat, cu arma în mînă, împotriva tiraniei fasciste, sacrificiul celor 29 000 partizani și simpatizanți ai acestora căzuți în lupta antifascistă în anii ultimei conflagrații mondiale rodesc în marile realizări obținute în anii construcției socialiste de poporul vecin și prieten, în aportul lui la marea cauză a păcii și prieteniei între popoare.

Si tot într-un septembrie, dar peste mai bine de două decenii, în 1944, luptătorii antifasciști bulgari își fac intrarea triumfală în Sofia

mic a apărut lîngă gara Krivodol. Faptul că din Vrața au fost trimise împotriva orașului Ferdinand, una după alta, trupe guvernamentale (între ele erau unități din Vrața, Șumen, Sofia, Ruse), iar răsculații au fost obligați să treacă la apărare, era un semn alarmant.

Unități fasciste au apărut și la Petrohan*. După înă-

noștea somnul sau odihna; la Statul major principal se lucra neîntrerupt, zi și noapte. Dar îngrijorătoare nu erau nici oboseala, nici epuizarea, ci criza morală care se strecura în rîndurile trupelor răsculate.

Pentru a învinge, o răscoală trebuie să fie în continuă ofensivă și să obțină permanent succese, fie chiar și mici. Dacă trece în apărare, este pierdută. Asta se învață din experiența tuturor răscoalelor populare.

* Este vorba de trecătoarea din Munții Stara Planina, pe unde trece șoseaua Sofia-Berkovița-Mihailovgrad - n.t.

CORPUS IURIS CIVILIS

GEORGE BIANU

„Împăratul trebuie să devină celebru nu numai prin arme; el trebuie să fie înarmat și cu legi, pentru a fi în stare să guverneze în timp de pace, ca și în timp de război”. Cuvintele aparțin lui Justinian (527-565 e.n.), împăratul Bizanțului, care le-a și pus în aplicare, înfăptuind o amplă operă legislativă.

Succesor al Imperiului roman, Bizanțul moștenise și dreptul roman. După o evoluție îndelungată, acesta ajunsese să cuprindă, în secolul VI e.n. o imensitate de norme juridice, a căror aplicare devenise haotică datorită, în primul rând, lipsei unei evidențe a prevederilor în vigoare. Nici juriștii nu mai cunoșteau normele juridice aplicabile. Adoptate de-a lungul secolelor — în timpul republicii romane și al Imperiilor roman și bizantin — ele s-au diversificat în legi, hotărâri ale Senatului, edicte, rescripte, mandate și decrete ale împăraților, toate acestea dezvoltate și perfecționate de jurisconsulții ca Papinianus, Paulus, Ulpianus, Gaius, Modestinus.

Împăratul Justinian a încredințat opera de sistematizare a legislației unor comisii,

din care făceau parte cărturari cunoscuți ca Trebonius, Teofil și Doroteus. Astfel au fost adoptate: în 529, Codex Justinianus, cuprinzând constituțiile imperiale edictate începând cu perioada împăratului Hadrianus până la Justinian, apoi în anii următori Digestele (Pandectele — în limba greacă), care sintetizează operele jurisconsulților romani din perioada clasică (sec. I-III), Novelele reproducând decretele adoptate sub domnia lui Justinian, precum și Instituțiile, un manual elementar de drept, cu putere de lege.

Opera de codificare înfăptuită sub domnia lui Justinian a devenit cunoscută sub denumirea de Corpus iuris civilis. Cel mai vechi exemplar, datînd din sec. VI, se păstrează la Biblioteca Lorenziana din Florență. Documentul are o incontestabilă însemnătate istorică. Căci dacă Roma a creat alfabetul dreptului, limba și tehnica juridică, preciziunea și claritatea definițiilor juridice, normele cuprinse în Corpus iuris civilis constituie principala și, sub multe aspecte, unica sursă prin care dreptul roman a fost transmis posterității.

Comisiile de codificare instituite de Justinian au prelucrat un material imens. Numai Codex Justinianus cuprinde 4 652 legi imperiale, iar pentru elaborarea Digestelor au fost cercetate aproximativ 2 000 lucrări (conținând 3 milioane rînduri) și întocmite 9 123 extrase din 39 autori, comisia de redactare referindu-se și la alți 51 juriști romani.

Să ne oprim, în cele ce urmează, asupra Digestelor, publicate în anul 533, lucrarea cea mai importantă — fiind cea mai cuprinzătoare și mai sistematică — din Corpus iuris civilis. Divizate în 50

„cărți”, fiecare carte se împarte, la rîndul ei, în mai multe titluri (cu excepția cărților 30-32, reunite sub un singur titlu). Digestele au în total 429-432 titluri (în funcție de diferite manuscrise), compuse din fragmente, fiecare fragment reprezentînd un extras dintr-o operă a unui jurisconsult.

Cărțile Digestelor nu au denumiri speciale, după cum nici conținutul lor nu este totdeauna unitar. Cartea 1, spre exemplu, se referă la justiție și drept în genere, la originea și izvoarele dreptului, precum și la diverse funcții publice. Următoarele,

Fragment din Digeste,
aflat în Biblioteca Lorenziana
din Florența

EXPL. DIG. SIVPANDICTAN
INORD. LIB. OVINIVS
DIVD. ANTEM LIB. PRIMVS

ITALIA

pină la cartea 46 inclusiv, cuprind norme de drept civil material și procesual, iar cărțile 47 și 48 sînt consacrate normelor de drept penal material și procesual. Dispozițiile privind căile de atac juridic constituie obiectul cărții 49, iar ultima carte cuprinde prevederi referitoare la diferite ramuri de drept.

„Nu pentru fiecare în parte, ci pentru toți“

Există în *Digeste* numeroase fragmente în care sînt definite, cu o deosebită concizie și claritate, concepte fundamentale ale științei juridice, ca teza lui Ulpianus (Cartea 1, titlul 1) despre dreptul pu-

blic și privat: „Dreptul public este cel care se referă la organizarea statului roman, pe cînd dreptul privat privește interesul particularilor; [...] există interese de ordin public, altele de ordin privat [...]“ În aceeași carte este consemnat și cunoscutul adagiu al lui Ulpianus: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* („Preceptele dreptului sînt acestea: a trăi cinstit, a nu vătăma pe altul, a da fiecăruia ceea ce este al său“). Sau teza jurisconsultului Florentinus: „Trebuie să respingem violența și vătămarea nedreaptă adusă persoanei, căci dreptul stabilește că cel care a făcut ceva pentru apărarea corpului său, a acționat legitim; și întrucît natura a stabilit între noi o oarecare rudenie, este o crimă atunci cînd un om unește împotriva altuia“.

În titlul 3 al cărții 1 sînt notate considerații privind caracterul dreptului, citindu-se jurisconsultul Celsus: „Dreptul nu se rînduiește pentru ceea ce se poate produce întîmplător, într-un caz izolat [...] Căci dreptul trebuie să fie adaptat mai ales acelor cazuri care se produc frecvent și ușor, iar nu celor ce se produc foarte rar“. La aceasta se adaugă un fragment din Paulus: „Căci ceea ce s-a săvîrșit într-un singur caz sau în două este [...] trecut cu vederea de legiuitor“

și din Ulpianus: „Dreptul se rînduiește nu pentru fiecare om în parte, ci pentru toți“.

Sînt formulate, de asemenea, indicații prețioase cu privire la aplicarea dreptului, arătîndu-se că: „Toate cazurile nu pot fi cuprinse de legi“, dar „Cînd în vreo problemă oarecare înțelesul legii este clar, cel ce exercită jurisdicția trebuie să o aplice împrejurărilor asemănătoare și să pronunțe hotărîrea pe această bază“. Referindu-se la Celsus se spune: „A cunoaște legile înseamnă a reține nu cuvintele lor, ci conținutul și importanța lor“ și „Este injust ca, fără a cerceta întreaga lege, să soluționezi o cauză [...] numai pe baza unei părți din lege“.

Pentru toate timpurile rămîne valabil principiul consemnat în fragmentul 29 din titlul 3 al cărții 1: „Procedează împotriva legii acei care face ceea ce este interzis de lege, eludă legea acel care, respectînd litera legii, ocultează sensul ei“. În continuare este reprodusă opinia lui Ulpianus: „Este eludată legea atunci cînd se face ceea ce legea nu voințe să fie făcut, dar fără să interzică aceste fapte, și așa cum se deosebește cuvîntul rostit de gînd, tot așa se deosebește eludarea legii de călcarea ei“.

Puțină poezie și multă proză

Interesul claselor dominante ale timpului pentru asigurarea păstrării averii lor se reflectă și în faptul că peste un sfert din conținutul **Digestelor** este consacrat normelor succesiunii legale și testamentare. Sînt reglementate amănunțit, spre exemplu, problemele referitoare la dotă în cazul decesului unuia din soți. Astfel, cartea 23, titlul 3, fragmentul 6 consfințește teza jurisconsultului Pomponius potrivit căreia, în caz de moarte a fiicei măritate, dota se restituie tatălui acesteia, ca el să nu sufere paguba de a-și fi pierdut și fiica, și banii. Deși în aceeași carte, în titlul precedent, căsătoria este definită — poetic — ca o comunitate de drept divin și laic, măsurile cu privire la dotă sînt foarte prozaice, ca nu cumva socrul să-l înșele pe ginere și invers.

„Dreptul roman — scrie F. Engels — este în asemenea măsură expresia juridică clasică a raporturilor de viață, a raporturilor din sînul unei societăți în care domnește proprietatea particulară, încît nici una din legislațiile

următoare nu a reușit să-mai aducă vreo îmbunătățire substanțială în acest domeniu”. Să luăm ca exemplu fie și titlul 3 („Despre violenție”) din cartea 4, unde citim: „Ceea ce spune vinzătorul pentru a-și lăuda marfa trebuie considerat ca nespun și nefăgăduire”, cu alte cuvinte vinzătorul nu poate fi tras la răspundere pentru reclama pe care o face mării sale. Aceași mentalitate se reflectă și în prevederea: „În ceea ce privește prețul de cumpărare și vânzare, este îngăduit, prin firea lucrurilor ca părțile să se înșele una, pe alta”.

Datorită, de bună seamă, termenului scurt — de 3 ani — în care au fost întocmite **Digestele**, ele conțin și numeroase contradicții. Ne vom limita la un exemplu. În cartea 12, titlul 1, se citează un fragment din Ulpianus, cu o referire la juristul Iulianus, potrivit căruia dacă cineva dă o sumă de bani cu intenția de a o

dăruia, dar cel care o primește o consideră un împrumut, „banii nu devin proprietatea primitorului”. Dimpotrivă, în cartea 41, titlul 1, se consfințește o teză contrarie, citindu-se un fragment din opera aceluiași Iulianus: „Căci deși îți remiti o sumă de bani determinată, cu intenția de a ți-o dăruia, iar tu o primești ca împrumut, este recunoscut că proprietatea trece asupra ta”.

Corpus iuris civilis este un monument legislativ care a exercitat o puternică înrîurire asupra sistemelor juridice din numeroasele țări care au receptat dreptul roman. El n-a rămas fără ecou nici în țările române, a căror legislație medievală, s-a inspirat nemijlocit din acest izvor, după cum, mai târziu, în 1864, Codul civil român, avînd ca model Codul civil francez a fost influențat de legislația lui Justinian prin intermediul dreptului francez.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Hulot M., *Les Institutes de l'Empereur Justinien*, Metz-Paris, 1806; Etienne L., *Institutes de Justinien*, 2 volume, Paris-Aix, 1846-1847; Ortolan M., *Histoire de la législation romaine*, Paris, 1855; Vasiliev A.A., *Histoire de l'Empire byzantin*, tome I, Paris, 1932; Pereterski I.S., *Digestele lui Justinian*, București, 1958.

O colecție MAGAZIN ISTORIC — o veritabilă enciclopedie a marilor probleme de istorie națională și universală

Pentru a o avea la îndemînă — nu uitați să reînnoiți abonamentul dv. pînă la data de 17 a fiecărei luni. După cum știți ABONAMENTELE se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, din instituții și de la sate. Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROM-PRESFILATELIA” — Serviciul Import-Export presă — București — Calea Griviței nr. 64-66, P.O.B. — 2001.

REPUBLICA SOCIALISTĂ CECOSLOVACĂ ȘI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA, ÎNVĂȚÎND
DIN ISTORIE CĂ PACEA NECESSITĂ CONVÎNȘIRE ARMĂTĂ ÎNTRE POPOARELE DIN
EUROPA/.../ RECUNOSCÎND CĂ ACORDUL DE LA MÜNCHEN DIN 29 SEPTEMBRIE 1938 A
FOST ÎMPUS REPUBLICII CECOSLOVACE DE REGIMUL NAZIST SUB AMENINȚAREA CU FORȚA
/.../ AU CĂZUT DE ACORD DUPĂ CUM URMEAZĂ :

ARTICOLUL I

REPUBLICA SOCIALISTĂ CECOSLOVACĂ ȘI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA CONSIDERĂ
ACORDUL DE LA MÜNCHEN DIN 29 SEPTEMBRIE 1938, AVÎND ÎN VEDERE RELAȚIILE LOR
RECIPROCE ÎN CONFORMITATE CU ACEST TRATAT, DREPT NUL /.../

(TRATAT PRIVIND RELAȚIILE DINTRE REPUBLICA SOCIALISTĂ
CECOSLOVACĂ ȘI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA, PARAFAT
LA BONN, LA 20 Iunie 1973)

30 SEPTEMBRIE 1938: VINEREA NEAGRĂ DE LA MÜNCHEN

CRISTIAN POPIȘTEANU

După Anschlussul din 11 martie 1938, prin care Austria a încetat să mai existe ca stat independent și suveran, fiind anexată celui de-al III-lea Reich, politica și diplomația europeană au fost dominate de noile pretenții expansioniste hitleriste în direcția Cecoslovaciei. Organul central de presă al Partidului Comunist Român, Scînteia Ilegală, scria cu clarviziune, la 1 aprilie 1938, la numai două săptămîni după lichidarea frontierei între Austria și Germania: „Ocuparea Austriei marchează cea mai însemnată etapă pentru declanșarea războiului. Ocuparea Austriei dă lui Hitler cheia pentru sugrumarea Cecoslovaciei și pentru subjugarea economică și politică a tuturor țărilor din Bazinul Dunărean și

din Balcani". O altă analiză a P.C.R. (un document de partid din aprilie 1938) atrăgea atenția asupra întregului mers politic, economic, militar al evenimentelor ce aveau să urmeze Anschlussului: „Prin ocuparea Austriei, fascismul german a stabilit granița comună cu Italia lui Mussolini, a tăiat Europa în două, separând Franța de aliații săi, statele din Mica Înțelegeră, și va îngreua enorm legăturile economice între aceste țări și Franța, Belgia, Anglia, va pune aceste state mult mai mult sub influența sa economică și la prima ocazie va preface tot sud-estul Europei în bază pentru ducerea războiului pentru reîmpărțirea lumii". La 21 martie 1938, titularul diplomației franceze, Joseph Paul Boncour, avea să sesizeze amploarea pericolului, spunind ministrului României la Paris: „A nu interveni întru salvarea Cehoslovaciei, este a admite hegemonia germană în centrul și sud-estul Europei".

Dar Paul Boncour avea să părăsească peste puține zile palatul de pe Quai d'Orsay, iar succesorul său, George Bonnet, împreună cu primul ministru Edouard Daladier și mină în mină cu omologii lor britanici Lord Halifax* și Sir Neville Chamberlain aveau să pazeze — după convorbirile lor secrete de la finele lunii aprilie — pas cu pas drumul concesiilor către dictatorul de la Berchtesgaden. Istoria a calificat acest drum care a dus la cel de-al doilea război mondial, drept drumul conciliatorilor. Dar atunci, în primăvara și vara anului 1938, Europa trăia nemijlocit în pasul cadrului amenințărilor și șantajului nazist, combinat cu valsul cedărilor și suspinelor guvernelor de la Londra și Paris. La adăpostul tiradelor cu care-i ametea pe diplomații occidentali, printre strigătele despre „nefericirea" minorității germane — sudeții — din Cehoslovacia, Hitler își făcea nestingherit jocul.

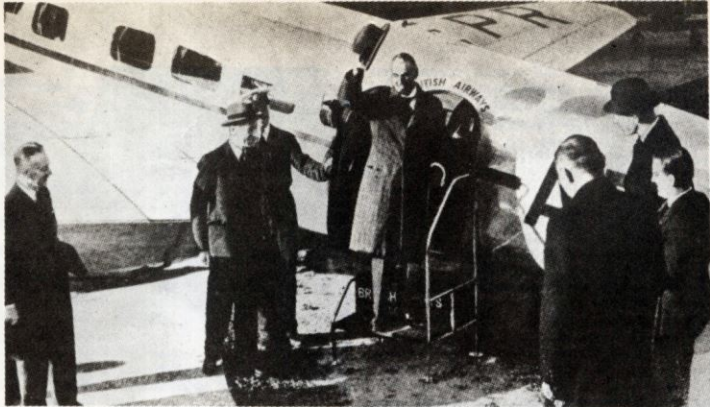
„Planul verde“ la ordinea zilei

În seara zilei de 11 martie 1938, în vreme ce statul austriac trăia ultimele sale ore independente sub iminența intrării trupelor naziste pe teritoriul său, la *Haus der Flieger* („Casa aviatorilor"), unul din cele mai somptuoase locuri de recepții din capitala Germaniei, peste 1 000 diplomați, politicieni, artiști, ofițeri superiori, ziariști erau invitați Reichsmarschallului Hermann Goering. Plimbându-și din salon în salon fastuoasa uniformă care-i încorseta obezitatea, Goering făcea onorurile de amfitrion cu o exuberanță ca și cum cel de-al III-lea Reich ar fi fost pe cale să devină cea mai pașnică dintre lumile terestre. În mijlocul selectei asistențe, una oaspete se îndreptă spre Goering, emoționat și tremurând, întrebându-l ce se va întâmpla cu țara sa în acea noapte. „Fiți liniștiți — îl asigură amfitrionul. E vorba doar de anexarea Austriei. Aceasta nu va atinge cu nimic țara dv." Ministrul Cehoslovaciei la Berlin, ca și alți diplomați de față la această scurtă convorbire, au transmis de îndată guvernelor lor importanta asigurare a înaltului personaj nazist. Asigurare fără nici o valoare, ca și altele altele pe care, începând cu Hitler și terminând cu ultimul dintre miniștrii săi, orice demnitar fascist era gata să le dea oricând și oricui pentru ca sub acoperământul minciunii să poată pregăti noile agresiuni.

Occupat să tranșeze ultimele simulacre ale afacerii austriece — plebiscitul — Hitler a amânat până la 21 aprilie directivele pentru Cehoslovacia. În acea zi el l-a chemat pe generalul von Keitel, ce-

rându-i să aducă dosarul „Planului verde". Era numele de cod al operațiunii de invadare a Cehoslovaciei. Încă la 24 iunie 1937 (când a fost amintat, datorită tergiversărilor anteriorului ministru de Război, generalul von Blomberg) și apoi, din nou, la 5 noiembrie același an, Hitler lăsase clar să se înțeleagă că anul 1938 va fi anul acestei operații. Diferitele servicii ale comandamentului Wehrmachtului au adunat între timp mii de date și au elaborat variantele necesare, așa încît, la 21 aprilie, șeful nazist a putut să se lase chiar furat de imaginație în discutarea lor. Astfel, Hitler l-a întrebat chiar pe Keitel ce părere ar avea despre aplicarea soluției nr. 3: o acțiune provocatoare pusă în seama guvernului cehoslovac, prin care ministrul german la Praga, Eissenlohr ar fi ucis în timpul unei manifestații. Această soluție n-a mai figurat în proiectele ulterioare. Consfățuirea a stabilit pregătirea urgentă, ultrascretă a planurilor invadării Cehoslovaciei. O neașteptată urmare a consfățuirii din 27 aprilie a fost însă opoziția generalului von Beck — șeful Statului major general al armatei germane — opoziție care s-a soldat cu retragerea sa din cadrele active ale Wehrmachtului. Hitler s-a consacrat examinării amănunțite a „Planului verde". La 20 mai — o nouă consfățuire la Obersalzberg, la 28 mai — o amplă conferință strategică la Berlin, cu participarea lui Goering, Raeder, Brauchitsch, Jodl, iar la 30 mai — elaborarea directivei operaționale a „Planului verde" semnată de Hitler: „Hotărîrea mea de neclintit este de a zdrobi Cehoslovacia printr-o acțiune militară, într-un viitor foarte apropiat". Acest viitor foarte apropiat avea fixată și o dată — 1 octombrie 1938.

* Inlocuitorul lui Anthony Eden care demisionase la 20 februarie 1938, în urma divergențelor de atitudine dintre el și premierul Chamberlain față de dictatorii de la Roma și Berlin.

Chamberlain se îmbarcă, la 15 septembrie 1938, pentru Berchtesgaden, în speranța că o convorbire cu Hitler ar îmbunătăți situația

Prologul

În chiar clipele în care O.K.W. lucra zi și noapte la definitivarea „Planului verde”, între avizarea sa de la Obersalzberg și conferința de la Berlin, Hitler a lansat din nou opinii publice mondiale, ca și statelor direct vizate, obișnuita perdea de fum a minciunilor sale. La 23 mai 1938, de la reședința sa din Berchtesgaden, Führerul a dat dispoziție să fie convocat ministrul Cehoslovaciei pe Wilhelmstrasse și să i se comunice textual că Reichul german nu nutrește nici un fel de planuri agresive împotriva Republicii Cehoslovace, iar toate informațiile cu privire la concentrările de trupe germane în Saxonia și Silezia sînt pure zvonuri. După cum se vede, diplomația și mașina de război hitleriste se pregăteau de agresiune fiecare pe contul ei.

Potrivit scenariului obișnuit, declarația liniștitoare transmisă la Praga, la 23 mai, din dispoziția lui Hitler, nu a împiedicat ca în lunile iunie, iulie, august, septembrie, torentul amenințărilor naziste să țină întreaga lume pe pragul maximei încordări. Fabricînd și provocînd „criza cehoslovacă”, liderii naziști nu omiteau să manipuleze cu ajutorul Coloanei a V-a o mare parte din opinia publică occidentală, prea puțin dispusă să-și facă griji pentru cele ce se petreceau undeva în Europa Centrală. Deși serviciile de informații britanice dețineau amănunte despre „Planul verde”, ca și despre disensiunile din sinul cercurilor conducătoare militare și politice ale celui de-al III-lea Reich cu privire la

capacitatea de a aplica o reușită strategie militară față de una din cele mai reductabile armate de pe continent, cum era cea cehoslovacă, guvernele de la Londra și Paris au sugerat insistent și fără menajamente la Praga o atitudine de moderație și receptivitate maximă față de pretențiile hitleriste. În luna septembrie s-au consumat cele două întreveneri Chamberlain-Hitler la Berchtesgaden (15-16 septembrie) și Godesberg (22-23 septembrie). Vineri 23 septembrie, orele 11 dimineața, Führerul a înmînat lui Chamberlain un document, o hartă și cîteva anexe, potrivit cărora, în termen de 5 zile, Cehoslovacia trebuia să cedeze Reichului în întregime și fără a evacua nici o instalație, întregul teritoriu stabilit la Berlin ca fiind locuit de minoritatea germană, sudetii. Venind după o suită interminabilă de concesii făcute Germaniei în problema cehoslovacă, documentul a smuls premierului englez următoarea exclamație: Bine, dar acesta este un ultimatum!

Din acel moment, ceasornicele politicii europene au început să se învîrtească în ritmul ultimatumului, reinnoit de Hitler, luni, în fața ambasadorului englez la Berlin — Henderson.

— Nu mai pot lăsa lucrurile să treneze multă vreme. Aștept răspunsul cehoslovac pînă miercuri, 28, orele 14. E ultima aminare.

Führerul și-a repetat apoi amenințarea în discursul rostit în aceeași seară la Palatul sporturilor.

În vreme ce diviziile incluse în „Planul verde” se îndreptau spre bazele lor de pornire, politicienii și diplomații apuseni

se lansau într-o cursă contra cronometru pentru a găsi o formulă de a satisface pe calea concesiilor apetitul expansionist al Führerului. Această cursă era prologul Munchenului.

Într-un sens contrar, declarații lucide și responsabile avertizau asupra miopiei politice a conciliatorilor, care-i lăsaseră mină liberă lui Hitler. De la tribuna Ligii Națiunilor, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, Maxim Litvinov, adresa un avertisment oficial spunând:

„[...]Actualmente, Cehoslovacia suferă un amestec în treburile sale interne din partea unui stat vecin și este în mod public și categoric amenințată că va fi atacată. Unul dintre cele mai vechi, mai culte, mai muncitoare dintre popoarele Europei, care și-a cîștigat independența după secole de opresiune, poate hotărî astăzi sau mâine să ridice arma în apărarea independenței sale.

Un eveniment ca dispariția Austriei a trecut neobservat de către Liga Națiunilor. Înțelegînd semnificația acestui eveniment pentru destinul întregii Europe, și în mod special pentru Cehoslovacia, guvernul sovietic, imediat după Anschluss, s-a adresat în mod oficial Marilor Puteri europene cu propunerea de a delibera în colectiv asupra posibilităților sale consecințe, pentru a adopta măsuri colective, capabile a le preîntîmpina. Spre regretul nostru, această propunere — de care dacă s-ar fi ținut seama ne-ar fi putut salva de pericolul pe care, astăzi, întreaga omenire îl resimte pentru soarta Cehoslovaciei — nu a fost primită cum se cuvine...”

Winston Churchill a adresat presei din Londra la 21 septembrie o declarație: „Împărțirea Cehoslovaciei sub presiunea Angliei și Franței echivalează cu capitularea completă a democrațiilor apusene în fața amenințării naziste cu forța. O asemenea concesie nu va aduce pacea sau securitatea nici Angliei, nici Franței. Dimpotrivă, ea va plasa aceste două națiuni într-o situație din ce în ce mai precară și mai periculoasă. Numai neutralizarea Cehoslovaciei înseamnă eliberarea a 25 de divizii germane, care vor amenința frontul de Vest; pe deasupra, naziștii triumfători au drum deschis către Marea Neagră. Cehoslovacia nu e singura amenințată, ci libertatea și democrația tuturor națiunilor. Cine crede că securitatea poate fi obținută aruncînd un stat mic în gura lupului, greșeste total. Potențialul militar al Germaniei va crește în scurt timp mai repede decît va fi posibil Franței și Marii Britanii să ia măsurile necesare propriei lor apărări.”

Din trei capitale, Washington, Londra, Paris, a pornit în primele ore ale zilei fatidice de 23 septembrie ideea unei conferințe internaționale care să soluționeze „criza cehoslovacă” în sensul pretențiilor

Îmbrăcat în uniformă albă, care-i accentuează obezitatea, Goering așează un zîmbet cordial în mîna ce-l duce — alături de Edouard Daladier — la Casa Führerului

lor hitleriste, fără a se recurge la arme (armata cehoslovacă fusese deja mobilizată, în Anglia și în Franța rezerviștii erau chemați sub drapel, în vreme ce la microfoanele BBC-ului Neville Chamberlain se lamenta: „Cît este de oribil, de fantastic, de necrezut ca noi să fim pe punctul de a săpa tranșee și a ne pune măștile de gaze din cauza unei neînțelegeri care s-a întîmplat într-o țară îndepărtată între oameni despre care noi nu știm nimic”). Președintele Cehoslovaciei, Eduard Beneš, premierul englez îi scria: „Potrivit informațiilor guvernului Majestății Sale, forțele germane au primit ordin de a trece frontiera Cehoslovacă, dacă pînă mâine guvernul cehoslovac nu va fi acceptat propunerile germane. Aceasta va avea drept rezultat invadarea Boemiei și nici o acțiune a vreunei alte puteri n-o va putea împiedica. Guvernul Majestății Sale nu poate să-și asume responsabilitatea de a vă sfătui ce trebuie să faceți: dar el consideră că aceste informații trebuie să vă parvină de îndată”.

Și atunci, în acel moment, Chamberlain s-a gîndit să-l asocieze pe Mussolini inițiativei unei conferințe în patru: Anglia, Franța, Germania, Italia. Baletul diplomatic s-a precipitat la Roma.

Ministrul de Externe italian, Ciano, notează în jurnalul său din ziua de 28 septembrie: „Ora zece. De-acum în patru ore ostilitățile vor începe. În acest moment, ambasadorul britanic Perth cere o audiență. Îmi primesc îndată. Foarte emoționat îmi spune că Chamberlain face apel la duce pentru o intervenție amicală în aceste ultime ore considerate încă a fi utile pentru a salva pacea și civilizația. El repetă garanția pe care Franța și Anglia au oferit-o deja privind restituirea regiunii sudetilor”. Ciano l-a

informat numaidecît pe Mussolini, care a fost încîntat să poată apărea în postura de arbitru al situației europene în ultima oră de pace. Din biroul său, Mussolini a cerut telefonic legătura cu Attolico, ambasadorul italian la Berlin. Iată conversația înregistrată:

— Aici ducele! Mă auzi bine?

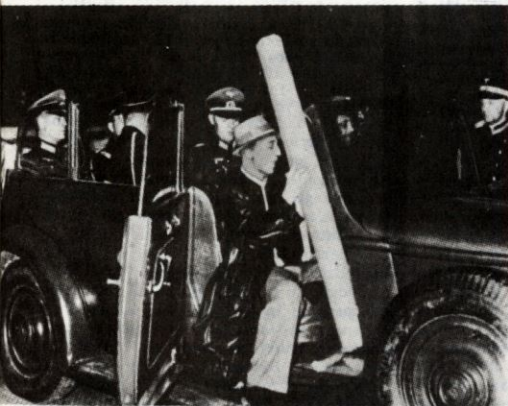
— Da, vă ascult.

— Cereți imediat audiență la cancelar. Spuneți-i că guvernul britanic mi-a cerut — prin lordul Perth — să intervin ca mediator în chestiunea sudeților. Punctul în legătură cu care stăruie dezacordul, este minim. Spuneți-i cancelarului că noi sîntem alături de el, eu și Italia fascistă. El este cel care hotărăște. Spuneți-i însă că, după părerea mea, propunerea trebuie acceptată. Mă auziți?

— Da, vă aud.

— Grăbiți-vă.

zile mari. Peste tot, așezați sau în picioare, aghiotanți, informatori speciali, membri ai conducerii partidului, militari și secretari de stat veniți să-i însoțească pe generalii sau pe miniștrii lor chemați la Hitler. Aceste convorbiri nu se desfășurau sub forma unor consfătuiri normale. Hitler trecea prin diferite camere, întreprinzîndu-se cînd cu unul cînd cu altul. Toți cei care se găseau prin apropiere se puteau prezenta, dar nimeni nu putea să rostească cel mai mic cuvînt, Hitler ținînd fiecăruia dintre ei, fie că acesta vroia, fie că nu, lungi discursuri asupra modului în care el apreciază situația. În acea dimineață, el a ținut o serie de mici discursuri de felul celor de la Palatul Sporturilor. El nu a intrat în biroul său pentru o convorbire mai lungă decît însoțit de Ribbentrop, Goering și cîțiva militari, cel mai important dintre

Harta regiunii sude
este dusă la Casa Führerului.
În mașină deschisă:
generalul Keitel
și alți ofițeri germani

Scene la fel de grăbite s-au desfășurat în tot cursul dimineții la Roma și Berlin*.

După ce a primit succesiv pe ambasadorii Franței, Angliei, Italiei, Hitler și-a rezervat răspunsul. În acele ore, anticamera lui Hitler avea deja aspectul unui cartier general. Iată-o descrie de interpretul Paul Schmidt: „Pe culoare și în încăperile învecinate domnea o animație de

ei fiind Keitel“. Un amănunt rezizoral suplimentar: pentru acea zi, Hitler avea ca invitați la dejun mai mulți generali din O.K.W.

După ce a impus categoric diplomaților care-i solicitaseră acordul pentru o conferință internațională ca aceasta să aibă loc fără participarea sau consultarea Cehoslovaciei, excluzînd din fașă orice posibilitate ca o altă țară (și mai ales U.R.S.S.) să ia parte, iar Germania, Italia, Franța, Anglia să fie reprezentate neapărat prin șefii guvernelor respective, Hitler a amînat cu cîteva minute înainte de ora fatală 14,00, mobilizarea generală. În același timp Goering l-a sunat la telefon pe André François-Poncet, ambasadorul francez, spunîndu-i: Führerul pro-

* O variantă oarecum amuzantă a oferit Goering la procesul de la Nürnberg. În audierea din după-amiaza zilei de 14 martie 1946, cînd a susținut că Attolico l-ar fi solicitat concursul pînă a-l convinge pe Hitler să accepte propunerea lui Mussolini nici mai devreme, nici mai tîrziu decît la... orele 7, în dimineața de 28 septembrie. Deci cu 4 ore înainte ca însuși Attolico să afle de la Mussolini de propunerea pentru o conferință în patru. Convorbirea Mussolini-Attolico fiind înregistrată, versiunea lui Goering trece desigur pe seama... fanteziei sale.

pune întrunirea unei conferințe în patru pentru mîine, 29 septembrie, la München. El vă roagă să-l invitați pe premierul Daladier să ia parte.

Așadar, sugestia lui Roosevelt (făcută la o manieră foarte generală, într-un mesaj din 20 septembrie către Hitler), preluată ca idee britanică de către Chamberlain, metamorfozată în inițiativă de mediere mussoliniană, căpăta dimensiunile unui act de generoasă invitație din partea agresorului însuși: Adolf Hitler.

Hitler și Mussolini față-n față cu Chamberlain și Daladier

În dimineața zilei de 29 septembrie, la orele 11,15, aparatul POITON cu care călătorise de la Paris Daladier, iar la orele 11,55, avionul companiei British Airways, care-l aducea pe Chamberlain, aterizează pe Aeroportul Oberwiesentfeld. Același protocol solemn, prezidat de von Ribbentrop, după care șefii celor două guverne au străbătut străzile Münchenului, pavoazate festiv și s-au instalat la hotelul „Quatre Saisons”, și, respectiv, la „Regina”.

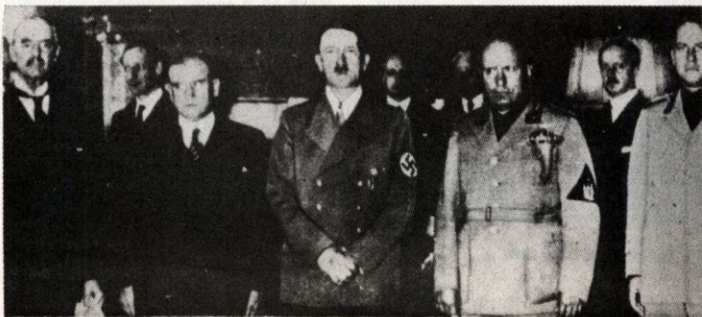
Hitler și Mussolini sosiseră deja la München, după ce Führerul îl întâmpinase pe duce în gara Kurfürst și împreună stabiliseră, în vagonul său special, amănuntele tacticii puterilor fasciste la apropiatele întrevederi. Se precizaseră intradevăr doar detalii tactice, deoarece scenariul fusese elaborat în seara precedentă de către Hitler și principalii săi locotenenți. Echipa care se ocupase de redactarea documentului pe care Mussolini avea doar rolul de a-l prezenta drept propria sa formulă „de compromis” (într-o variantă fidelă ultimatumului de care Chamberlain luase cunoștință la Godesberg) reunea pe Goering, Neurath, Weiz-

sacker. Înainte de a se sui în trenul ce trebuia să-l ducă în capitala Bavariei Hitler avizase textul destinat lui Mussolini pentru a fi prezentat anglo-francezilor drept soluția ducelui.

...Ora amiezii. Sedulul întîlnirii în patru a fost fixat la **Führer Haus** („Casa Führerului”) unde primul a sosit Chamberlain. Rudolf Hess a venit personal să-l însoțească pe Mussolini de la Castelul **Fürst Karl** („Principele Carol”), iar Goering l-a escortat pe Daladier. La etajul întîii al Casei Führerului, în jurul unui bufet rece, s-au întîlnit față în față Hitler, Mussolini, Chamberlain și Daladier. După cîteva minute scurse într-o atmosferă pe care martorii o descriu drept aproape glacială, gazda și-a invitat interlocutorii în cabinetul său de lucru. În afara șefilor guvernelor respective au luat parte la aceste întrevederi miniștrii de Externe german și italian, Ribbentrop și contele Ciano, precum și secretarii generali ai Ministerelor de Externe francez și englez, Alexis Leger și Horace Wilson, și, bineînțeles, Paul Schmidt, interpretul personal al lui Hitler. La orele 12,45, Führerul a început să vorbească pe un ton din ce în ce mai ridicat: „Existența statului cehoslovac în actuala sa formă este un pericol pentru pacea europeană...”

Tonul agresiv, provocator, categoric al căpeteniei naziste a impus de fapt tonul întregii reuniuni. Cu toate că Daladier a amenințat la un moment dat că „se reîntoarce imediat la Paris”, cu toate că Chamberlain s-a interesat asiduu de posibilitățile „de despăgubire” a Cehoslovaciei, cu toate că Mussolini s-a întrecut pe sine în jovialitate și exuberanță spre a-și susține proiectul (același care-i fusese transmis cu cîteva ore înainte de guvernanții Reichului). Și cu toate că Hitler și-a cerut scuze odată, spunînd că „a fost prost înțeles”, el nedorînd decît să-i „elibereze” pe sudeți, căci chiar dacă occidentalii i-ar da pe toți cehii el nu ar

Piesa fusese jucată. Hitler avea să exclame puțin mai tîrziu: „E îngrozitor! N-am avut de-a face decît cu niște nulițăji”. Se referea la cei cu care încheiase acordul de la 29 septembrie 1938

Lealitatea desăvârșită a României

Zece zile după săvârșirea evenimentelor müncheneze, ministrului român la Praga Crutzescu, i se transmiteau mulțumirile pline de recunoștință ale guvernului cehoslovac pentru dovezile efective de prietenie care au fost date de România. „În clipele acestora atât de grele — spunea ministrul de Externe cehoslovac — cea mai prețioasă nădejde pe care o mai avem este că România ne va păstra și în viitor aceleași simțăminte”. Postul de radio Praga comenta, la 3 noiembrie 1938, în termenii următori comportarea politică a României: „Cercurile oficiale cehoslovace, împreună cu întreaga presă și opinia publică, au luat act cu cele mai adânci sentimente de recunoștință de atitudinea guvernului român. În aceste clipe grele, politica României a dovedit calități cu adevărat cavaleriste. Numai la nevoie se cunosc prietenii adevărați; și poporul ceh împreună cu cel slovac au avut în nenorocirea lor împlinirea de a putea constata lealitatea desăvârșită a României... Cehoslovacii nu vor uita niciodată dovezile de cinste și credință pe care i le-a dat poporul român”.

Asemenea cuvinte de adâncă prețuire au fost extrem de numeroase și sentimentele pe care ele le exprimau se datorau poziției României, în tot timpul crizei din vara anului 1938, precum și refuzului guvernului român — după acordul de la Munchen — de a se asocia la dezmembrarea statului cehoslovac. Totodată, România și-a afirmat protestul pentru faptul că, pe lângă cedarea regiunii sudeților, Cehoslovacia era silită și la alte concesiuni teritoriale către Ungaria și Polonia. Guvernul român dădea instrucțiuni în acest sens ministrului său la Berlin: „Insistați a vedea urgent pe von Ribbentrop și eventual pe mareșalul Goering și dați-le explicațiile etnice, politice și comerciale cunoscute cu harta în mână. Nu intrați în prevederile acordului de la Munchen înglobarea slovacilor și Rusiei Subcarpatice în hotarele Ungariei”.

În aceeași zi în care transmitea aceste indicații — 10 octombrie — ministrul de Externe român a făcut un energic demers pe lângă Fabricius, ministrul Reichului la București, în sprijinul intereselor statului cehoslovac.

Solidaritatea maselor populare cu Cehoslovacia, ca și sprijinul diplomatic acordat de guvernul român, se întemeiau pe conștiința faptului că atentatul săvârșit sub masca acordului de la Munchen, și consecințele sale, împotriva integrității teritoriale a statului cehoslovac, încălcău pacea și securitatea în Europa și prefigurau încălcarea suveranității și independenței altor state și popoare, inclusiv ale Romaniei.

În scrisoarea adresată președintelui Republicii Cehoslovace, la 9 noiembrie 1938, un grup de intelectuali, printre care Petre Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Mihail Roșianu și Matei Socor, subliniau: „Noi sîntem pe deplin conștienți că atacurile fascismului german împotriva Cehoslovaciei reprezintă prima etapă — decisivă de altfel — a planului de cucerire a bazinului dunărean și de supremație mondială. Noi știm că astăzi nu este vorba numai de apărarea Cehoslovaciei, ci și de apărarea păcii, a libertății și civilizației mondiale”.

Împotriva expansiunii hitleriste și a revizionismului horthyst, majoritatea covârșitoare a populației României, categorii și clase sociale de cele mai diferite orientări, s-au coalizat în acțiuni și manifestări, hotărâte în apărarea idealurilor de suveranitate, independență, integritate teritorială. Atitudinea opiniei publice românești de sprijinire a poporului cehoslovac în 1938-1939 are o certă semnificație istorică pe linia luptei împotriva pericolului fascist.

În acea perioadă, forța cea mai consecventă, mai militantă și mai dinamică a mișcării antifasciste din România, Partidul Comunist a desfășurat o amplă acțiune pentru apărarea independenței și suveranității patriei, pronunțându-se pentru „securitatea colectivă în cadrul Ligii Națiunilor, pentru pacte de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, Franța, Cehoslovacia”. Un important rol politic și propagandistic a jucat cunoscutul manifest al P.C.R.: După Austria, Cehoslovacia, în care se avertiza cu luciditate și patriotism asupra pericolului acut al expansiunii hitleriste și se lansa un hotărât apel în sprijinul Cehoslovaciei. În mesajul trimis după Munchen de P.C.R. comuniștilor cehoslovaci (a căror activitate politică fusese interzisă de noul guvern de la Praga) se releva tăria partidului lor „care, cu un curaj demn de admirat și într-o perfectă ordine, a trecut la continuarea în ilegalitate a luptei sale dîrză contra fascismului și pentru libertatea Cehoslovaciei”.

Dictatul

Textul în jurul căruia s-au reluat discuțiile la orele 16,30 la Casa Führerului, avea următoarele puncte:

— Evacuarea regiunii sudeților va începe efectiv la 1 octombrie;

— Franța, Marea Britanie, Italia vor garanta Germaniei că evacuarea acestui teritoriu va fi încheiată pînă la 10 octom-

dori nici unul. În această manieră de fa-
să tragică s-a terminat prima ședință,
care a durat pînă la orele 15,00 și la
sfîrșitul căreia două lucruri erau certe:
proiectul italian va fi acceptat; guvernul
cehoslovac va fi în continuare absent de
la discuțiile privind soarta Cehoslovaciei,
Hitler îngăduind doar ca doi diplomați
cehi să fie chemați (cum a propus Cham-
berlain) în anticamera cabinetului său.

brie, fără ca vreo distrugere să fie provocată;

— Problemele pe care le ridică evacuarea acestui teritoriu să fie examinate de o comisie a celor patru puteri, plus Cehoslovacia;

— Un control internațional asupra plebiscitului și a trasării definitive a granițelor în acele teritorii din Cehoslovacia asupra apartenenței cărora stăruie îndoile și ocuparea lor pînă atunci de către forțe militare internaționale;

— Ocuparea progresivă, începînd de la 1 octombrie, de către armata germană a zonelor cu populație majoritară germană.

Cea de-a doua ședință s-a desfășurat în prezența a zeci de diplomați, experți, ofițeri superiori ai Wehrmachtului și într-o stare de dezordine rar întâlnită la o întrunire internațională. Goering, Henderson, Attolico, Weizsacker, François-Poncet erau prezenți și interveneau în discuții, suflînd șefilor guvernelor lor cite un argument sau invocînd vreun pre-

Declarația comună a guvernelor britanic și francez adresată președintelui Republicii Cehoslovace la 19 septembrie 1938

1. Reprezentanții guvernelor francez și britanic s-au consultat astăzi asupra situației generale și au examinat raportul primului ministru al Marii Britanii, în legătură cu convorbirea sa cu Hitler. Ministrii britanici au prezentat, de asemenea, colegilor lor francezi concluziile rezultate din darea de seamă care le-a fost prezentată asupra misiunii îndeplinite de către lordul Runciman. Atît unii cît și ceilalți sînt convinși că după recente evenimente s-a ajuns la limita după care menținerea ulterioară în cadrul frontierelor statului cehoslovac a districtelor locuite în principal de către germanii sudeți, nu mai poate în realitate să fie prelungită fără a pune în pericol interesele Cehoslovaciei, precum și cele ale păcii europene. În lumina acestor considerații cele două guverne s-au văzut nevoite să conchidă că menținerea păcii și salvagardarea intereselor vitale ale Cehoslovaciei nu pot fi efectiv asigurate decît dacă aceste districte sînt transferate în prezent Reichului.

2. Acest rezultat poate fi obținut fie printr-un transfer direct, fie ca urmare a unui plebiscit. Sîntem conștienți de dificultățile pe care le comportă un plebiscit și cunoaștem bine obiecțiile pe care le-ați opus deja unei asemenea proceduri. Mai ales în ceea ce privește posibilitatea unor repercusiuni de mare anvergură dacă problema ar fi tratată pe baza unui principiu atît de extins. Datorită acestui motiv, noi bănuim, afară de cazul unei indicații contrare, că preferați să tratați problema germanilor sudeți prin metoda unui transfer direct și luînd în considerare problema în sine însăși.

3. Districtele care ar urma să fie transferate ar include, fără îndoială, regiunile cu mai mult de 50 la sută locuitori germani, dar noi avem toate motivele să sperăm că vom obține pe calea negocierilor, sub conducerea unei comisii internaționale care va cuprinde un reprezentant cehoslovac, o ajustare de frontieră acolo unde aceasta ar putea să se dovedească necesară. Sîntem convinși că transferul districtelor, mai puțin întinse, pe baza unui procentaj superior nu constituie o soluție.

4. Organismul internațional despre care este vorba ar putea, de asemenea, să fie însărcinat cu problemele privind un schimb eventual de populații pe baza dreptului de opțiune într-o limită de timp determinată.

5. Dacă guvernul cehoslovac este dispus să accepte măsurile sugerate cuprinzînd modificările materiale în situația statului, noi recunoaștem că el are dreptul să ceară garanții pentru viitoarea sa securitate.

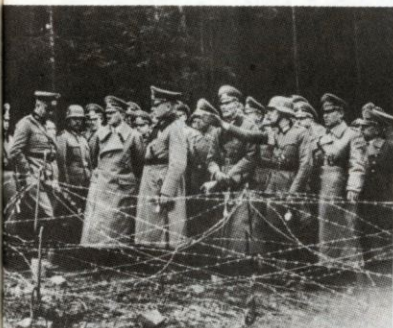
6. În consecință, ca o contribuție la pacificarea Europei, guvernul Majestății Sale ar fi gata să participe la garantarea internațională a noilor frontiere ale statului cehoslovac împotriva unei agresiuni neprovocate. Una dintre principalele condiții ale acestei garanții ar fi salvagardarea independenței statului cehoslovac prin înlocuirea actualelor tratate în vigoare, printr-o garanție generală contra oricărei agresiuni neprovocate.

7. Guvernele francez și britanic recunosc și unul și celălalt proporțiile sacrificiului care este astfel cerut guvernului cehoslovac în interesul păcii. Dar tocmai fiind vorba despre un interes comun Europei în general și al Cehoslovaciei în particular, ele au considerat că este de datoria lor de a expune împreună și în mod deschis condițiile esențiale pentru salvagardarea păcii.

8. Primul ministru trebuie să reia convorbirile sale cu Hitler cel mai tîrziu miercuri, dacă e posibil chiar mai devreme. Noi considerăm, în aceste condiții, că trebuie să vă cerem să ne dați răspunsul cît mai devreme cu putință.

Primele unități germane pătrund pe teritoriul sudet

Führerul și statul său major în fața a ceea ce a fost o linie fortificată din Cehoslovacia

La Praga sosesc grupuri de refugiați din zona ocupată

text. Au fost aduse hărțile și pe baza dictatului nazist prezentat sub forma textului italian, cei prezenți au început să indice modalitățile de mutilare a teritoriului cehoslovac, vocea dominantă fiind, desigur, cea a lui Hitler. Iată cum descrie ambasadorul francez la Berlin, André François-Poncet, scenele din după amiaza de 29 septembrie 1938: „Nimeni nu prezida. Nu exista un program de lucru. Nefiind condusă, discuția era penibilă, confuză, prelungindu-se fără rost.”

Interpretul lui Hitler, aprecia, la rândul său, mai sever desfășurarea conferinței, care „în cursul după-amiezii și nopții s-a risipit tot mai mult, transformându-se într-o serie de conversații particulare, în vreme ce juriștii, după cum le e obiceiul, se disputau îndelung pentru a cădea de acord asupra formulărilor definitive.”

Acesta era cadrul în care, după câteva conciliabule minore (de fapt reprezentanții puterilor occidentale nu au reușit să-l cîntească deloc pe Hitler de pe pozițiile sale), se încheia funestul acord prin care i se smulgeau Cehoslovaciei un teritoriu de 28 600 km², cu o populație de 3 600 000 oameni, cele mai puternice fortificații din Europa în afara liniei Maginot, 66% din minele sale de cărbune, 86% din industria chimică, 80% din filaturi și țesături, 70% din uzinele metalurgice, 70% din producția de energie electrică etc. etc. Trebuie reținut că despre întreaga tranzație, președintele Cehoslovaciei Beneš și guvernul cehoslovac au luat cunoștință post-factum prin intermediul franco-englez*.

* După ce a fost informat și de către Germania despre cele petrecute la Munchen, președintele Cehoslovaciei a mai avut totuși, o ezitare de ultim moment înainte de a se supune. Reprezentantul diplomatic sovietic la Praga, Alexandrovski transmitea, vineri 30 septembrie, următoarea telegramă către ministrul Afacerilor Externe al U.R.S.S.: „Beneš m-a rugat să ridic în fața guvernului U.R.S.S. următoarea problemă. Marile puteri fără ca măcar să întrebe Cehoslovacia au sacrificat-o în mod rușinos lui Hitler în numele propriilor interese. Ultimele formalități care urmau să fie reglementate au fost lăsate în seama Cehoslovaciei. Ceea ce înseamnă că e pusă în aleasă între: 1) a începe războiul cu Germania avînd împotriva ei Anglia și Franța — cei puțin în sensul raporturilor cu guvernele respective care urmăreau să cîștige opinia publică de partea idelii că Cehoslovacia ar fi fost cauza războiului; 2) să capituleze în fața agresorului. Nu se cunoaște poziția adoptată de Parlament și de partidele politice. Lăsînd această problemă deschisă, Beneš dorește să cunoască atitudinea U.R.S.S. față de cele două eventualități. Respectiv continuarea luptei sau capitularea.”

Această telegramă a fost primită la Moscova la orele 17,00. Peste trei sferturi de ceas, o nouă depeșă a aceluiași diplomat anunța finalul: „Beneš nu mai insistă asupra răspunsului la ultima sa întrebare, deoarece guvernul a adoptat hotărîrea de a accepta toate condițiile. Ocuparea regiunii sudetilor de către trupele germane va începe mîine dimineață.”

Răspunzînd întrebărilor puse de adjunctul comisarului poporului pentru Afaceri Externe, V. Potekin, dacă nu cumva Beneš s-a folosit de justifi-

Între orele 20,30 și 22, conferința luase o nouă pauză, în timpul căreia Hitler pregătise un dineu pentru oaspeții săi. Daladier și Chamberlain s-au scuzat și au declinat invitația, așa încât banchetul a devenit o cină a dictatorilor, la care ei își savurau deja triumful. Târziu, după miezul nopții, cei patru au semnat acordul de la München. În momentul în care Hitler vroia să-l semneze, secretarii au văzut că uriașa călimară este... goală. Incidentul n-a întârziat decât cu o secundă semnarea unui act sinonim cu dictatul în relațiile internaționale, act devenit nu numai simbolul conciliatorismului în fața agresiunii fasciste, ci poate cel mai elocvent exemplu de tratat din anii interbelici, încheiat sub amenințare cu forța, prin încălcarea brutală a suveranității, independenței și integrității unei țări.

Celebrul ziarist american William Shirer, corespondent de presă pe atunci în Germania, descrie plecarea dictatorilor în noaptea de 30 septembrie 1938: „Printre amintirile păstrate din acea noapte fatală îmi vin în minte strălucirea triumfătoare din privirea lui Hitler în vreme ce cobora cu pas solemn treptele largi de la Führer Haus, aerul plin de satisfacție al lui Mussolini strîns în uniformă sa”. Eva Braun, amanta Führerului, reproduce una dintre frazele spuse de Hitler la 30 septembrie: „Abia acum știu cât de slab este Occidentul și acum voi face războiul de care am nevoie spre a impune ideile mele lumii întregi”. Hitler se pu-

carea de a nu fi primit un răspuns în timp util din partea guvernului sovietic, Alexandrovski lămurește acest ultim act al tragediei generate de acordul de la München (după care Eduard Beneș a demisionat din funcția de președinte al Republicii Cehoslovacie):

„Beneș mi-a telefonat și mi-a pus problemele expuse în prima mea telegramă la orele 9,30, înaintea începerii ședinței Consiliului de Miniștri. Căutând să verific desăfurarea reală a evenimentelor și pentru a-mi forma o idee clară asupra situației, m-am dus la orele 10,30, la Hradcany (reședința președintelui Republicii Cehoslovacie) spre a-l întâlni pe Smutny, primul secretar al lui Beneș, pe care îl cunosc foarte bine. Am rămas la Smutny pînă la orele 12; el mi-a comunicat atunci că dată fiind hotărîrea guvernului, Beneș nu mai insistă asupra răspunsului. Judecînd după spuseli și purtare lui Smutny și a generalului Husarek (pe care l-am întâlnit de asemenea, la Hradcany) nu am nicio îndoielă: Beneș nu a invocat absența răspunsului sovietic. S-a împlinit mai degrabă contrariul: el și aripa de stînga din guvern porneau fără îndoială de la premisa că U.R.S.S. va veni în ajutorul Cehoslovaciei la prima ocazie”. În toată perioada crizei cehoslovace, înainte și după München, avertismentul diplomației sovietice a fost clar exprimat. U.R.S.S. a acționat permanent alături de Cehoslovacia și în sprijinul intereselor sale pentru organizarea apărării securității în Europa în general și a preîntîmpinării agresiunii împotriva Cehoslovaciei în special, declarîndu-se în favoarea respectării obligațiilor prevăzute în tratatul de asistență mutuală cu Cehoslovacia. La 26 august, Lituvinov a reafirmat, într-o convorbire cu ministrul german Schulenburg, hotărîrea U.R.S.S. „de a-și îndeplini obligațiile față de Cehoslovacia fără șovăire și integral”.

tea felicită, și nu întârzie să o facă, exclamînd — cum afirmă diplomatul și spionul nazist Otto Abetz — după plecarea celor doi prim-miniștri Daladier și Chamberlain: „E îngrozitor! N-am avut de-a face decât cu niște nulități”.

Tot ceea ce a urmat, începînd cu aclamațiile inconștiente de la Paris și Londra, cu frazele defetiste „Münchenul a salvat pacea pentru timpurile noastre”, cu noua declarație de neagresiune anglo-germană, semnată fără știrea francezilor în aceeași vinere neagră, cu milioanele de oameni plîngînd nu o durere personală, ci o tragedie națională în Cehoslovacia, cu ocuparea totală a teritoriului acestei țări de către armatele hitleriste peste doar șase luni de la acord, iar peste alte șase luni cu calvarul celui de-al doilea război mondial, era previzibil în litera și spiritul acordului de la München.

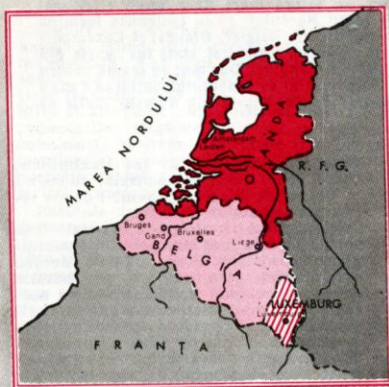
Pentru a putea măsura întregul răul care s-a produs atunci, prin josișia tranzacției de la München, pentru poporul cehoslovac și puțin mai târziu pentru numeroase popoare din Europa și de pe alte continente, mă voi mărgini să citez la capătul acestei reconstituiri* una dintre măturile depuse în procesul principalilor criminali de război naziști de la Nürnberg.

La întrebarea reprezentantului guvernului cehoslovac, colonelul Eger, adresată feldmaresalului von Keitel, dacă „Reichul ar fi atacat Cehoslovacia în 1938 în eventualitatea că puterile occidentale ar fi sprijinit Praga”, șeful Wehrmachtului a răspuns prompt: „În mod sigur, nu”.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Winston Churchill: *The Gathering Storm* (vol. I din *The Second World War*, Cassell, London); M. Gilbert și R. Gott: *Conclacțiile*, Editura Politică; A. I. Poltorak: *De la München la Nürnberg*, Editura Politică; *Nouveaux documents pour servir à l'histoire de Munich, Orbis, Prague*; Henri Nogues: *Munich ou la drôle de paix*, Robert Laffont; Nicolae Minei: *Frontul invizibil*, Editura Politică; Viorica Moisuc: *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada marie 1938-mai 1940*, Editura Academiei R.S.R.; *Marea conflagrație a secolului XX*, Editura Politică.

* Am urmărit a reliefa doar osatura evenimentului de acum 35 ani, o imensă bibliografie universală ocupîndu-se în detaliu de întregul complex de factori, răspunderi, fapte și semnificații care au făcut posibil „Cazul Münchenului”, prin care „permițînd anexarea sudeților la Reichul german, Marea Britanie și Franța [...] au făcut decât să-l încurajeze pe Führer în tendințele sale expansioniste și să încurjeze dezmembrarea Republicii Cehoslovacie, preluîndu-i învâdările acestea în 1939 și al războiului” (Editorialul ziarului *Le Monde*, din 1 iunie 1973).

CĂLĂTORIE ÎN ȚĂRILE DE JOS

NICOLAE MINEI

Un triunghi aproximativ dreptunghic, cu latura mare de-a lungul frontierei franceze, cu latura mică scăldată de apele Mării Nordului și cu ipotenuza formind granița cu Germania: așa arată teritoriile reunite ale Belgiei, Olandei și Luxemburgului. De ce reunite? Pentru că, de un sfert de secol, cele trei state fac parte din uniunea vamală cunoscută sub sintetica titulatură **Benelux**. Dar mai cu seamă pentru că, de-a lungul multor secole, acest colț de nord-vest al continentului, înfipt ca o pană între Franța și Germania, a împărțit același destin istoric sub numele Țărilor de Jos.

De la Iuliu Caesar la Carol Quintul

Primele informații scrise despre meleaurile plate din vecinătatea Mării Nordului ni le prilejuiesc campaniile întreprinse pe la mijlocul sec. I. î.e.n. de invincibilul comandant de oști Iuliu Caesar, campanii minuțios relatate de inspiratul său cronicar, Iuliu Caesar. **Belgi**, adică triburile galo-celtice de la stînga Rinului, i-au dat mult de furcă, ca de altfel și triburile germanice de la dreapta marelui fluviu. În cele din urmă, cei mai bătaioși dintre belgi, **nervii**, au fost înfrinți, dar abia sub Octavian Augustus, în anul 15 e.n., pe teritoriul cucerit s-a putut constitui provincia imperială **Gallia belgica**. A mai trecut aproape un veac pînă ce **batavil** au consimțit să devină aliați ai Romei, făcînd din locurile lor de băstinaș — terenuri mai joase decît nivelul mării, între Wall și Rin — o veritabilă pepinieră de soldați pentru cohortele și legiunile Cetății Eterne.

În sec. III-V e.n., adoptînd creștinismul, **francii** cotropitori s-au amestecat repede cu populația galo-romană de la apus de Rin. În schimb, de partea cealaltă a fluviului, nici îndărătnicii **frizi**, nici proaspăt veniții **saxonii** nu au îmbrățișat noua religie decît atunci cînd i-a silit sabia necruțătoare a lui Carol cel Mare (sec. VIII), al cărui imperiu avea astfel, ca simbură centrală, cea mai mare parte din teritoriul viitoarelor Țări de Jos. Cele șase veacuri următoare au fărâmițat, însă, acest nucleu într-un număr de comitate, episcopate și alte mărunte formații feudale, tot atîtea mere ale discordiei mai întîi între împărații Germaniei și Capețienii de pe tronul Franței, apoi între diversele dinastii din Bavaria, Burgundia și chiar din Boemia.

Prin căsătorii uneori impuse cu forța armelor, prin moșteniri de pe urma unor decese survenite nu totdeauna din cauze naturale, prin înșelăciuni sau violențe adesea fătîșe, ducii Burgundiei și-au extins treptat dominația, transformînd micile state feudale în provincii. Titlurile de proprietate au trecut însă brusc în mîinile Habsburgilor, în 1477, cînd fiica lui Carol cel Temerar s-a căsătorit cu Maximilian de Austria, aducîndu-i ca zestre cea mai mare parte a Țărilor de Jos. Stăpînirea habsburgică a atins punctul culminant sub

Carol Quintul, nepotul lui Maximilian, care a dat o conducere centrală, cu sediul la Bruxelles, celor 17 provincii de pe teritoriul actualului Benelux.

Desfășurînd o activitate comercială destul de intensă încă din perioada carolingiană, harnicii locuitori ai Țărilor de Jos s-au angajat într-o lungă și grea bătălie cu marea, nu numai apărîndu-și cu succes ogoarele de pustiitoare ei inundații periodice, ci și zmulgînd apelor numeroase pămînturi noi, pe care le-au asanat și cultivat. Dezvoltarea într-un ritm susținut a meșteșugurilor și, mai tîrziu, a manufacturilor, a dus la creșterea ponderii economice a unor orașe ca Gand, Ypres, Bruxelles, Utrecht, Dordrecht, Haarlem, unde postăvarii, fierarii, pie-larii, vopsitorii și ceilalți meseriași au știut să obțină privilegiile din partea seniorilor feudali. Creșterea neîntreruptă a flotei de pescuit, ca și un comerț maritim din ce în ce mai intens cu cetățile hanseatice, cu Anglia, Franța și Peninsula Iberică a prilejuit amenajarea de porturi de-a lungul întregului litoral, unde Bruges, asfixiat încetul cu încetul de aluviunile riului Zwin, care-l izolau de mare, a fost înlocuit de Anvers și Amsterdam.

După toate aparențele, primele decenii ale sec. XVI lăsau să se întrevadă perspective economice și mai înfloritoare pentru urmașii vitejilor adversari ai lui Iuliu Caesar, care-și puneau mari speranțe în Carol Quintul, el însuși născut și crescut în Țările de Jos.

Secole de luptă

Din nefericire, pașnicele așteptări ale neerlandezilor* s-au dovedit neîntemeiate. Carol Quintul era nu numai împăratul Sfîntului Imperiu roman de națiune germanică, ci și rege al Spaniei, pe care o moștenise de la mama lui, Ioana de Castilia și Aragon, împreună cu toate posesiunile din Peninsula Italică și din Lumea Nouă. Țările de Jos nu mai reprezentau pentru el decît o sursă de venituri pentru finanțarea numeroaselor sale războaie. În 1540, cînd Gand, orașul său natal, s-a răscolat împotriva impozitelor tot mai grele, Carol l-a supus unei dure represii, anulîndu-i toate libertățile și privilegiile.

* De la **Nederland** („Țara de Jos”, în lb. flamandă), nume sub care începuseră să fie cunoscute cele 17 provincii reunite și care astăzi desemnează Olanda.

Împotriva Reformei, căreia condițiile sociale și economice îi pregătiseră un teren favorabil, s-au emis o serie de severe edicte, iar Inchiziția a făcut primele victime încă din 1523. Sub fiul lui Carol, Filip II al Spaniei, absolutismul regal și persecuțiile religioase au atins punctul culminant, în vreme ce trupele spaniole mențineau provinciile într-un regim de ocupație străină, cu toate abuzurile caracteristice unei asemenea situații.

Răscoala devenise inevitabilă și ea s-a desfășurat pe trei planuri sociale. Mișcarea populară de rezistență, declanșată în 1566 în Flandra, la frontiera cu Franța, a urcat treptat spre nord, cuprinzând întreg teritoriul Țărilor de Jos. La rândul său, mica nobilime și-a unit forțele, cerind abolirea Inchiziției. În cele din urmă, însă, marii seniori au luat lupta pe seama lor, prin prințul Wilhelm de Orania și conții Egmont și Hoorn.

Reprimarea răscoalei a revenit ducelui de Alba, celebru — până și în acele timpuri dure — pentru cruzimea și lipsa lui de scrupule. În fruntea unei armate de zece mii de soldați, el a trecut cele șaptesprezece provincii prin foc și sabie, măcelărind peste opt mii de oameni în cinci ani și executând pe doi dintre liderii insurecției, Egmont și Hoorn. Dar, în ciuda acestei băi de sânge, lupta pentru libertate a continuat și, în 1581, partea de nord s-a declarat independentă, formând Provinciile Unite, în limitele aproximative ale actualei Olande și adoptând forma de stat republicană: Țările de Jos meridionale (Belgia și Luxemburgul de azi, minus unele teritorii) au rămas sub dominație spaniolă până în 1713, când au fost cedate Austriei, care le-a păstrat aproape opt decenii, marcate de numeroase răscoale și războaie.

Revoluția franceză din 1789 și epoca napoleonică au adus noi prefaceri. Sub presiunea armelor franceze, Provinciile Unite s-au transformat mai întâi în Republica Batavă și apoi în Regatul Olandei, pe cînd Țările de Jos meridionale au fost pur și simplu anexate Franței. Congresul de la Viena a anulat însă în 1815 această împărțire, adunînd toate provinciile (cu excepția Marelui ducat de Luxemburg, devenit independent) într-un singur regat al Țărilor de Jos, care a avut o viață scurtă: peste cincisprezece ani, Belgia și-a proclamat independența.

Fugară și plină de lacune, această incursiune istorică omite inevitabil importante etape, aspecte, evenimente și personalități din trecutul Țărilor de Jos. Din ea lipsește tabloul unei economii într-o viguroasă și aproape constantă ascensiune de-a lungul veacurilor XVII-XIX, fenomen care avea să se traducă și prin constituirea treptată a unui uimitor de vast imperiu colonial. Lipsesc, de asemenea,

permanentele conflicte de clasă din interior, ca și multe războaie purtate cu marile puteri europene ale epocii. Lipsește mai ales pleiada de maeștri ai culorii și ai cuvîntului, ai mistriei și ai gîndirii, ale căror nemuritoare opere fac parte integrantă din tezaurul de frumos și înțelepciune al întregii lumi: lipsesc Bosch, Van Eyck și Memling, cei doi Breughel, Rubens, Van Dyck și Jordaens, Rembrandt și Frans Hals, cei doi van Ruysdael și Vermeer, Van Gogh și Van Dongen, Crommelynck și De Ghelderode, lipsesc făuritorii anonimi ai maiestruoaselor bazilici și catedrale multitenenare, lipsesc autorii necunoscuți ai epopeilor populare, ca și autorii cunoscuți ai tratatelor de filozofie și retorică, lipsesc mulți, mulți alții...

Evocîndu-i fie și în treacă, constată cu profundă admirație cît de uriașă e contribuția micului triunghi din nord-vestul Europei la arta și cultura universală, cît de strălucit se confirmă adevărul că importanța efectivă a unei țări, valorile sale autentice și definitive nu au nimic de-a face nici cu dimensiunile suprafeței, nici cu cifra populației.

Prezența trecutului

Călătorului prin Belgia și Olanda îi vine greu, aș spune chiar că-i imposibil să facă abstracție de istorie. Mărturiile unui trecut mai îndepărtat sau mai apropiat se fac simțite la tot pasul, cu o discretă insistență: în dantela de piatră patinată a unei fațade gotice din Louvain sau Haarlem, ale cărei temelii au fost puse în primii ani ai mileniului nostru; în blocurile moderne și viu colorate din Anvers sau Rotterdam, care s-au înălțat pe locul ruinelor lăsate de ocupația hitleristă; în ulița strîmtă și pavată cu bolovani de rîu, care poartă încă numele unei bresle medievale de meșteșugari din Bruges sau Delft; în frontispiciile bătrînelor case negustorești de pe malul canalelor din Amsterdam, cu scripștii care urcau în magazinele din pod sacii cu cafea și lăzile cu mirodenii, aduse pînă în prag de luntre pîntecoase; în splendidele și melancolicele vestigii ale măreției de odinioară a fostului port Bruges, al cărui destin la Marea Nordului reproduce pe cel hărăzit Histriei noastre, la Marea Neagră.

Cu deosebire te solicită istoria în lăcașurile unde prezența ei constituie obiectul unei stăruitoare preocupări din partea celor ce lucrează acolo. Ca de pildă la Arhivele Ministerului de Afaceri Externe*, unde am putut pătrunde într-un timp record grație extremei bunăvoințe a domnului consilier Jacques Willevoet,

* De fapt, titulatura completă este Ministerul Afacerilor Externe, al Comerțului Exterior și al Cooperării pentru Dezvoltare.

el însuși un distins istoric. În cursul celor nouă zile de lucru pe care le-am petrecut în micile dar primitoare încăperi ale serviciului, am avut posibilitatea să consult documente originale, de un prodigios interes pentru istoria României, care vor ajunge curînd sub ochii cititorilor noștri.

În același timp, am făcut cunoștință cu una dintre cele mai remarcabile echipe de arhiviști pe care mi-a fost dat să le înțitnesc. Funcționar, în sensul curent al cuvîntului, nu este nici unul: fiecare se consideră și izbuteste să fie un colaborator apropiat al celui venit să cerceteze comorile ascunse între cartoanele unor dosare meticolos alcătuite.

Cu infinită răbdare și impresionantă competență, dl. Hugo de Jonghe, șef-adjunct al serviciului, nu s-a mulțumit să-mi pună la dispoziție documentele cerute, ci mi-a sugerat cîteva surse suplimentare, a căror existență nici nu o bănuiam. Cu o maturitate care-i dezmințea vîrsta încă foarte tînă, dl. Marc de Bruyn m-a ajutat să mă orientez pe cărările, la început necunoscute, ale clarificărilor de materiale, sacrificîndu-și în acest scop o bună parte din timpul liber. Cu o promptitudine surprinzătoare, dl. A. Dernelle a realizat, în condiții ireproșabile și într-un timp record, microfilmul și fotocopiile solicitate. Părăsind acest serviciu de arhive, am luat cu mine amintirea nu numai a unor gazde desăvîrșite, ci și a unor sinceri îndrăgostiți de istorie.

Această atmosferă de caldă receptivitate față de călătorul venit de la celălalt capăt al continentului, cît și față de marile probleme ale istoriei am regăsit-o în sobrul sediu al Institutului de istorie socială din Amsterdam. Din păcate, nu l-am putut întîlni pe directorul său, cunoscutul om de știință prof. dr. Fr. de Jong, absent din oraș în puținele zile pe care le-am petrecut acolo. Avînd-o însă ca ghid pe d-ra M. Hunink, bibliotecar-șef, am parcurs săliile de studiu, unde toate mesele și toate scaunele erau ocupate. Într-o tăcere tulburată doar de foșnetul hîrtiei și de șoaptele explicative, abia auzite, ale călăuzei mele, am văzut între doi tineri cercetători olandezi, un reputat medievalist japonez, oaspete temporar al Universității din Leyda; cu un rînd înapoia lor lucrau cot la cot un blond adolescent, despre care am aflat cu mirare că își dădea doctoratul la Universitatea din California, o indoneziană oacheșă, cu ochii codați și grația unei dansatoare din Bali, care scria o severă lucrare despre evoluția salariilor pe plantațiile de cauciuc din Java în timpul dominației coloniale; în sfîrșit, figura ascetică, cu pielea de culoarea abanosului, a unui specialist în istoria artei est-africane din Nairobi.

Jean Vanwelkenhuyzen, directorul Centrului de cercetări și studii istorice privind cel de-al doilea război mondial, din Bruxelles...

Multinaționalul peisaj uman al sălii de lectură oglindea cu fidelitate considerabilul prestigiu mondial de care se bucură Institutul din Amsterdam. Posesor al unei imense arhive și al unei biblioteci de aceeași proporții, el se află în strînse relații cu numeroase instituții similare din lumea întreagă, inclusiv cu cele din țara noastră, cu care colaborarea s-a dovedit deosebit de fructuoasă.

Uraganul la microscop

Aducător al unor distrugerii și hecatombe fără precedent, nici măcar în trecut atît de zbuciumat al Țărilor de Jos, cel de-al doilea război mondial s-a ancorat pentru totdeauna în memoria belgienilor și olandezilor. A omului simplu, care l-a trăit sau l-a cunoscut prin povestirile celor mai vîrstnici dar și a istoricului, care continuă să-l examineze sub toate aspectele, să-i dezvăluie toate resorturile, să-i examineze fiecare piesă în parte.

Coincidența sărbătorilor de primăvară a făcut ca Institutul regal de documentație asupra celui de-al doilea război mondial

Jean VANWELKENHUYZEN

LA DROLE DE GUERRE EN BELGIQUE

Des plans tombés du ciel

...și pagina de titlu a uneia din eruditele sale
scrieri: Războiul ciudat în Belgia

din Amsterdam să-și închidă porțile exact pe durata scurtei mele vizite. În schimb, am avut șansa să iau contact cu intensă activitate desfășurată de Centrul de cercetări și studii istorice privind cel de-al doilea război mondial, din Bruxelles.

Pe directorul său, dl. Jean Vanwelkenhuyzen, cititorii noștri îl cunosc din articolul **Prăbușirea frontului belgian — o nouă reconstituire (mai 1940)** apărut în nr. 4/1972. Mult mai tînăr decît mi l-aș fi închipuit judecînd după erudiția scrierilor sale, d-sa m-a întîmpinat cu tipică ospitalitate belgiană în sediul din Place Louvain, 4, consacînd o după-amiază întreagă unei convorbiri dintre cele mai instructive.

Inițiat printr-o decizie a Ministerului Educației Naționale la sfîrșitul anului 1967 (completată de alte două decizii în 1968 și 1971), ca unitate autonomă a Arhivelor generale ale Regatului (care depind de acest minister), Centrul a făcut primii pași abia la începutul lui 1969. Misiunea sa, așa cum o stabilește textul oficial de creare, este de a colecta, clasa, păstra și valorifica documentația necesară unei istorii exhaustive a Belgiei în

perioada 1939-1945. Conducerea aparține unui comitet științific, alcătuit din zece personalități alese de minister din lista de propuneri întocmită de Asociațiile patriotice cele mai reprezentative, opt specialiști în istorie contemporană, directorul general al Arhivelor și directorul Centrului.

Acesta din urmă e ajutat de un personal științific compus din nouă cercetători, dintre care un prim asistent, patru asistenți și patru atașați. În plus, colaboratori temporari, angajați prin contract, își aduc contribuția la realizarea cîte unei anumite lucrări, pentru care forțele proprii ale Centrului nu sînt suficiente. De asemenea, în toate provinciile Belgiei, există numeroși corespondenți voluntari, care „prospectează terenul” în vederea obținerii de noi materiale și date legate de obiectul studiilor efectuate.

După cum mi-a explicat dl. Jean Vanwelkenhuyzen — și așa cum am putut constata pe loc — fiecare cercetător, în afara sarcinii sale cu caracter particular-științific, are și una de tip general ori gospodăresc, ca de exemplu coordonarea arhivei, fototecii sau bibliotecii (toate trei foarte bogate), clasarea benzilor de magnetofon sau a tăieturilor de presă etc.

Pe bună dreptate, dl. Jean Vanwelkenhuyzen acordă prioritate bazei documentare: „Atenția noastră principală trebuie să se concentreze asupra salvării de la uitare a tot ce poate constitui informații referitoare la război. Publicarea de articole și studii va veni de-abia într-un al doilea timp”. Eforturile Centrului de a stringe documentație de tot felul nu au rămas fără rezultate. Printre cele mai de seamă mi s-au părut ampla colecție de ziare și reviste antifasciste din timpul ocupației și ceea ce s-ar putea numi seria memorialistică orală — mărturiile înregistrate pe bandă ale participanților civili și militari la lupta împotriva cîmpitorilor hitleriști, ale deținuților din închisori și lagăre, ale deportaților la muncă obligatorie în Germania, ba chiar și ale unor foști membri ai autorităților de ocupație naziste.

Dar „al doilea timp”, cel al publicării de articole și studii, se afirmă și el de pe acum. Centrul editează o revistă anuală, un buletin lunar, o colecție de documente și una de inventare ale arhivelor particulare, precum și cîteva volume axate pe marile probleme ale participării Belgiei la cel de-al doilea război mondial.

Disecînd, sub lentila microscopului, marea conflagrație care a înșingurat Tărilor de Jos, istoricii belgieni și olandezi se apleacă cu minuțiozitate asupra fiecărui detaliu, cu ferma convingere că munca lor contribuie nu numai la înțelegerea trecutului, ci și la protejarea viitorului, la evitarea unei noi dezlănțuiri a devastatorului uragan al războiului.

MARII MOGULI ȘI VREMEA LOR

ADINA BERCIU

Secolul XVI, în care se integrează perioada mogulă* din istoria indiană, este, pe plan larg istoric, o epocă de glorie, de măreție, de afirmare a unor mari personalități.

Europa Renașterii și a Reformei e dominată atît de suverani străluciți, ca Francisc I în Franța, Elisabeta I în Anglia, Ivan IV în Rusia, Soliman Magnificul în Imperiul otoman, cît și de mari personalități care au avut un rol deosebit în evoluția social-politică și culturală, Luther în Germania, Calvin în Elveția, Erasmus din Rotterdam, Rabelais în Franța, marii artiști ai Italiei — Michelangelo și Leonardo da Vinci, pentru a nu cita decît pe cîțiva din strălucita pleiadă renașcentistă.

La strălucirea acestui secol contribuie și India cu realizările și personalitățile perioadei mogule. Este o perioadă care ocupă în istoria Indiei un loc deosebit. Ea marchează un progres general al societății indiene pe plan economic, politic și cultural. Se realizează o mai bună reglementare și organizare a activității statului în diferite domenii. Prin unificarea religiei, crește eficacitatea acestui instrument de guvernare al statului feudal.

Babur, supranumit Tigrul...

În Asia Centrală, în primele decenii ale sec. XVI s-au afirmat noi formațiuni statale puternice, ca statul safavit în Persia și statul uzbek, între Munții Ural și Marea Aral. În Turkestan se ducău lupte aprige între șefii timurizi (descendenți din Timur-Lenk) pentru stăpînirea Samarkandului.

Unul dintre aceștia, Babur sau Baber (supranumit Tigrul) a reușit să-și extindă puterea pînă la granița Indiei, cucerind, începînd din 1504, noi regiuni în Asia Centrală. Și-a îndreptat apoi privirile spre bogata Indie. Situația de aici îi favo-

riza planurile. Mai întîi, pentru că nordul Indiei mai cunoscuse dominația musulmană, încă în sec. XII, cînd Mohamed din Ghor a întemeiat sultanatul de la Delhi, care ulterior s-a fărâmițat în zeci de dinastii locale. Autoritatea acestora ajunsese să fie mult slăbită datorită luptelor cu alte forțe feudale locale (aristocrația indiană). Un astfel de conflict a constituit pretextul intervenției lui Babur. Daulat-Khan-Lodi, guvernator al Pendjabului, aflat în conflict cu dinastia regală de origine afgană de la Delhi, l-a chemat în 1523 în ajutor pe Babur. Acesta nu a putut acționa imediat și abia în 1525 a pătruns în nordul Indiei, susținînd, la Panipat, o stîngeroasă bătălie.

Bătălia, care a marcat apusul dinastiei afgane și răsăritul unei noi puteri, cea mogulă, s-a desfășurat într-o frumoasă dimineață de aprilie a anului 1526. Ea a ilustrat pe deplin diferența dintre cei doi

* Mogul sau Mughal — formă arabică și persană a cuvîntului mongol. Este folosit pentru a se desemna dinastia împăraților fondată de Babur în 1526.

adversari. Pe de o parte Ibrahim II Lodi, ultimul reprezentat al dinastiei afgane, fără experiență războinică, lipsit de ajutorul supușilor săi, a mers la luptă în fruntea unei armate puțin numeroase, care nu avea artilerie și nici comandanți iscusiți. Pe de altă parte, Babur, un veteran în războaie, deși mai tânăr ca Ibrahim, comanda o puternică artilerie și o cavalerie antrenată în tactica șarjelor de flanc. Succesul lui a constat tocmai într-o iscusită combinare a lor. În luptă, Ibrahim a fost ucis. „Începând cu această vic-

torie — scrie Babur în *Memoriile sale* — eu am luat titlul de *ghazi* (împărat)“.

Babur a fost primul mare mogul și fondatorul imperiului cu același nume. Obținând controlul asupra celei mai mari părți a Indiei, el nu a dus totuși o politică administrativă specială; nici nu a avut timp s-o facă, deoarece a murit în 1530. A realizat doar o împărțire a teritoriilor cucerite în provincii, numite beguri, conduse de begi pe care-i controla personal foarte riguros.

La moartea sa a lăsat un imperiu întins — dar de loc consolidat — incluzând regiunile Afganistan, Pendjab, Delhi și Câmpia Biharului. În 1530 tronul a fost ocupat de fiul cel mai mare al lui Babur, Humayun („Fericitul”), în vîrstă de 23 ani. A fost un brav general și un bun cunoscător al artelor. În pofida numelui pe care îl purta, domnia lui nu a fost

fericită, caracterizându-se prin lupte între urmașii lui Babur și între sectele religioase.

Pe plan intern, Humayun a reformat finanțele, punând în circulație foarte multe monede de argint. Comerțul pe uscat și pe mare s-a intensificat, iar de pe litoral au început să pătrundă spre interior numeroși spanioli și portughezi. Humayun a încercat extinderea și mai departe a granițelor imperiului, desăvârșind cucerirea Bengalului. Dar în timp ce purta război în această regiune, cei doi frați ai săi, Kamram și Hindal, l-au înlăturat de la tron. Au urmat 13 ani de peregrinări, la sfârșitul cărora, cu ajutorul regelui Tamasp al Persiei, Humayun și-a reluat tronul la Delhi, în 1555.

Când a murit, a lăsat doi fii: pe Akbar și pe Muhammed-Hakim. La 14 februarie 1556, Akbar (1556-1605) a fost încoronat ca împărat. Avea doar 13 ani.

...și Akbar, organizatorul

Pînă în 1560, imperiul a fost condus în numele lui Akbar, minor, de Bairam-Khan, în calitate de regent. În acel an, regentul a fost surghiunit la Mecca și împăratul a început să guverneze singur. Preocupat, în primii ani, de probleme teritoriale, Akbar a recucerit pînă la urmă imperiul bunicului său Babur. În 1561, a pus stăpînire pe Malwa, în 1568 a ocupat regiunea cunoscută sub numele de Rajputana, iar patru ani mai tîrziu, Gujaraatul, intrînd astfel în posesia portului Surat, deosebit de important pentru comerțul exterior al imperiului. Și-a întins apoi stăpînirea asupra Bengalului, anexînd în continuare Belucistanul și Kandaharul și pătrunzînd tot mai adînc în podișul Deccanului.

Totuși, dacă Akbar ar fi fost numai un cuceritor, i s-ar fi rezervat un loc mai restrîns în istoria indiană. Ceea ce a făcut din Imperiul mogul cel mai gloriosă perioadă din istoria Indiei și din el cel mai mare mogul a fost opera lui de organizare statală, politică administrativă și atitudinea față de rajpuții hinduși.

În timpul domniei lui Akbar, Imperiul mogulilor s-a consolidat, ajungînd la cea mai mare înflorire. S-au cristalizat un întreg aparat administrativ și financiar unitar, o puternică armată, precum și clasele sociale. Toate instituțiile fondate sau reorganizate de Akbar au suferit foarte puține modificări în timpul urmașilor săi. Akbar este apreciat ca un organizator de geniu, înzestrat cu un deosebit spirit de gospodărie și în același timp, cu un om cu vederi largi, cu înclinații spre arte și literatură. Curtea sa a devenit un adevărat centru cultural al Asiei de Mijloc.

Akbar a căutat să și-i apropie pe hinduși, folosindu-i în treburile imperiului

Singurul portret contemporan al lui Akbar este această schiță în creion făcută cu puțini ani înaintea morții lui

În pp. 80-81: scenă simbolică înfățișînd pe fondatorii dinastiei mogule: Timur (în centru) oferă coroana descendentului său Babur (în stînga). În dreapta — Humayun, fiul și urmașul la tron al lui Babur

și încercînd să evite nemulțumirile ce le erau pricinuite de nerespectarea instituțiilor hinduse și de modul în care erau tratați de musulmani.

Primul pas l-a făcut în 1561, cînd s-a căsătorit cu Jod-Bai din Rajputana. Exemplul lui Akbar a fost urmat și de alți supuși ai săi. În scurt timp, această dorință de conciliere s-a transformat într-o politică de stat, concretizată în acordul încheiat cu feudalii rajputani, de religie hindusă. Acestora li se îngăduia să-și controleze teritoriile în calitate de agenți ai mogulilor, li se respectau templele și obiceiurile, erau scutiți de taxa necredincioșilor.

În final, rajpuții au fost luați în întregime în serviciul imperial, devenind principalii susținători ai Imperiului mogul. Unii dintre ei, ca Raja Bhagwan-Das și Raja Mansingh, au devenit consilieri personali ai lui Akbar.

În ceea ce privește politica de integrare și uniformizare administrativă a teritoriilor, dispunem, ca principală sursă de informare, de actele emise de cancelaria lui Akbar și de însemnările lui Abu'l Fazl (poet indian din sec. XVI), o veritabilă enciclopedie a Indiei. Deosebit de importante sînt și izvoarele europene — spre exemplu jurnalul doctorului Bernier, care a trăit nouă ani la curtea lui Akbar. Din cercetarea acestor surse reiese că Akbar a creat serviciul imperial ierarhizat și sistematizat, împărțit în 33 trepte, cu ranguri precise și salarii fixe.

Una din trepte o formau mansabdarii. Titlul are origine militară (**mansab**: „unitate de cavalerie”); în vremea lui Akbar însemna un funcționar depinzînd direct de împărat, ale cărui atribuții puteau fi atît civile, cît și militare. În felul acesta, s-a constituit un singur cadru

Monedă de aur cu imaginea lui Jahangir contemplând o cupă de vin

pentru corpul civil și cel militar. O altă realizare administrativă a fost organizarea guvernării locale. Akbar a împărțit teritoriul imperiului în state dependente, ai căror conducători plăteau tribut, și state supuse direct legislației imperiale. La rândul lor, acestea erau divizate în subahuri sau provincii (12 în timpul lui Akbar), în districte (sarkar) și subdistricte, conduse de subadar sau guvernator și de un divan. Subadarul dispunea de întreaga putere administrativă și militară, atât timp cât era în funcție. El era asistat de către un divan, avînd ca sarcină strîngerea veniturilor și plata trupelor. Banii adunați se trimiteau la Delhi și numai de acolo erau plătiți funcționarii. Prin acest sistem centralizat, Akbar urmărea ca guvernatorii să nu poată întreține o forță armată independentă, folosită într-o eventuală revoltă. Mai mult, pentru preîntîmpinarea oricărei complicități între funcționari, aceștia nu stăteau în serviciul imperial mai mult de patru ani.

În sfîrșit, o a treia mare realizare administrativă a lui Akbar a constituit-o modalitatea stabilirii veniturilor țării. Principala sursă de venituri fiind taxele pe produsele pămîntului, strîngerea lor a fost preocuparea de căpetenie a guvernului. Cu ajutorul primului ministru, Todar Mal, Akbar a remăsurat pămîntul întregii Indii de Nord și l-a împărțit în mai multe categorii, după natura solului și calitatea recoltelor obținute. S-a calculat apoi o producție medie și un venit mediu, acesta fiind punctul de plecare în stabilirea impozitului fînciar. Cu strîngerea lui erau însărcinați funcționarii imperiali, care însoțeau predarea sumelor respective de rapoarte și dări de seamă. Reglementarea lui Todar Mal a dăinuit în nordul Indiei pînă în sec. XVIII.

Armata a fost reorganizată și dotată cu artilerie puternică și cu specialiști străini, de obicei turci. Trupele permanente,

puține la număr, erau comandate de mansabdari. Împăratul avea o gardă personală. Datoria tuturor soldaților era de a lupta sub steagul sacru, moartea pe cîmpul de bătaie aducîndu-le onoarea de martir

Două reședințe și un amalgam de obiceiuri

Reședința imperială era la Delhi și la Agra, după anotimp și dorință. Conform ceremonialului stabilit de Akbar, cîrînd după răsăritul soarelui împăratul apărea la balcon pentru a da salut public. Apoi asista la o luptă de animale (de elefanți sau de tigri), după care trecea în holul de audiențe unde, timp de două ore, primea petiții, dădea ordine funcționarilor, îi asculta pe ambasadori. Odată această parte a ceremonialului încheiată, împăratul mergea în holul particular de audiențe, unde-l așteptau miniștrii, personajele cele mai importante, în ordine ierarhică după împărat. Pentru dezbateri secrete, ei aveau dreptul de a intra după cortina roșie din acest hol, cel mai însemnat privilegiu de la curtea marilor moguli. Discuțiile cele mai confidentiale aveau însă loc în turnul regal sau în apartamentele particulare ale împăratului.

Pe teritoriul imperiului lui Akbar coexistau mai multe religii: hindusă, musulmană, budistă, siită. Pentru ca un imperiu atât de vast să poată fi organizat cît mai bine și mai trainic cu putință, marele mogul a încercat să impună o religie unitară.

Căutînd să rezolve disputele doctrinale și să aducă ordinele religioase în armonie cu **Coranul**, Akbar, care avea o filozofie tolerantă și era un indoielnic mahomedan, a inaugurat, în 1579-1580, un mare cult numit Din Illahi sau Credința Divină. Noul cult imperial era menit deci să întărească regalitatea, concentrînd într-un singur focar toate religiile și legendele de persoană împăratului, care era considerată sfîntă și intangibilă. Atribuind o trăsătură mistică împăratului, Akbar îndemna astfel populațiile imperiului la și mai multă supunere. Cultul, care îl avea în centru pe Akbar venerat ca profet al noii credințe, era monoteist, bazat pe credința morală în cele patru virtuți: înțelepciune, curaj, castitate și dreptate. Adepții ei semnav următoarele: „Eu de bunăvoie am renegat islamul. Eu adopt credința divinului shah Akbar. Declar prin prezența că sînt gata să sacrific pentru el bunurile mele, viața mea, fericirea mea și religia mea”.

Caracterul acestei religii era eclectic. Ceremoniile au fost împrumutate de la persi, turci sau europeni, portughezi și spanioli catolici, aflați pe tărîmurile

Indiei. Akbar a sîrîit prin a-și da fiul, Murad, să fie educat în religia creștină. Noua religie nu a căpătat în anii următori, răspîndire în masă. De altminteri, Akbar nici nu a avut timpul suficient să o consolideze. După moartea sa s-a revenit la islamism ca religie de stat.

În septembrie 1605, Akbar s-a îmbolnăvit grav și a murit (există afirmații că ar fi fost otrăvit). A fost îngropat la Sikan-dara, lângă Agra, în mausoleul construit de el.

Ultimul secol de glorie

Urmas a fost desemnat fiul său, **Jahangir** („Cuceritorul lumii” 1605-1627). Domnia i-a fost tulburată de revoltele supușilor săi, cauzate, în mare parte, de pasiunea lui Jahangir pentru o femeie de origine tătară, cu care s-a căsătorit în 1611. Căpătînd, o dată cu căsătoria, titlul de **Nur Mahal** („Frumoasa Palatului”) — împărăteasa, femeie energică și inteligentă, a condus, de fapt, statul. A dispus să se bată monezi cu efigia sa, a semnat firmele imperiale și l-a înlocuit pe soțul său la diferite obligații cerute de

ceremonialul curții. Ambasadori veniți de pretutindeni se închinau lui Nur Mahal.

Jahangir a întreținut legături atît cu portughezii, care controlau ruta maritimă spre Mecca, cît și cu englezii, a căror companie a Indiilor Răsăritene se infiltra tot mai mult în portul Surat, important centru comercial pe coasta de vest a Indiei. Din 1612, compania a devenit un auxiliar naval al Imperiului mogul, obținînd privilegii comerciale importante.

În cei peste 20 ani de domnie a lui Jahangir, expansiunea mogulă a continuat. Regiunea Mewar (singura care mai aparținea rajpuților) a capitulat în 1614, fortăreața Kangra în 1620, iar Ahmad-nagorul, din Deccan, peste alți șase ani.

Între 1627-1658, tronul mogulilor a fost ocupat de Shah-Djahan („Regele lumii”), fiul cel mare al lui Jahangir. Ambițios, el și-a legat numele de masacrarea tuturor bărbaților din familiile colaterale înrudite. Scăpînd însă de rivali, a domnit ca un suveran bun și clement. Lipsită de reforme și de evenimente politice deosebite, domnia lui s-a remarcat prin mai multe construcții artistice impu-

Shah-Djahan, mogulul care a construit mausoleul Taj-Mahal

nătoare ca, de exemplu, Moscheea Djuman-Mudjid, socotită una din cele mai frumoase din lume, căreia împăratul i-a dăruit un **Coran** din sec. XII, pantofii profetului umpluți cu iasomie și — spune legenda — un fir din mustața lui Mahomed. Palatele de la Agra și Delhi au fost împodobite cu noi ornamente. Dar cea mai frumoasă dintre construcțiile ridicate în vremea lui Shah-Djahan este Mausoleul Tadj-Mahal, înălțat în amintirea iubitei sale soții **Muntaz-i-Mahal** („Aleasa Palatului”). Mausoleul, din marmură albă, strălucitoare, ornamentată cu flori de crin, este așezat în mijlocul unui parc mărginit de un zid de arcuri dantelate din gresie roșie. Ansamblul este socotit, pe bună dreptate „minunăția Agra”, „coroana lumii”, „visul de marmură”.

În 1656, Shah-Djahan a căzut bolnav și la doi ani a murit. A urmat cel mai lung război de succesiune din perioada mogulă, încheiat, în 1659, cu victoria lui Aurangzeb (1659-1707), unul din cei patru fii ai lui Shah-Djahan. A fost ultimul mare mogul. În prima parte a domniei — pînă în 1680 — Aurangzeb a continuat politica de toleranță și campaniile din Deccan. După această dată, mogulul, în vîrstă de 62 ani, a devenit un ascet și un musulman convins. Și-a mutat Capitala în provincia Deccanului (al cărui guvernator a fost pînă în 1659), acordînd o atenție deosebită războaielor purtate în numele credinței islamice și pentru răspîndirea ei și abandonînd politica de toleranță. La moartea sa, imperiul se întindea de la Munții Himalaia în nord-vest la Capul Komorin în sud.

O dată cu Aurangzeb s-a sfîrșit și cu puterea efectivă a împăraților moguli. Coeziunea imperiului a dispărut, ca și continuitatea suveranilor (în doisprezece ani s-au succedat cinci împărați), guvernatorii tinzînd să devină tot mai independenți față de curtea de la Delhi, principalele provincii, Bengalul și Deccanul, declarîndu-se viceregate otomane.

Războaie interne, lovituri de palat, abuzuri și uzurpări — acesta a fost sfîrșitul fără glorie al unei epoci glorioase: aceea a marilor moguli.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Chauvelat R., *L'Inde mystérieuse, ses rajahs, ses brahmanes, ses fakirs*, Paris, 1930; Chesneau J., *L'Asie Orientale aux XIXe et XXe siècles*, Paris, 1966; *Encyclopaedia Britannica*, vol. XV, 1969; Lavisse-Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos Jours*, vol. IV și VI, Paris, 1924; Lottl P., *L'Inde*, Paris, 1943; Muresan C., *Imperiul britanic*, București, 1967; Nehru J., *Descoperirea Indiei*, București, 1956; *The Oxford History of India*, Oxford, 1966; Powell Y., *Histoire d'Angleterre des origines à nos Jours*, Paris, 1932; Prasad I., *L'Inde du VIIe au XVIe siècle*, vol. VIII, Paris, 1930.

CONSTANTIN DAICOVICIU

(1 martie 1898-

27 mai 1973)

Poate nici un alt anotimp nu-i mai scump arheologului decît vara. În lumina crudă și chemătoare a soarelui vîrteac, încins pînă la incandescența marilor destăinuri, pietrele trecutului, cu sporită generozitate, își dezvăluiesc talele. Și ochiul care le scrutează și cugetul care le cercetează, cu mai multă limpezime deslușește din fierbințea lor măturie ceea ce cîndva a fost.

Pentru Constantin Daicoviciu, neobositul căutător de urme ale trecutului nostru milenar în tot cuprinsul țării, această vară a rămas pentru todeauna nelăcepută, o promisiune doar în chenarul îndoliat al unei zile de sfîrșit de mai.

În acea zi, la Sarmizegetusa, marmura a lăcristat...

„Eminent om de știință și pedagog — se arăta în necrologul publicat de Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe, Sociale și Politice și Ministerul Educației și Învățămîntului — academicianul Constantin Daicoviciu, prin multilaterală sa activitate, desfășurată de-a lungul a peste cinci decenii, a servit cu devotament și pasiune știința și cultura românească, dezvoltarea Învățămîntului, și-a pus întreaga sa capacitate de muncă, energia și cunoștințele în slujba cauzei propășirii patriei, a triumfului socialismului în România”.

Pasiunea pentru descifrarea trecutului îndepărtat al poporului român, în cercetarea căruia a adus remarcabile contribuții, puncte de vedere noi, materializate în numeroase lucrări, s-a asociat în ființa lui C. Daicoviciu cu o nedesmințită dăruire pentru prezent. Omul de știință, cu o vastă cultură a fost și un strălucit profesor, educator a numeroase generații de istorici.

Opera sa a intrat în patrimoniul culturii românești, bucurîndu-se, totodată, și de o binemeritată prețuire internațională.

Magazin istoric, la primul său număr, a primit în paginile sale semnătura lui Constantin Daicoviciu, strălucitul istoric fiind printre cei care au salutat apariția revistei. În aprilie 1967.

Prin dispariția lui Constantin Daicoviciu, fruntul cercetării istorice din țara noastră, știința și învățămîntul românesc au pierdut pe unul din reprezentanții săi cei mai de seamă.

Ginerele lui Mussolini se spovedește

JURNALUL LUI CIANO

Suita de extrase pe care o publicăm în numărul de față ne aduce la capătul jurnalului lui Ciano. Ultima perioadă de însemnări începe în noiembrie 1942 și se sfârșește la 8 februarie 1943. Ea coincide îndeeaproape cu datele în care se încadrează cotitura hotăritoare a războiului, marea victorie sovietică de la Stalingrad: 19 noiembrie (declanșarea atacului „în clește” de o parte și de cealaltă a orașului) și 2 februarie (capitularea ultimei pungi de rezistență a germanilor, la două zile după renunțarea la luptă a feldmareșalului Paulus, în fruntea principalelor forțe încercuite în orașul de pe Volga). Pentru Hitler, completa înfrângere marca începutul sfârșitului, nu numai pe frontul de Est, ci în general, pe toate teatrele de război.

În același interval de timp, Africa de Nord a devenit, de asemenea, unui dintre mormintele colective ale trupelor Axel. Debarcarea americană și britanică în Algeria și Maroc, dublată de ofensiva Armatei 8 a lui Montgomery în Egipt și apoi în Libia, a prins între ciocan și nicovală faimosul Afrikakorps al lui Rommel, precum și toate întăririle pe care le-au trimis precipitat în Tunisia dictatorii de la Berlin și Roma.

Pentru fascismul mussolinian, ambele lovituri semnificau adevărate și ireparabile dezastre. Pe frontul antisovietic, trupele italiene aveau să piardă 50-70 la sută din efective (120 000 ofițeri și soldați), în mare parte datorită extenuantului marș de peste 500 km prin stepele ucrainene bîntuite de viscol, care s-a dovedit neiertător. Armata Roșie avusese grijă să anunțe populația civilă, prin intermediul manifestelor lansate pe ruta coloanelor în retragere: „Ucrainenii! În curînd vor trece pe aici resturile armatei italiene zdrobite. Hrăniți, găzduiți, acordați îngrijiri medicale acestor soldați. Ei au arme de lemn, nu sînt dușmanii voștri, sînt sclavii nemților!”

Sclavi, într-adevăr, și încă sclavi mizerabili tratați de stăpînii lor. Ciano consemnează că, în Africa, naștii își sacrificau „aliații” pentru a se putea retrage mai repede. Același fenomen se înregistra și pe frontul antisovietic, unde, pentru a se adăposti de ger și zăpadă în casele țărănești, ofițerii Wehrmachtului nu s-au dat înapoi să ordone ca răniții italieni să fie azvîrliți afară și lăsați să piară de frig.

19 noiembrie 1942: trupele sovietice declanșează atacul „în clește”, de o parte și de cealaltă a orașului Stalingrad...

Catastrofele militare se însoțeau de o continuă și vertiginosă deteriorare a situației din Italia. Inflația făcea pași uriași, puterea de cumpărare a maselor populare scădea în același ritm, iar piețele și magazinele sufereau acum de o lipsă cronică a alimentelor și a celorlalte mărfuri de primă necesitate. Riposta exasperată a proletariatului s-a tradus, încă în august 1942, printr-o serie de greve la fabricile

...și agresorii se transformă în prizonieri

și uzinele din Milano și Torino. Avind un caracter net antifascist ele au fost organizate, în cea mai mare parte, de către comuniști. La mai puțin de o lună după ultima însemnare a lui Clano în ziua de 5 martie 1943, au încetat lucrul muncitorii de la Uzinele Fiat din Torino: greva s-a extins foarte repede la alte întreprinderi ale orașului, cuprinzând în total peste o sută de mii de oameni și avind un puternic răsunet în întreaga țară, a cărei industrie de război a fost practic paralizată. În ciuda unei represiuni violente, mișcarea grevistă a zguduit din temelii regimul, demonstrând cât de largă era baza de mase pe care o căpătase antifascismul și silind pe cei mai mulți dintre membrii cercurilor conducătoare să treacă la o fundamentată reconsiderare a întregii situații.

Printre cei împinși fără voia lor pe acest drum s-a aflat și Clano. Din păcate, jurnalul se oprește înainte de perioada hotărâtoare care a precedat fatidica lună iulie și, implicit, cristalizarea definitivă a pozițiilor sale antimussolinienne. Dar unele semne ale acestui evoluții se întrezăresc chiar în câteva dintre paginile pe care le oferim astăzi spre lectură. Un pasaj revelator este, astfel, cel care conține aprecierile lui Clano la adresa lui Laval, venit la Cartierul general al Führerului. Cu aceeași pană de talentat pamphletar pe care l-am cunoscut-o și în alte împrejurări, Clano inflierează pe abjectul politician francez, trădător de patrie și slugă a coteropitorilor naștiți. Venit din partea unui om care, așa cum o dovedește jurnalul, acționează cu bună știință împotriva a ceea ce el însuși pretinde a fi concepția sa politică de ansamblu și, în orice caz, împotriva intereselor cele mai vitale ale poporului italian, cum poate fi interpretat acest necruțător rechizitoriu la adresa lui Laval? Ca mărturie a unei crase inconștiențe, care-l împiedică pe Clano să stabilească o elementară analogie între el și „colegul” francez? Sau ca un indirect, dar sever proces de conștiință, în legătură cu propriul său rol pe scena însingurată, unde se joacă acum ultimele acte ale tragediei?

Deși ispititoare, a doua ipoteză e infirmată de paginile următoare ale jurnalului. O însemnare de la sfârșitul lui decembrie, de exemplu, dezvăluie panica stingaci mascată a autorului în fața unor rapoarte de poliție, destinate ducelui și care-l prezintă în ipostaza de „pretendent la succesiune”. Vehemența protestului său, ca și grija cu care așterne pe hirtie o simulată certitudine că Mussolini nu va da crezare unor flecări arată că ministrul de Externe nu simte nici un îndemn să renunțe la porția lui de putere și să lase, fie și în ceasul al unsprezecelea, din cluca compromisă de la cîrma țării.

Divorțul de postul atât de scump inimii sale va avea totuși loc doar o lună mai târziu.

ziu, din inițiativa ducelui, pe care rapoartele de poliție nu l-au lăsat probabil atât de indiferent cum spera ginerelul său. Documentele existente nu ne furnizează o motivație precisă a amplei remanieri guvernamentale la care a recurs atunci Mussolini și care l-a eliminat cu brutalitate și pe Ciano. După toate probabilitățile

a fost reacția dictatorului la nemulțumirea care începuse să contamineze până și pe cei mai apropiați colaboratori ai săi.

Să dăm pentru ultima oară cuvântul lui Ciano, luându-ne permisiunea de a așterne câteva rânduri de încheiere, după cele care pun capăt jurnalului într-un mod cam abrupt.

NOIEMBRIE 1942

3.XI. Un nou atac englez, foarte violent, creează o situație periculoasă în Africa, unde forțele noastre se uzează și aprovizionarea se face cu picătură. La Statul major, netrebnicul de Cavallero continuă să afișeze optimismul, dar în culise situația e considerată gravă și se vorbește de pe acum de o retragere pentru apărarea Tripolitaniei.

Rommel apreciază și el că „lucrurile stau foarte prost”. Cel puțin așa susține Bismarck, care moare de frică să nu se compromită și ne recomandă să nu repetăm nimănui informațiile sale confidentiale... [...]

5.XI. Prăbușirea frontului în Libia [...] Ducele e palid, obosit, cu fața trasă, totuși își păstrează calmul. Recunoaște gravitatea situației, dar încă speră că englezii vor putea fi opriți pe linia Fouka-Qaitara¹. Or, până și Cavallero, marele meșter al nenorocirilor noastre, afirmă dimpotrivă că nu se poate prevedea nici o tentativă de rezistență înainte de a atinge linia Sollum-Halfaya² [...].

6.XI. Retragerea în Libia ia din ce în ce mai mult

caracterul unei derute³. Nu se știe nimic despre Corpul 10 armată, izolat de forțele engleze.⁴ Chiar și unitățile care se retrag sînt măcelărite de bombardamentele aeriene. Ducele e de părere că, dată fiind situația, Libia trebuie considerată pierdută. „Din unele puncte de vedere adăugă el, e un avantaj, căci Africa de Nord ne-a costat flota noastră comercială. Acum vom putea să ne concentrăm mai bine asupra apărării metropolei”⁵ [...].

Mussolini mă întreabă dacă îmi fin jurnalul la zi. La răspunsul meu afirmativ, el îmi spune că jurnalul va servi drept dovadă că, în domeniul atît militar, cît și politic, nemții au acționat totdeauna fără știrea lui. Ce o fi ascunzînd, de fapt, această ciudată întrebare?

3) În realitate, la acea dată, retragerea nu căpătase încă proporțiile catastrofale pe care i le atribuie Ciano. Blîndatele Axel suferiseră însă grele pierderi. La 2 noiembrie, Hitler nu a permis lui Rommel să execute o repliere destul de limitată, pe linia Fouka-Halfaya. La 4 noiembrie, Corpul 30 armată britanică a străpuns frontul, reușind în sfîrșit să obțină autorizația Führerului, Rommel a ordonat a doua zi retragerea, după ce pierduse 59 000 morți, răniți și prizonieri dintr-un total de 96 000.

4) Corpul 10 armată (două divizii de infanterie) ca și majoritatea celorlalte mari unități italiene (Corpurile 20 și 21) se aflau în plină dezagregare. Refuzînd să se mai lase sacrificați inutil, soldații se retrăgeau în dezordine spre Apus sau se predau în masă.

5) Pentru a gusta ironia la care Ciano înregistreză absurdul acestei ridicole tentative de autoconsolare a ducelui, să ne reamintim diverse pasaje precedente, unde jurnalul subliniază obsedanta ambiție a lui Mussolini de a fi stăpînul unui imperiu în Africa.

8. XI. La ora 5 și jumătate dimineața, Ribbentrop mi-a telefonat pentru a mă anunșa că americanii au debarcat în porturile Algeriei și Marocului.⁶ Era cam nervos și voia să știe ce aveam de gînd să facem. Trebuie să mărturisesc că, luat pe nepusă masă, n-am fost în stare să-i dau un răspuns satisfăcător [...]

9. XI. Ribbentrop îmi telefonează în cursul nopții. Trebuie ca fie ducele, fie eu să plecăm de urgență la München⁷, unde se va găsi și Laval⁸. A sosit momentul să fixăm linia de

6) E vorba de acțiunea americană și britanică, cunoscută sub numele de cod „Operația Torch” și efectuată la 8 noiembrie, ora 1,30 a.m. sub comanda supremă a generalului D. Eisenhower. Forțele britanice (Armata 1, condusă de generalul K. Anderson) au debarcat în două puncte din apropierea Algerului. Trupele americane (Corpul 2 armată, în frunte cu generalul L. Freedland) au debarcat în trei puncte de pe coasta marocană a Atlanticului și în alte trei de pe litoralul mediteranean al Algeriei.

7) În ciuda situației foarte critice de pe frontul de Est și a stirilor despre prezența unei importante flote britanice în Marea Mediterană, Hitler a ținut morțiș să serbeze, la berăria Loewenbräukeller din München, aniversarea tentativei de puci de la 8 noiembrie 1923, părăsind cartierul său general împreună cu feldmaresalul Keitel și Jodl și lăsînd conducerea operațiilor pe mîna unui obscur colonel, Treusch von Buttlar-Brandenburg.

8) Pierre Laval (1883-1945): politician francez de dreapta, președinte al Consiliului de Miniștri în 1931-1932 și în 1935-1936. După înfrîngerea Franței în 1940 a promovat concilierea cu Germania hitleristă, intrînd în guvernul de la Vichy, mai întîi ca vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Din 1942 a devenit în același timp șef al guvernului și titular al ministerelor de Interne, Externe și Informa-

1) Fouka: mic port egiptean, nu departe de frontiera cu Libia. Pentru Qaitara, ca și pentru celelalte nume de persoane și localități la care nu există trimiteri, vezi notele de la extrasele anterioare, publicate în nr. 5, 6, 7 și 8/1973.

2) Sollum: localitate egipteană pe litoralul Mediteranei în imediată apropiere a graniței libiene. Halfaya: importantă cale de trecere prin zona de litoral denumită Marmarica, care cuprinde regiunile limitrofe ale Egiptului și Libiei; la Halfaya se mai desfășuraseră lupte grele în luna octombrie a anului 1940.

condusă față de Franța. Îl scol pe duce din somn, dar nu fine să meargă, mai ales că nu se simte deloc bine. Mă voi duce așadar eu.[...]

În gara München, mă așteaptă Ribbentrop: e obosea, slab, politic, Laval va sosi noaptea, căci face lunga călătorie cu mașina.

Seara, am prima întrevvedere cu Hitler [...] Îl va asculta pe Laval, dar orice ar spune acesta, punctul de vedere al Führerului e deja fixat: ocuparea totală a Franței, debarcarea în Corsica, stabilirea unui cap de pod în Tunisia.

10. XI. [...] Întrevederea cu Laval e aproape inutilă, căci nu i se va spune nimic sau aproape nimic din cele holdrite de noi.

Cu cravata sa albă și cu costumul prost croit al unui francez mijlociu, Laval e foarte dezorientat în spațiosul salon, inconjurat de altele uniforme. Încearcă să discute pe un ton familiar despre viața lui, despre cât de mult a dormit în mașină, dar cuvintele lui cad în gol. Hitler îl tratează cu o politețe glaciale [...] Neputând lua asupra lui răspunderea de a ceda Axei Tunisul și Bizerta, Laval ne sfătuiește el însuși să-l punem în fața faptului împlinit, adică să trimitem o notă la Vichy, prin care să anunțăm intențiile Axei. Habar nu are, nenorocitul, ce fapt împlinit îi rezervă nemții!

11. XI. Lui Laval nu i s-a suflat un cuvânt despre iminenta acțiune și ordinele de a ocupa restul Fran-

ței au fost date în timp ce el fuma țigară după țigară în camera vecină și vorbea vrute și nevrute. Ribbentrop mi-a spus că abia mine dimineață, la ora 8, îl va anunța că știri sosite în cursul nopții l-au silit pe Hitler să procedeze la ocuparea totală a țării sale¹⁰ [...]. Totuși cuvintele „lealtate” și „onoare” sînt vecnic în gura drăgușilor de nemți! [...]

12. XI. [...] Vom vedea ce se va întâmpla în Tunisia, unde sînt așteptate astă-seară primele detașamente germane¹¹. În Libia, Rommel continuă retragerea sa precipitată¹². Între nemți și italieni sînt acolo mari fricțiuni: la Halfaya au tras chiar unii asupra celorlalți. Pentru a se retrage mai repede, nemții ne-au luat toate camioanele, lăsînd diviziile noastre în plin deșert, unde mase de soldați mor literalmente de foame și de sete [...].

14. XI. Astă-noapte am avut iar de-a face cu nemții. Mackensen mi-a adus un mesaj pentru trupele franceze și populația din Tunisia, precum și un proiect de răspuns guvernului spaniol, în legătură cu in-

treaga poveste a debarcărilor americane. Pentru o treabă ca asta, puteau să mă lase să-mi văd de somn. L-am sfătuit pe Mackensen să găsească un somnifer bun pentru Ribbentrop, care, cu insomniile lui, bate prea mult lume la cap [...]

22. XI. [...] O ofensivă rusă pe Don a reputat importante succese și merită să fie urmărită cu atenție¹³ [...]

28. XI. [...] La Roma, se crede că, peste câteva zile, va trebui să abandonăm Tunisul și, peste o lună, toată Africa. Mussolini trebuie să fie de aceeași părere, căci, telefonîndu-mi în legătură cu acordul comercial cu România, îmi spune: „E inutil să insisti pentru mărirea contingentului de petrol; cred că la anul nevoile noastre vor fi cu mult mai reduse”.

Mackensen îmi comunică în rezumat o scrisoare a lui Laval către Hitler, prin care-i oferă colaborarea completă a Franței. Dar ce reprezintă în realitate Laval? Ce-i dă dreptul să vorbească în numele Franței?

Ofensiva rușilor în bazinul Volgăi și al Donului continuă, pare-se cu rezultate într-adevăr remarcabile. Dar aici, noi nu știm nimic precis, trebuie să ne mulțumim cu cele spuse de nemți¹⁴ [...]

10) De fapt, încă înainte de a pleca spre München, Hitler a ordonat feldmaresalului Gerd von Rundstedt să fie gata de a declanșa „Operația Anton” — invadarea restului Franței.

11) Pentru a tăia calea de retragere a lui Rommel, planul lui Eisenhower prevedea o rapidă înaintare în Tunisia, pe atunci cea de-a treia colonie franceză în Africa de Nord. Hitler l-a luat-o însă înainte, trimițînd acolo 250 000 soldați germani și italieni. Contraatacurile lor au lăsat însă considerabil înaintarea aliaților, reușind să prelungească luptele pînă la 13 mai 1943, cînd toate trupele Axei au capitulat în cîntul de nord-est al Tunisiei.

12) Ofensiva Armatei 8 britanice a progresat rapid, permițîndu-i să ocupe succesiv Tobrukul (13. XI), Benghazi (20. XI) și Tripoli (23. I. 1943) în Libia, Mareth (20. III) și Gabès în Tunisia. La 7 aprilie, forțele lui Montgomery au făcut joncțiunea cu cele ale lui Eisenhower.

13) E vorba de marea contraofensivă declanșată la nordul și sudul Stalingradului, unde 12 armate sub comanda supremă a generalilor Gheorghi Jukov și Aleksandr Vasilevski au străpuns frontul în câteva ore. La 22 noiembrie, forțele sovietice venite din cele două direcții au făcut joncțiunea la Kalaci. Încercînd astfel Armata 6 germană și jumătate din Armata 4 Panzer (blindate), în total circa 300 000 ofițeri și soldați inamici.

14) Ca și Mussolini, Ciano a continuat să nu aște datele concrete ale situației de pe frontul de Est, inclusiv cele privind soarta corpului expediționar italian. Astfel, jurnalul nici măcar nu menționează dezastrul suferit la 17 decembrie de Armata 8 italiană în bătălia Donului.

11) După prăbușirea Reichului, Laval, care se refugiasse în Germania, a încercat să-și găsească adăpost în Spania. Extrădat, a fost judecat de un tribunal francez pentru crimele comise în complicitate cu fasciștii și pentru trădare de patrie. Condamnat la moarte, a fost executat la 14 octombrie 1945.

9) Conform prevederilor armistițiului din iunie, 1940, o zonă din sudul Franței rămăsese neocupată de germani, aflîndu-se sub jurisdicția guvernului subităin, stabilit la Vichy de la 1 iulie 1940.

30. XI. Goering a sosit la Roma pe neașteptate. După cum îmi spun cei de la Statul major, venirea lui se datorește faptului că, fără a spune nimic nimănui, Rommel a părăsit Libia, ducându-se la Führrer. Ai noștri au protestat, declarând atașatului militar adjunct german că, dacă un general italian s-ar fi comportat așa, ar fi fost deferit Curții Marțiale. Acum Goering vine aici pentru a încerca să aranjeze lucrurile¹⁵ [...]

DECEMBRIE 1942

1. XII. [...] Ducele mi-a relatat convorbirea sa cu Goering. Nemții vor trimite în Africa trei divizii blindate: Adolf Hitler, Hermann Goering și Deutschland. „Trebuie nume care angajează profund onoarea germană” [...]

Telegrame venite de la Bova Scoppa ne informează despre nervozitatea provocată la București de știrile despre bătălia de pe Don. Antonescu e acuzat că a angajat România într-o luptă în care nu are nimic de câștigat [...]

2. XII. [...] Bismarck a făcut confidențe lui D'Aleia în legătură cu vizita lui Goering. Chiar și nemții sînt convinși că nu mai e nimic de făcut în Africa și că toate promisiunile lui Goering sînt destinate să se

15) Explicația lui Clano ține de domeniul fanteziei. Rommel nu s-a dus la Führrer, ci a venit și el în Italia, unde, la 1 și 2 decembrie, a participat la o conferință cu Goering, Kesseling și Cavallero. Cît despre scopul sosirii Reichsmarschallului, acesta reiese destul de clar din însemnările ulterioare ale jurnalului: temindu-se că debarcarea aliată în Africa de Nord va precipita prăbușirea partenerului său, a cărui situație era din ce în ce mai precară, Hitler l-a trimis pe Goering pentru a redresa moralul cîlicilor fasciste de la Roma și a se asigura că principalele prghi de conducere au trecut în mâinile germanilor.

16) Fraza aparține lui Mussolini, pe care, o dată mai mult, nazistii l-au amestecat cu făgăduieli mincinoase: nici una din cele trei divizii nu a plecat în Africa.

În iulie 1943 Mussolini e arestat și închis în Hotelul Gran Sasso (în imagine) din Munții Abruzzi...

transforme în apă de ploaie. Trebuie însă salvată reputația lui Rommel, care se bucură de mare faimă în Germania și care e unul dintre generalii cei mai devotați nazismului. Deci sarcina lui Goering e de a semăna confuzie și de a dovedi că toată vina o poartă transporturile noastre defectuoase, vasele noastre, căile noastre ferate etc. În acest scop, a început prin a lua la rost pe toată lumea, inclusiv pe amiralul Riccardi. Bismarck mai spune că specialiștii militari de la ambasadă au rămas surprinși de cantitatea de prostii pe care e în stare s-o acumuleze Reichsmarschallul [...]

14. XII. Ribbentrop anunță că „datorită operațiilor militare din Est”, e indicat să amînăm cu cîteva zile înțîlnirea de la Klessheim¹⁷. Nu precizează noua dată, dar speră că va fi posibil să o fimem înainte de Crăciun [...]

16. XII. [...] La reuniunea cu Hitler nu voi merge decît eu, înarmat cu instrucțiuni precise¹⁸. Înainte

de orice, Mussolini ține să comunice Führrerului (așa cum i-a spus și lui Goering) că socotește absolut necesar să ajungem la un acord cu Rusia sau, cel puțin, să stabilim o linie care să poată fi apărată cu un minimum de trupe. Mussolini apreciază că Axa trebuie să dispună de cît mai multe divizii, pentru a putea lupta împotriva anglo-americanilor în Africa, în Balcani și poate chiar în Vestul Europei [...]

17. XII. În drum spre cartierul general al lui Hitler.

18. XII. Am redactat un proces-verbal al convorbirilor mele din pătura Goerlitz și am notat acolo impresiile generale.¹⁹ Iată cîteva detalii, ca de obicei.

Atmosfera e grea. Poate că vestilor proaste li se adaugă tristețea acestei păduri umede și pătășite de vieții în comun în bardoale

părâsi cartierul general din Prusia Orientală, sugerînd ca la discuții să ia parte doar Clano și Cavallero, sub pretext că volajul era prea lung pentru Mussolini. În realitate, așa cum reiese din surse naziste, Führrerul voia să evite problemele pe care le-ar fi putut ridica ducele într-un moment cînd aliații se găseau practic la porțile Italiei.

19) Documentele la care se referă Clano arată că Hitler a respins cu dispreț propunerile lui Mussolini declarînd că, fără a slăbi cîtuși de puțin frontul de Est, era în măsură să trimită întăriri necesare în Africa de Nord „unde trebuie să rămînem cu orice preț”.

Înaltului comandament. Nu există nici o pată de culoare, nici o notă vieaie. Anticamerile sînt pline de oameni care fumează, mîntînd, stau la taclale. Pretutindeni, domnește un miros de bucătărie, de uniforme, de cizme. Toate acestea sînt în mare parte inutile, cel puțin pentru o serie de persoane care nu au ce căuta acolo, începînd cu Ribbentrop. Acesta obligă pe mulți dintre funcționarii săi să ducă o viață de troglodifi,

lui Hitler, a avut următoarele conversații cu Pansa²¹:

Pansa: Had our armies many losses?— Hewel: No losses at all, they are running — Pansa: Like you did in Moscow last year? — Hewel: Exactly²²!

19. XII. Laval a făcut o călătorie de care s-ar fi putut lipsi. După două zile de tren, i s-a dat mai întîi un ceai, apoi i s-a oferit un dineu și nu a fost lăsat să deschidă gura. De în-

multumit că e Hitler, căci asta îi îngăduie să vorbească tot timpul). În esență, Laval e un francez dezgustător, cel mai dezgustător dintre francezi. Pentru a intra în grațiile patronilor săi germani, el nu ezită să-și trădeze compatrioții și să denigreze nefericita lui țară. Singurul lucru spiritual pe care l-a spus e că-i vine greu să guverneze Franța, căci ori încotro se întoarce nu aude decât stri-

...În vreme ce în întreaga Italie se desfășoară manifestații antifasciste: la Torino, tinerii trînc pe străzi bustul ducelui

care nu are nici un rost și care mai curînd pune bețe în roțile unei activități normale a Ministerului de Externe.

Cînd am ajuns acolo, nu ni s-a ascuns — nici mie, nici colaboratorilor mei — demoralizarea provocată de prăbușirea frontului german în Rusia. Nemții încercau însă pe față să arunce răspunderea pe umerii noștri. Hewel²³, care trăiește în imediatul anturaj al

dată ce încerca să înceapă o discuție, Führerul îl întrerupea și-i făcea un discurs (în fond, cred că Hitler e

20) Walter Hewel: diplomat nazist, cu rang de consilier de legatie, reprezentant al lui Ribbentrop pe lângă Hitler și, în această calitate, membru al „statului major politic” al Führerului.

21) Mario Pansa: șef adjunct al Serviciului de protocol în Ministerul de Externe Italian.

22) Așa cum îl reproduce Jurnalul, dialogul pare să se fi dus într-o engleză nu tocmai desăvîrșită. Iată și traducerea schimbului de replici care a fost de fapt un mic, dar usturător, duel verbal între cei doi diplomați:

Pansa: „Armata noastră [corpul expediționar italian] a avut pierderi mari!”

Hewel: „Nici o pierdere [soldații] au rupt-o la fugă”.

Pansa: „Așa cum ați făcut și dv. lângă Moscova anul trecut?”

Hewel: „Exact”

gătul: „Laval la spînzurătoare”.

Și totuși, cît de lesne se lasă nemții învâluși de farmecul francezilor, chiar și al acestui francez! Cu excepția lui Hitler, se îndesau cu toții să-i vorbească, să vină lângă el: ai fi zis un mare senior scăpătat, care a nimerit într-un cerc de mitocani îmbogățiți. Pînă și Ribbentrop s-a străduit din răsputeri să fie amabil, dar a sîrșit cu o gafă, amintindu-i lui Laval că „ilustrul său compatriot”, Napoleon, trecuse și el prin această pădure. Numai că în alte condiții, dacă nu mă înșel [...]

26. XII. Horia Sima, șeful Gărzii de fier din România, a venit în Italia.²³ Deoarece a fugit din Germania cu un pașaport fals, Himmler ne cere să-l extradăm. În ce mă privește, l-am sfătuit pe duce să-l predea imediat nemților, căci prezența lui aici ne-ar putea crea complicații cu Antonescu. Și, la urma urmelor, nu ne mai trebuie încă un ticălos pe cap.

Prințesa Gangi²⁴, pe care o prietenie cordială o lega de duce, mi-a făcut azi dimineață confidența pe tema Petacci, fără să o fi împins eu la asta. Cum îmi spunea cu accentul ei sicilian, voia să-mi vorbească „ca la spovedanie”. După părerea ei, ducele s-ar fi săturat pînă peste cap de Claretta, de fratele și de sora ei, de întreaga familie, dar n-ar reuși să se descotorosească de ei, pentru că sînt niște canalii, gata să șantajeze și să facă scandal. În cursul unei conversații cu prințesa, ducele i-ar fi spus că o iubise pe Claretta

odinioară, dar că acum nu mai era pentru el decît „un vomitiv”. Ce-o fi adevărat în toată povestea asta? Nu s-o fi amestecînd aici și o veche gelozie de femeie care vrea să se răzbune? [...]

29. XII. Buffarini îmi arată rapoartele ale poliției din Rimini, pe care ducele a cerut să le vadă azi. Nu sînt decît niște flecăreli banale și netînseminate ale unor persoane pe care nu le cunosc și care au vorbit despre mine ca urmaș al lui Mussolini și alte absurdități de acest gen. Îi spun lui Buffarini să arate negreșit rapoartele ducelui, care-și va da lesne seama despre ce e vorba. Îmi pare rău doar că i se pot aduce la cunoștință ducelui asemenea prostii și că, Mussolini, care mă cunoaște de atîția ani, poate pleca urechea la ele, fie și în treacăt [...]

IANUARIE 1943

2. I. [...] Mareșalul Antonescu confirmă că situația pe frontul rus e foarte gravă și apreciază că nemții au comis greșeli strategice care pot avea cele mai catastrofale urmări [...]

4. I. [...] Zilele astea m-am ocupat de cadourile pentru Goering, care împlineste cincizeci de ani. Ducele îi va dăruia o sabie de aur, cizelată de Messina²⁵

25) Francesco Messina: sculptor italian. născut în 1900.

(inițial era destinată lui Franco, dar vremurile s-au schimbat); eu îi voi oferi o stea a ordinului Sf. Mauriciu cu briliante (fusesse comandată pentru Zogu²⁶ și a zăcut mult timp într-o casă de bani) [...]

7. I. Japonia ar vrea să semneze acorduri economice cu noi și cu Germania, prin care ar urma să se delimiteze spațiile vitale ale celor trei țări și să se stabilească tarife preferențiale. Dată fiind condiția noastră de inferioritate, le pun bețe în roate [...]

8. I. [...] Nerușinatul doctor Petacci îmi trimite, prin intermediul lui Giacomo²⁷, o scrisoare în care prezintă în termeni idioși, candidatura complicei lui Vezzari²⁸ ca ambasador la

26) Zogu (1895-1961): numele sub care a domnit în Albania Ahmed bey Zogu. Colonel în armata austriacă în primul război mondial, președinte al Republicii Albaniei în 1924, s-a proclamat rege în 1928. Promotor al unei politici profund reacționare și antipopulare, a pus țara la remorca Italiei fasciste, cu care a încheiat o strînsă alianță, ceea ce nu l-a implicat pe Ciano să conceapă și să realizeze invadarea Albaniei în 1939. Fugit în străinătate, Zogu a fost dețronat oficial în 1945, după eliberarea țării, de către Adunarea Constituantă.

27) Giacomo di Giacomo: avocat, „consilier național”, pînă în 1930 președintele organizației fasciste a intelectualilor și artiștilor.

28) Renato Vezzari: comisar de poliție, implicat în numeroase traficuri ale doctorului Petacci.

Ultima imagine a fostului ministru de Externe fascist

Madrid. Vezzari e un ne-trebnic ignorant, hoț și mur-dar. Returnez scrisoarea ex-peditorului. I-aș spune des-pre asta lui Mussolini, dacă nu ar sta atît de prost cu sîndătatea și dacă nu m-aș teme că-l fac să sufere. Se va ivi altă dată un prilej [...]

11. I. Antonescu i-a vor-bit lui Bova Scoppa despre noua armă secretă germană, care ar urma să facă mi-nuni: tunul electric cu fevi multiple. Nu i-ar rezista nici o cuirasă. O fi adeva-rat? Să fie arma la care a făcut aluzie Hitler în dis-cursul său sau nu e vorba decît de un bluff obișnuit?²⁹⁾ [...]

16. I. Printre telegramele interceptate, una rezumă convorbirea generalului ger-man von Thoma³⁰⁾ cu Mont-gomery. Dacă corespund adevărului cele spuse de el sînt de natură să ne îngri-joreze. Von Thoma a afir-mat că nemții sînt convinși că au pierdut războiul [...]. Din ordinul lui Mussolini, am dat lui Mackensen o copie a telegramei. Trebuie să fie ceva adevărat într-

însă căci, pe cînd se afla în trecere prin Roma, von Thoma a vorbit mai mult sau mai puțin în aceiași termeni cu Bismarck.

22. I. Ducele consideră comunicatul german de azi drept cel mai rău din tot războiul. Așa și este. În-frîngere la Stalingrad, retra-gere pe întregul front, imi-nență cădere a orașului Tri-poli. Se pare că Rommel a manevrat din nou pentru a-și salva trupele, lăsînd în încurcătură forțele ita-liene. Mussolini e foarte iri-tat de asta și își propune să adreseze un energetic protest nemților. Îl afectează mult că vom pierde Tripoli, dar nu e convins că nu-l vom putea recuceri printr-o con-tramanevră din Tunisia. Ducele continuă astfel să se lege în niște iluzii periculoase, care defor-mează viziunea precisă a unei realități, acum evi-dentă tuturor [...]

26. I. [...] Comunicatul german de astăzi e depri-mant și anunță evacuarea Voronejului [...]

27. I. [...] Ducele l-a primit pe Bismarck, care i-a adus un cal din partea orașului Bremen. Musso-lini i-a expus teoria — pe care o cunosc și eu — cum că buletinele germane sînt dinadins pesimiste, pentru a rezerva ulterior surprize plăcute populației. Bis-marck nu împărtășește aceas-tă părere care l-a mirat mult [...]

FEBRUARIE 1943

5. II. La ora patru și jumătate, mă convoacă du-cele. Intrînd în cabinetul lui, bag de seamă că e foarte încurcat și ghicesc ce-mi va spune. „Ce vrei să faci acum?” Începe el, apoi adaugă încet că a schimbat tot guvernul. În-feleg ce motive are și sînt de acord cu ele, nu am de gînd să fac nici cea mai mică obiecție. Printre nu-meroasele soluții pe care mi le propune în situația mea personală, resping cate-goric funcția de guverna-tor al Albaniei [...] Aleg

ambasada la Vatican, un post liniștit, care lasă to-tuși deschise posibilitățile de viitor. Și, mai mult ca oricînd, viitorul e în mi-nile lui Dumnezeu.

Plecarea de la Externe, unde timp de șapte ani — și ce ani! — am dat tot ce aveam mai bun în mine, e fără îndoială o lovitură grea și dureroasă. Am trăit prea mult, în adevăratul înțeles al cuvîntului, prin-tre pereții aceștia, pentru a nu simți acum suferința unei sfîșieri fizice, aproape a unei schilodiri. Dar nu are importanță. Voi ști să fiu tare și să privesc spre viitor. Poate că acest viitor va cere mai multă libertate de acțiune.

Tainice sînt uneori căile Providenței [...]

8. II. Predau succesoru-lui meu ministerul, apoi mă duc la Palatul Veneția, pentru a-mi lua rămas bun de la duce, care-mi spune: „Trebuie să te consider acum în vacanță pentru o bucată de vreme. O să vină iar rîndul tău. Viitorul tău e în minile mele, așa că poți fi liniștit”. Îmi mulțumește pentru ceea ce am făcut, enumerînd repede servi-ciile pe care i le-am adus. „Dacă ne-ar fi lăsat încă trei ani, am fi făcut răz-boiul în alte condiții sau poate că nici n-ar mai fi trebuit să-l facem”. Mă întrebă, apoi, dacă toate documentele mele sînt puse la punct. „Da, ti răspund eu, sînt în ordine toate. Cînd vor veni ceasurile gre-le, căci nu încape îndoială că vor veni, amintîți-vă că pot dovedi, unul cîte unul, toate actele de trădare co-mise de nemți împotriva noastră, de la pregătirea conflictului, pînă la răz-boiul cu Rusia, care ne-a fost anunțat abia după ce trupele germane trecuseră frontiera. Dacă veți avea

²⁹⁾ Era un bluff, acest tun ne-existînd decît în imaginația lui Hitler. Singurele „arme secrete” ale nazistilor au fost rachetele explozive V, și V, ambele lansate împo-triva Angliei și a citorva ob-iective de pe continent. Înde-o-sebi portui belgian, Avers, după eliberarea lui de sub ocupația germană. V, („bom-ba zburătoare”) a intrat în acțiune la 13 iunie 1944, V, (o rachetă supersonică) — în luna septembrie a ace-luiasi an. Arme de teroare, ele nu au influențat cu nimic evoluția operațiilor militare.

³⁰⁾ Generalul Wilhelm von Tho-ma: adjunctul lui Rommel în Africa de Nord. La 4 noiem-brie 1942, după primirea radiogramelor prin care Hitler interzicea orice retragere, von Thoma a declarat ge-ne-ralului Bayerlein: „Ordinul Führerului e o nebulă fără seamăn și refuz să mă supun”. Îmbrăcat într-o uniformă nou-nouță, cu toate decora-țiile pe piept, el s-a postat în aceeași zi lîngă rămășițele carbonizate ale tancului său, așteptînd sosirea patrulelor britanice de avangardă, care l-au făcut prizonier. Trece-rea prin Roma la care face aluzie Ciano este, evident, anterioară căderii sale în captivitate.

nevoie, vă voi furniza toate elementele sau, și mai bine, vă voi pregăti în douăzeci și patru de ore discursul pe care îl am pe suflet de trei ani; căci dacă nu voi putea să-l rostesc, voi exploada". M-a ascultat în

tăcere și aproape că părea de acord.

Astăzi, Mussolini era preocupat de situația de pe frontul de Est, unde retragerea continuă, luând proporțiile unei derute. M-a

invitat să-l vizitez cît mai des. „Chiar zilnic!” Despărțirea a fost cordială, ceea ce mă bucură, căci în la Mussolini, în mult la el și ceea ce îmi va lipsi în primul rînd va fi contactul cu el.

Vizitorul lui Clano... în mîinile lui Dumnezeu? În mîinile lui Mussolini? Alternativa pe care pare să o prezinte jurnalul s-a dovedit o crudă ironie în lumina celor petrecute în lunile și anii următori, căci nici tatăl ceresc, nici ducele nu au făcut nimic pentru a îndulci destinul fostului ministru de Externe. La rîndul său, acesta și-a încheiat — mai bine-zis, și-a întrerupt — jurnalul pe o caracteristică notă de ipocrizie, atîșind față de socrul său niște sentimente care străluceau prin aberații.

Să recapitulăm pe scurt evenimentele ulterioare:

— 10 iulie 1943: forțele americane și britanice debarcă în Sicilia*.

— Noaptea de 24 iulie spre 25: la ședința Marelui consiliu fascist**, moțiunea lui Dino Grandi, prin care Mussolini e depusă de practic de puterea supremă, înfrunște 19 voturi pentru, inclusiv cel al lui Clano, față de 7 contra.

— 25 iulie: ducele e arestat, spre disparea lui Clano, care nu a prevăzut că lucrurile vor ajunge atît de departe. Mareșalul Pietro Badoglio, șeful noului guvern, anunță oficial că Italia continuă războiul alături de Reichul nazist.

— 26 iulie și zilele următoare: uriașe manifestații populare antifasciste se desfășoară în întreaga țară, înregistrîndu-se numeroase ciocniri cu armata și mai ales cu miliția fascistă.

— 3 septembrie: Italia și reprezentanții coaliției antihitleriste semnează un armistițiu, care va fi dat publicității abia la 8 septembrie cînd unitățile italiene încep lupta alături de forțele aliate sau de detașamentele de partizani, fie se descompun în decurs de cîteva zile sau cîteva ceasuri. Întîmpinînd puternica rezistență a patrioților, hitleriștii ocupă majoritatea pozițiilor strategice principale din peninsula.

— 12 septembrie: un detașament de parașutiști germani răpește pe Mussolini din hotelul unde era închis, pe Muntele

Gran Sasso, și-l transportă cu un avion la Viena, apoi la München (unde s-a refugiat și familia Clano) și, în cele din urmă, la cartierul general al Führerului.

— 15 septembrie: din ordinul lui Hitler, se formează guvernul-marionetă al așa-numitel „Republici sociale fasciste”, în frunte cu Mussolini și avînd „capitala” la Salo, pe malul Lacului Garda. Acționînd acum, fără nici o reticență, ca unelte directe ale nazismului, ducele și complicitii înșingerează și pustiesc, vreme de peste un an, Italia de Nord, schingiulînd și asasinînd mii de oameni, jefuînd și incendînd sute de localități, fără a reuși însă să zăgăzuiască mișcarea din ce în ce mai năvalnică a partizanilor antifasciști.

— 8 ianuarie 1944: în fața unui „tribunal special” începe la Viena procesul lui Clano, în cadrul unui grup de șase membri ai Marelui consiliu fascist care au luat poziție împotriva lui Mussolini în iulie 1943 (cealalți, scăpați cu fuga, sînt judecați în contumacie).

— 10 ianuarie: Clano și patru concuzați sînt condamnați la moarte ca autori ai „celei mai mari trădări de care-și aminteste istoria”.

— 11 ianuarie: în ciuda unor desperate eforturi de a-și salva soțul, pe care le depune Edda pe lângă tatăl ei, fostul ministru de Externe, e executat, împreună cu ceilalți osîndiți, de un pluton alcătuit din voluntari fasciști.

Ucigașii aparțin așadar regimului pe care Clano l-a slujit, crezînd că se slujește pe sine. Temîndu-se din ce în ce mai mult de cel pe care fascismul îl persecutase, gînerele lui Mussolini nu avea de unde să știe că va fi sacrificat chiar de socrul și protectorul său, cuprins de o frenezie a exterminării în ajunul ignobilului său sfîrșit. Intrînd în horă cu lupii, Clano a urlat multă vreme la unison cu ei, începînd abia la urmă să scoată unele mirii neconformiste. A fost suficient pentru ca haita nelertătoare să-l sfîșie.

* Vezi Magazin Istoric, nr. 1/1968.

** Vezi Magazin Istoric, nr. 6/1967.

Cărți sosite la redacție

Numărul 2 pe 1973 al revistei **MANUSCRIPTUM**, editată de Muzeul Literaturii Române din București, evocă, cu prilejul sărbătoririi celor 125 ani de la memorabilele evenimente ale anului 1848 din țările române, printr-un grupaj de documente inedite, „acel timp de sinceră exaltare și superb dramatism” cum subliniază prof. dr. doc. **Mihnea Gheorghiu** în notațiile cu care se deschide grupajul.

În paginile consacrate acestei evocări, întâlnim o selecție din corespondența citorva militanți pașoptiști prezentată de **Cornelia Bodea** (un schimb de scrisori din 1850 între C.A. Rosetti și Ion Ghica); **Diana Cristev** (A.G. Goleșcu către Tell și Eliade) și **Paul Păltănea** (C. Negri epistolograf). **Dan Simonescu** publică un fragment din manuscrisul **Memoirilor** lui C.D. Aricescu — capitolul privind evenimentele din București din iunie-iulie 1848.

Despre un proiect, ne-realizat, de continuare a lucrării sale **Românii sub Mihai Viteazul** vorbesc notele lui N. Bălcescu prezentate de **Nicolae Liu**.

DIMITRIE CANTEMIR, Editura Albatros, București, 1973.

„Moldovenii care odinioară luptau pentru libertățile lor, acum însă sînt siliți de tirania turcească, nu numai să taie pentru ei cu secura copacii din pădurile lor, dar să supui aceleiași securi, [...] înseși capetele lor. Pînă cînd, doamne, va mai domni nelegiuirea?” exclamă, cu îndreptățită obidă, D. Cantemir scriind **Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman**.

Cîstind tricenarul nașterii marelui învățat și om politic moldovean, cartea lui **C. Măciucă** evocă viața și personalitatea lui D. Cantemir, evidențiind

lupta acestuia pentru realizarea unui ideal de înalt patriotism: eliberarea țării de sub dominația otomană.

Este conturat, de asemenea, profilul savantului cunoscut și prețuit în întreaga Europă, deschizător, prin scrierile sale istorice, filozofice, geografice, de noi perspective în gândirea științifică europeană.

ALEXANDRU IOAN CUZA, Editura Militară, București, 1973. Inaugurînd noua colecție scoasă de editură, sub titlul **Domnitori și volevozi ai țărilor române**, cartea prof. **C.C. Giurescu** își propune „să înfățișeze viața și opera lui Alexandru Ioan Cuza, insistînd asupra **laturii militare** a acestei opere, asupra măsurilor pe care domnul Unirii le-a luat pentru a mări, înarma și echipa armata țării, precum și asupra hotărîrii lui de a se împotrivi cu armele la orice încercare a unei puteri străine de a ocupa teritoriul național sau de a aduce vreo stirbire drepturilor și demnității țării”.

ARMATA ROMÂNĂ PE FRONTUL ANTIHILITERIST, Editura Militară, București, 1973. Lucrarea generalului-maior dr. **Ion Cușșă**, prezintă principalele caracteristici ale artei operative și ale tacticii unităților armatei române, principiile care au stat la baza acestora, procedeele și metodele folosite de co-

mandamentele și trupele române în desfășurarea războiului antihiliterist. În acest scop, sînt prezentate și analizate o serie de operații și lupte semnificative pentru caracterizarea artei operative și tacticii armatei române, lucrarea subliniind faptul că „prin experiența acumulată în războiul antihiliterist comandamentele și trupele române au adăugat verigi noi la istoria militară a poporului nostru, la arta lui militară”.

LA MARELE STAT MAJOR, Editura Militară, București, 1973. Volumul cuprinde amintirile generalului de armată **S.M. Ștemenko** care, în perioada celui de-al doilea război mondial, a activat în cadrul Marelui Stat Major al armatei sovietice. Evocarea nu-și propune, după cum mărturisește autorul, să ofere „o descriere sub toate aspectele și în toate amănuntele activității cu adevărat atotcuprinzătoare a Marelui Stat Major”, ci doar să redea, pe baza a ceea ce s-a întipărit în sufletul autorului, atmosfera și specificul acestui important organism militar, felul în care „a trăit și a muncit în zilele războiului” un colectiv de generali și ofițeri cu mari răspunderi în cadrul armatei sovietice.

Magazin Istorie a publicat un fragment din această lucrare în numărul 5/1970.

Din sumarul volumului **XXI** al publicației **STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE**, București, 1973, editată de Societatea de Științe Istorice din R.S.R., semnalăm, Florentina Cazan: **Politica echilibrului european în prima jumătate a sec. XVI**; P. Cernovodanu: **Transilvania și războiul de 30 ani**; N.Z. Lupu: **Criza economică**

mondială din 1929-1933 și agravarea contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste; Eufrosina Popescu: Proclamaarea Republicii Populare Române și semnificarea istorică a acestui eveniment.

CULEGERE DE TEXTE PENTRU ISTORIA UNIVERSALĂ, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973. Primul volum din culegerea alcătuită de un colectiv de cadre didactice ale Catedrei de istorie universală de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității din Cluj, coordonator conf. univ. Camil Mureșan, prezintă principiile palele texte de referință pentru perioada 1640-1848. Grupate în 21 capitole, a căror structură și succesiune încearcă să respecte programa unui curs general de istorie universală modernă, textele sînt destinate uzului studenților facultăților de istorie profesoriilor de istorie din învățămîntul de cultură generală, precum și elevilor.

MEȘTEȘUGURILE LA GETO-DACI, Editura Meridiană, București, 1972. Descoperirile arheologice din România atestă existența unor meșteșuguri legate de necesitățile zilnice ale geto-dacilor: metalurgia fierului, prelucrarea au-

rului și argintului, meșteșugul monetăriei, meșteșugul construcțiilor, prelucrarea lemnului, olăritul, țesutul, prelucrarea pieilor etc. Rodica Tanțău, în cartea sa, prezintă, pe baza mărturiilor existente, evoluția și caracterul specific al meșteșugurilor geto-dacice, subliniind caracterul autohton al acestora, păstrat și practicat și după cucerirea Daciei.

OPERE ALESE, de Marcus Tullius Cicero (106-45 î.e.n.), Editura Univers, București, 1973. Ediția, în 3 volume, publicată sub îngrijirea lui G. Guțu, prezintă o parte din discursurile, operele retorice, filozofice, scrisorile, omului politic și vestitului orator, „singurul spirit de proporțiile imperiului pe care poporul roman l-a avut”, după cum îl numea Seneca Pater.

MAFIA ȘI MAFIOȚII, Editura Științifică, București, 1973. Pe la mijlocul anului 1964 Joseph Valachi, un deținut din închisoarea districtului Columbia (S.U.A.) a început să-și scrie memoriile. După 11 luni, manuscrisul dactilografiat însuma nu mai puțin de 1180 pagini, dezvăluind multe momente semnificative din existența mafiei americane, faimoasa organizație „Cosa Nostra”, în sinul căreia Valachi activase timp îndelungat. Cartea ziaristului Peter Maas, scrisă pe baza mărturiilor lui Valachi, conturează în mod revelator după cum apreciază substanțialul studiu introductiv al lui Nicolae Minei imaginea sumbră a mafiei americane, „fenomen cu cele mai variate fațete, cu cele mai neverosimile implicații”, un „trist subprodus al modului capitalist de viață și de moarte”.

COLUMB. OMUL ȘI FAPTA, Editura Dacia, Cluj, 1973. Considerînd că posteritatea este datorare a judeca obiectiv faptele celui care „a întors spatele Europei și Africii” spre a dezvălui lumea nouă a Americii, cartea lui S. Goldenberg, își propune o cît mai fidelă relatare asupra vieții lui Columb și a dispoziției sale descoperiri.

ÎN SEMN DE SIMPATIE

(Urmare din p. 57)

Aceeași publicație, în 15 iulie 1848, reproducea cuvîntarea lui D. Brătianu, ținută la Paris, la sfîrșitul anului 1847, în cadrul Societății studenților români:

„Dară, sînt oameni care zic, că prezentul este o iluzie, că să cădăm numai viitorul, că să nu ne ocupăm de prezent, că omenirea nu are decît trecut și viitor, că prezentul nu există. Sofism! la care răspund, că fără de prezent nu este și nu poate fi nici trecut nici viitor. Cel nu avem să ne ocupăm de prezent, prezentul nu există, astăzi cînd omenirea întregă intră într-o frămîntare necunoscută vremilor trecute. Cel suvenire sînt glasul Italiei, glasul Elveției, ecoul Apeninilor, ecoul Alpiilor n-a ajuns pînă la urechile noastre; nu le auziți, nu răsună în inimile voastre! Cel mișcările Stiriei, mișcările Siciliei, mișcările Boemiei sînt suvenire! [...] Astăzi, cînd [...] vedem în Sicilia, un orășel de șeșesprezece mii de oameni, învingînd sub lumina focului citadelii ce fulgera și trăsnia asupra-i toate armile rigii Neapolului. Dar, în Palermo, unde mirosul prafului de pușcă întinerea pe bătrîni, înarma pe copii, îmbărbătea femeile, unde din norul fiește-căreia bombe sărea un batalion de eroi [...] astăzi, cînd vedem scepтрul de fer al tiranului Neapolului topindu-se [...] Să nu ne ocupăm de prezent, astăzi, cînd vedem pe italieni în Turin, în Gena, în Florența, în Pisa, în Livorno, în Ferrara, în Bologna, în Roma, pretutindeni organizînd gardii naționale și proclamînd libertatea și unitatea Italiei”.

INFĂȚIRE...

Consilierul juridic IOAN DROC din Sibiu, ne trimite alăturată fotografie cu următoarea explicație: „În toamna anului 1916 armatele române au trecut granița spre Transilvania, intrând în orașul Sibiu, unde populația română l-a întâmpinat printr-o caldă manifestare cu cuvintele «Bine ați venit, frați români!».

Primirea ostașilor români a fost organizată de tipograful Nicolae Joandrea. După retragerea armatelor române, guvernul habsburgic a ordonat arestarea organizatorilor și participanților la această manifestare, fiind condamnați de Curtea Martială din Cluj la diferite pedepse privative de libertate. Pedepșa a fost executată în închisoarea din Sombor (azi în R.S.F. Iugoslavia)».

În fotografie grupul sibiensilor deșinuși la Sombor (Nicolae Joandrea e al treilea din stînga, în rîndul întii)

UN BOIER OLTEAN

TRAIAN BANU din Slatina, jud. Olt: Dicu Buicescu, din Buicești-Olt, a fost fiul lui Ioan din Buicești și al Mariei, rudă cu mama lui Matei Basarab, domnul care l-a făcut dregător (cupar între 1635-1638, agă între 1639-1644, mare spătar între 1645-1654). În timpul luptelor cu Vasile Lupu din 1653, a fost comandant al oștilor lui Matei Basarab. Ca mare spătar a intrat în rivalitate cu viitorul domn Constantin Serban care preluind dominația în 1654, l-a destituit, „însemnîndu-l la nas”. Cu prilejul răscoalei seimenilor și doroanșilor din 1655, Dicu a fugit la Brașov și, în anul 1659, a fost ucis de Mihnea III. Este cititorul Măndstirii Clocociov (1645) și, împreună cu Matei Basarab, al Măndstirii Drăgănești-Teleorman (1647). A avut doi băieți, Popa și Preda și mai multe fete: Păuna, Ancușa, Calîța și Marica.

ADEVĂR ȘI FICȚIUNE

GHEORGHE ALEXUTĂ din București, își exprimă o nedumerire: pe cînd în articolul Urmășii lui Mihai (Magazin Istoric, nr. 4/1973) — ca, de altfel, în toate lucrările de istorie — se arată că fiul lui Mihai Viteazul a murit mult după tatăl său, în filmul „Mihai Viteazul”, Nicolae Pătrașcu Voievod își pierde viața în lupta de la Mirășdu. „Cine arată adevărul? — ne întreabă corespondentul nostru — lucrările de istorie sau filmul?”. Fi-
rește, dreptatea e de partea lucrărilor de istorie. Scenariul unui film este însă o operă care îmbină adevărul cu ficțiunea, avînd dreptul la ceea ce am putea numi licențe... cinematografice.

1938 SAU 1939?

Lt. colonel în rezervă DIŢIONISIE MALOFEI din București, constată o neconcordanță referitoare la data morții lui Corneliu Zelea Codreanu: pe de o parte, noiembrie 1938 în revista noastră (nr. 5/1973), pe de altă parte anul 1939 în Dicționarul enciclopedic român (vol. I, p. 653). Data corectă este cea indicată de noi, după cum arată, de altfel, și Micul dicționar enciclopedic, apărut în 1972 (p. 1167). Și încă o precizare: dictatura lui Carol II nu a fost instaurată în 1939, așa cum pare să reiasă din scrierile do., ci în februarie 1938.

PRIMA VICTIMĂ

MIHAI-AUREL VIFORAȘ din Cralova, ne cere câteva detalii în legătură cu cuirasatul ROYAL OAK, prima navă militară pierdută de britanici în cel de-al doilea război mondial.

Construit la Devonport și lansat la apă în noiembrie 1944, ROYAL OAK era unul dintre cuirasa-tele așa-numite „clase R”, din care mai făceau parte RESOLUTION, REVENGE, RAMILLIES și ROYAL SOVEREIGN. Aceste patru bătăliștii au luptat în 1939-1945 fie în escorta convoaielor din Oceanul Atlantic, fie în cadrul flotelor din Marea Mediterană și Oceanul Pacific. Toate patru au su-praviețuit conflagrației, trecând la reformă în 1948-1949. Caracteristicile principale ale cuirasatelor din „clasa R” erau: deplasament: 29 180 tone (33 500 cu încredințarea completă); armament: 8 tunuri de 351 mm, repartizate în patru turele duble, 12 lanscu-uri de 152 mm, 8 tunuri antiaeriene de 100 mm, precum și diverse mitraliere. REVENGE dispunea în plus de două tuburi lansatorilor submarine, iar ROYAL OAK și RESOLUTION erau dotate cu cite un hidro-avion de recunoaștere și un avion catapultabil. Grosi-mea blindajului varia între 150 și 330 mm. Mașinile dezoilau o forță de 40 000 HP., permițând o viteză de 21-22 noduri. Echipajul standard era format din 1 009 oameni.

La 14 octombrie 1940, în timp ce era ancorat în rada bazei din Scapa Flow, ROYAL OAK, torpilat de submarinul german U-47, s-a scufundat împreună cu aproape 800 membri ai echipajului care se aflau la bord.

DACĂ E ANONIMĂ...

UN GRUP DE CITITORI ȘI 10 ABONATI (sic!) din Bala Mare, ne trimit o emplă (11 pagini) și foarte documentate scrisoare în care abordează, cu o remarcabilă competență, câteva probleme de (sintetice!) istorie. Un mic, dar compact studiu, din care am fi reprodus cu plăcere unele pasaje, însoțindu-le, atunci cînd ni s-ar fi părut oportun, de comentarii noastre. Din păcate, ne-am poticnit de un obstacol: anonimatul autorilor, un anonim cu atât mai asuprător cu cît este (sau vrea să pară a fi) colectiv.

În ciuda repetatelor noastre proteste, unii corespondenți continuă să ne trimită scrisori cărora le lipsește semnăturile și adresele. De ce? Mister! Un mister greu de pătruns mai ales că, așa cum s-a putut constata, respectăm dorința celor care preferă să nu-și vadă numele publicat. Pentru redacție, însă, identitatea autorului e o condiție primordială a seriozității sale.

Așadar, pentru a-l parafraza pe nemuritorul Caragiale, chiar dacă vreți să fie anonime, semnați scrisorile!

CONCHISTADORII ÎN DEZBATERE

GAVRIL BRÂNDAS din Buziaș-Băi, jud. Timiș: „Citesc cu mare plăcere revista pe care o scoateți de sub tipar în fiecare lună și pentru aceasta vă aduc cele mai mari laude și mulțumiri”. În continuare, corespondența noastră ne semnalează citirea „reșell de tipar” (cum le numește cu mult tact d-na) în dicționarul consacrat descoperitorilor Lumii Noi (nr. 4,5 și 6/1973). Departe de a i-o „lua în nume de rău”, îi mulțumim pentru interesul pe care-l vădește față de revistă. Iată obiectele formulate în ordinea din scrisoare și răspunsul nostru la fiecare din ele.

1) „Columb, nu Columb, așa s-a născut în 1446 și nu în 1451”. În românește, forma cea mai larg adoptată a numelui marelui explorator e Columb. Așa îl dă, de altfel, cea mai recentă lucrare lexicografică apărută la noi, Mic dicționar enciclopedic (p. 1 160), unde și data nașterii e aceeași cu cea menționată de noi — 1451.

2) „Magellan s-a născut la 1470, nu la 1480”. Din nou, Mic dicționar enciclopedic e de acord cu noi (p. 1 386): 1480!

3) „Francisco Pizarro nu a murit în Peru, ci în Spania, ispășindu-și pedeapsa cu închisoare pen-

tru crimele săvârșite în America de Sud”. În ce lu-crare ați găsit această informație? E drept că nume-roase date din biografiile conchistadorilor sînt, pînd și azi, subiectele unor polemici. Toți autorii sînt însă de acord că Francisco Pizarro a murit în Peru (vezi și Mic dicționar enciclopedic, p. 1 500), fără a suferi nici o condamnare în Spania așa au-unda. În treacăt fie zis, nici un conchistador nu a avut de pățimit de pe urma „crimelor” sale: soarta mai puțin fericită a unora se datorește învidiei care domnea între ei, suspiciunilor de la Curtea Spaniei ș.a.m.d.

4) „Hernán Cortés nu s-a bucurat de favorurile lui Carol Quintul, nu a fost încărcat de onoruri și demnități, așa cum se arată în revistă”. Ca și la pct. 3, vă întrebăm: de unde ați cules informația? Toate sursele concordă în a vorbi pe larg despre trium-fala primire făcută lui Cortés de suveranul spaniol care, în 1529, l-a numit guvernator al Mexicului și l-a acordat titlul de marchiz de Oaxaca. Abia cu mai bine de un deceniu după perioada pe care o puneți în discuție intrigile rivalilor aveau să-i aducă o oarecare disgratie, mai ales cu începerea din 1541.

5) „Jacques Cartier s-a născut la 1491, nu la 1494”. Data nașterii e controversată și există în-tre-așadar autori care o plează în 1491.

6) „Robert Caveller de la Salle nu a putut pleca în Canada în 1688, deoarece murise încă din 1678”. Aici, dreptatea e de partea do.: o greșală de tipar a adăugat două decenii datei corecte — 1668.

A. BELDIMAN din București: anul plecării lui Magellan în celebra sa expediție este 1519, așa cum se arată în Magazin Istoric, nr. 4/1973, p. 95.

CARTEA POȘTALĂ ÎN ROMÂNIA: 100 ANI

Dr. TEODOR CUTLIC din București, semna-țindu-ne împlinirea a 100 ani de cînd a fost pus în circulație prima carte poștală românească, ne trimite câteva date în legătură cu această aniversare, din care reținem:

Pentru prima dată cartea poștală este folosită de către poșta austriacă la 1 octombrie 1869. Inventatorul acestui mijloc simplu de corespondență este profesorul de economie politică dr. Emmanuel Hermann. Exemplul Austriei este urmat de Württemberg, Bavaria, Luxemburg, Elveția, Belgia, Olanda, Danemarca, Finlanda, Chile etc.

În România cartea poștală este pusă în circulație la data de 15 iunie 1873. Prima noastră carte poștală avea o marcă de 5 bani într-un cadru oval, încadrat într-o ramă cu 8 laturi de culoare albastru, încreștată în relief, iar stema țării și textul erau imprimate în culoarea neagră — totul pe un carton de dimensiunea 140/88 mm. Acest tip de carte poștală a circulat pînă în anul 1877, cînd s-a pus în circulație un nou model. Amintim, de asemenea, că prima carte poștală specială pentru felicitări a apărut în anul 1899.

PRECIZĂRI... ANONIME

Primim din partea unui cititor din București, care semnează cu inițialele P. S. citeva completări pe marginea articolului Lotrii Zărandului (nr. 3/1973). De la adăpostul enigmaticeilor sale inițiale, cititorul nostru ne atrage atenția că în loc de termenul legărie folosit în citatul aritmic, corectă ar fi forma de legărie, de la lagă sau ulagă, provenit din maghiarul űveg („sticlă”). De asemenea, ni se indică înțelesul termenului sâmbădu care, în epoca respectivă, ar fi desemnat pe „cel mai dezghețat și rătos dintre argații baronului, cu ceva știință de carte, cel care știa și răspundea de numărul porcinelor și al altor bunuri”.

Mulțumind pentru precizări, ne exprimăm totuși nedumerirea: de ce anonime?

MULȚUMIRI...

Am reținut sugestiile și propunerile făcute de următorii cititori: EUGEN I. CRĂCIUN, din satul Batinestii, jud. Vrancea; GH. IONESCU din Birlad; IOAN DRĂGAN din satul Gârșul Negru, jud. Bihor; VASILE BREAZDAU, din Șimleul-Silvaniei, jud. Sălaj.

RABAT LA CALITATE? NU!

Dr. GEORGE IONESCU din Vițioara de Sus, jud. Prahova: 1) Vă mulțumim pentru frumoasele cuvinte de apreciere la adresa revistei noastre; 2) Sintem de acord să publicăm „articole ale cititorilor care nu sînt istorici”, nu însă „chiar dacă sînt mai slabe”. Repetînd un argument pe care l-am mai adus o dată, precizăm că Magazin Istoric nu e o revistă a debutanților: menirea sa este de a răspîndi cultura istorică în rîndurile unei mase cit mai largi de cititori, cărora nu le putem oferi o hrană spirituală cu... rabat la calitate. Apădar, sintem gata să adăpostim în paginile noastre contribuția oricui, cu condiția să prezinte un minimum de valoare științifică și publicistică. 3) Ce vă face să credeți că Hindenburg ar fi murit „mai tîrziu, în luna octombrie sau noiembrie”? Data reală a decesului său este cea indicată de noi în nr. 6/1973, adică 2 august 1934.

DIRECȚIA MONUMENTELOR ISTORICE ȘI DE ARTĂ RĂSPUNDE...

La semnalările unor cititori ale căror scrisori le-am trimis spre cercelare și acțiune Direcției monumentelor istorice și de artă (pezi Magazin Istoric, nr. 8/1973) primim următoarele răspunsuri: UN CITITOR (care semnează, dar ne roagă să-i păstrăm anonimatul): „Vă comunicăm că situația expusă de dv. a mai fost cercetată anterior de organele de control ale Comitetului Executiv al Județului, la sesizarea noastră (C.P.J. 45.072 — 12.486/IV/572 D.M.I.A., 13 176/29.XI. 1972) care au infirmat aserțiuni similare.

Menționăm însă că situația sesizată de dv. rămîne în evidența noastră pentru a fi cercetată în cadrul acțiunilor curente de control pe care le efectuăm periodic pe teren”.

VASILE BALAN, din Sibiu: Scrisoarea se referă la un bun a cărui administrare nu intră în preocupările noastre: recomandăm să se comunice sesizatul că acest clopot are valoare muzeală și nu trebuie rețopit. Pentru lămuriri în acest sens trebuie cerute relații Muzeului Județean — Gorj, din Tîrgu Jiu”.

PANTELIMON ANDRITOIU, din com. Cilnicu, jud. Gorj: „În ceea ce privește situația bisericii din Didilești, considerăm că sesizarea trebuie trimisă spre studiu Mitropoliei Olteniei”.

GEORGE CONSTANTIN, din București: „În ceea ce privește crucea de fier de la Corabia, ținem să precizăm că aceasta nu se află în evidența noastră, și am trimis scrisoarea respectivă, spre știință, Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al jud. Olț”.

Nicolae MINEI

CE VOM CITI ÎN NUMĂRUL VIITOR:

● DIMITRIE CANTEMIR — 300 ANI DE LA NAȘTERE. O familie de domni și cărturari; Tratatul de alianță antiotomană cu Petru cel Mare; Exilul; 1935 — aducerea în țară a osemintelor domnului moldovean ● Duiliu Zamfirescu: portretele neinventivului Carol și ale citorva din sfetnicii săi ● Itinerar istoric chinez ● Cele cinci zile ale orașului Milano ● C.G. Costa - Foru înfruntă teroarea dezlănțuită de C.Z. Codreanu ● Navigația romană pe Dunăre ● Marele dicționar universal al sec. XIX despre români ● Un șah (Mahmud), un poet (Ferdousi) și o milenară epopee (Şahname) ● Enigmele Insulei Paștelui ● Studenți și profesori timișoreni împotriva fascismului ● Hamburg și San Francisco — orașe în flăcări

CONTENTS

VASILE NETEA Gheorghe Lazăr, a Founder of the Romanian School.....	2
NICOLAE COPOIU Romania in 1913-1914: the Prelude to Reforms.....	8
VALERIU BRANIȘTE Unpublished Notes on Romanian Political Life (February 1923).....	16
P. BALTAGI One of the Pioneers of International Aviation, Aurel Vlaicu.....	20
RYUJI NAGATSUKA I Was a Kamikadze.....	24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantemir, A Continuer of Romanian Cultural Traditions.....	38
AUREL DECEI Dimitrie Cantemir in Istanbul.....	43
D. ROSENZWEIG The 1848 Revolution in France.....	48
VASIL KOLAROV The 1923 Anti-Fascist Uprising in Bulgaria.....	58
GEORGE BIANU Justinian's Codex.....	62
CRISTIAN POPIȘTEANU September 30, 1938: The Treaty of Munich.....	65
NICOLAE MINEI Travelling in the Netherlands.....	75
ADINA BERCIU The Great Moguls.....	80
CIANO Diary.....	86

SOMMAIRE

VASILE NETEA Gh. Lazăr — un fondateur d'école roumaine	2
NICOLAE COPOIU La Roumanie de 1913-1914: prélude aux grandes réformes	8
VALERIU BRANIȘTE Notes inédites sur la vie politique roumaine (février 1923)	16

P. BALTAGI Un représentant d'élite de l'aviation internationale — Aurel Vlaicu.....	20
RYUJI NAGATSUKA J'étais un kamikaze.....	24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantemir — un continuateur des traditions de la culture roumaine.....	38
AUREL DECEI Dimitrie Cantemir à Istanbul.....	43
D. ROSENZWEIG La Révolution de 1848 en France.....	48
VASIL KOLAROV 1923 — l'insurrection anti-fasciste de Bulgarie.....	58
GEORGE BIANU Le code de Justinien.....	62
CRISTIAN POPIȘTEANU 30 septembre 1938 — le Traité de Munich.....	65
NICOLAE MINEI Voyage aux Pays-Bas.....	75
ADINA BERCIU Les grands Mogols.....	80
CIANO Journal.....	86

СОДЕРЖАНИЕ

В. НЕТА Г. Лазэр, создатель румынской школы.....	2
Н. КОПОЮ Румыния 1913-1914: прелюдия великих реформ.....	8
В. БРАНИШТЕ Неопубликованные записи про политическую жизнь Румынии (февраль 1923 г.).....	16
П. БАЛТАДЖИ В первых рядах международной авиации: Aurel Vlaicu.....	20
Р. НАГАТСУКА Я — бывший камикадзе.....	24
Л. ДЕМЕНИ Димитрие Кантемир, продолжатель традиций румынской культуры.....	38
А. ДЕЧЕЙ Димитрие Кантемир в Истанбуле.....	43
Д. РОЗЕНЦВЕИГ Революция 1848-го г. во Франции.....	48

В. КОЛАРОВ 1923 г — антифашистское восстание в Болгарии.....	58
Г. БИАУ Кодек Юстиниана.....	62
К. ПОПИШТАНУ 30 сентября 1938-го г.: Мюнхенское соглашение.....	65
Н. МИНЕИ Путешествие в Нидерланды.....	75
А. БЕРЧУ Великие Моголы.....	80
Г. ЧАНО Дневник.....	86

INHALT

VASILE NETEA Gheorghe Lazăr — ein hervorragerender Begründer der rumänischen Schule	2
NICOLAE COPOIU Rumänien 1913-1914: Vorspiel grosser Reformen.....	8
VALERIU BRANIȘTE Unveröffentlichte Aufzeichnungen, mit Bezug auf das politische Wirken in Rumänien (Februar 1923).....	16
P. BALTAGI In der Elite der internationalen Aviatik.....	20
RYUJI NAGATSUKA Auch ich war ein Kamikadze.....	24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantemir. Fortsetzer rumänischer Kulturtradition.....	38
AUREL DECEI Dimitrie Cantemir in Istanbul.....	43
D. ROSENZWEIG Die Revolution des Jahres 1848 in Frankreich.....	48
VASIL KOLAROV 1923. Bulgariens antifaschistischer Aufstand.....	58
GEORGE BIANU Das Gesetzbuch Justinians.....	62
CRISTIAN POPIȘTEANU 30. September 1938. Das Abkommen in München.....	65
NICOLAE MINEI Reise in den Niederlanden (Holland).....	75
ADINA BERCIU Die Grossmoguls.....	80
CIANOS Tagebuch.....	86

ABONNEMENTS : ROMPRESFILATELIA — Serviciul Import — Export presă, București, Calea Griviței nr. 64-66, P.O.B. — 2001

magazin istoric

București, intrarea Ministerului nr. 2, et. IV, — Sectorul 1, Oficiul poștal nr. 1, telefon 16 68 72, 15 16 68

REDACTORI: Ioan Dragomirescu, Ștefan Sorin Gorovei, Vasile Șimandan, Marian Ștefan, Ioana Ursu, Domnica Zavoinchi
SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE: Valeriu Buduru
PREZENTAREA GRAFICĂ: Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR: Anton Tănase

Apare lunar, se găsește de vânzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, instituții și de la sate. Prețul unui număr 5 lei, abonamentul pe 6 luni — 30 lei, pe un an — 60 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scintei” — București

